A-18558

V. Ordlik

EMAKEELE ÕPIK

IV KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-18358

VIKTOR ORDLIK

Indeksemplar

EMAKEELE ÕPIK

IV KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud.

2.

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
7505

ARHIIVKOGU

Tähelepanemiseks.

Õpikus on harjutused varustatud pealkirjadega. Need on antud kas näidise juures, harjutuse nimetusena või eraldi mainituna. Ainult mõningate korduvate ja lühidalt sõnastatud harjutuste juures ei ole seda antud. Neile tuleb õpilastel enestel leida pealkiri.

Tähekesega (*) märgitud harjutused ja ülesanded ei ole kohustuslikud. Nende täitmine kogu klassi või üksikute õpilaste poolt sünnib õpetaja valikul vastavalt vajadustele.

Autor.

1. Kordavat.

*1. **Harjutus.** Kirjutada lausetest harvendatult trükitud sõnad kahte tulpa: ühte ainsuses, teise mitmuses antud sõnad.

Uus elu kalurikülades.

Endiselt veereb Läänemere karm l a i n e vaikse Tagamõisa s o p i l i s s e r a n d a ja sureb pahisedes k a l d a k i v i d e s, endine pole aga e l u p o o l s a a r e k a l u r i k ü l a d e s. Kolhoosiks ühinenud k a l u r e i d on vallanud sootuks u u e d p l a a n i d, töötatakse hoopis teistsuguse h o m s e nimel.

Kõigepealt asutakse m o o t o r p a a t i d e arvu suurendamisele. Pärnu m o o t o r i t e h a s e s t «Proletaarlane» saabus kohale juba 3 u u t p a a d i m o o t o r i t, lähemal ajal saabub veel kolm. Samuti asutakse u u t e moodsamate p ü ü n i s t e muretsemisele. K a l u r i d alustavad p ü ü g i v i i s i d e täiendamist. Nii kavatsetakse hakata l e s t a püüdma t r a a l n o o d a g a, mis kergendab k a l u r i t e v a e v a mitu korda.

Varsti saab k o l h o o s kaluriliidu kaudu v e o a u t o k a l a d e veoks. Hakatakse arendama k o l h o o s i oma k a l a t ö ö s t u s t.

K a l u r i d k o l h o o s i d e s ei ole enam üksinda, vaid nende seljataga seisavad t ö ö r a h v a r i i g i v õ i m s a d v a r u d ja k o g e m u s e d.

(«Noorte Hääle» järgi.)

Traalnoot — suur noot, mida veetakse laeva või mootorpaadi jõul.

Näidis:

Sõnade ainsus ja mitmus.

Ainsus	*Mitmus*
laine	*kaldakivides*

jne.

Kaasaütleva käände (kellega? millega?) lõpp on **-ga.**
Ilmaütleva käände (kelleta? milleta?) lõpp on **-ta.**
Sisseütleva käände (kellesse? millesse? kuhu?) lõpp on harilikult **-sse.**

***2. Harjutus käändelõppudest.** Kirjutada kriipsu asemele v a j a l i k k ä ä n d e l õ p p. Tõmmata juurdekirjutatud käändelõpule kriips alla.

Pioneerilaagris.

Kui algas sõit laagri—, siis olin päris mures, kuidas ma seal võõras kohas ilma isa— ja ema—, venna— ja õe— hakkama saan. Olen ju elanud kogu aeg nende— koos. Aga juba nüüd võin öelda, et kartsin asja—.

Sõitsime algul rongi—, siis autobuse— ja lõuna ajal jõudsime pioneerilaagri—. Küll on siin ilus: laagrikeskus rõõmsavärviliste elumajade ja kõrvalhoonete—, nende ees väljakul kõrge lipuvarras punase laagrilipu—, ümberringi park põliste puude—, selle taga järv ujula— ja sadam paatide—, suur spordiväljak võimlemisabinõude ja mänguplatside—, kõikjal lillepeenraid tuhandete lillede—.

Kõigepealt jagati meid rühmade— ja viidi **sauna.** Seejärel läksime söökla—. Seal linade— kaetud laudadel ootas meid toit: piim, juustu— võileivad ja munad. Pärast toodi veel riisiputru keedise—. Siis ruttasime tubade— puhketundi pidama. Igaühel on omaette öökapike ning valgete linade ja

pehme teki— voodi. Kapike— panin omad isiklikud asjad. Kapikesel oleva— **vaasi** aga kodunt kaasaantud lilled.

Pärast puhkust veetsime aega pallimängu— ja tutvunesime laagrikorra—. Ka alustasime ühislaulude õppimise—. Homme lähme naabruses asuva— ühismajapidami—, Lembitu **kolhoosi.** Asume seal põldudel võitlu— umbrohu—. Umbrohu— vili annab ju rikkalikuma saagi. Kolhoosis tutvume ka põllutöömasinate—.

Olen veendunud, et ees ootavad meid huvitavate ürituste— rõõmurohked päevad.

Näidis:

Harjutus käändelõppudest.

Kui algas sõit laagrisse, siis ....

h järel kirjutatakse alati **k, t.**

***3. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele v a j a l i k t ä h t. Tõmmata tähele **h** ja juurdekirjutatud tähele joon alla.

1.

1. Valmistusime täh—saks päevaks. 2. Lah—e metsavah—juh—is poisid sih—i kaudu õigesse koh—a. 3. Äh—ides ja puh—ides rüh—isid Mih—el ja Ah—o vah—raokstega kohale. 4. Igaüks tõi kooli oh—rasti lilli. 5. Eh—isime ukse vah—raleh—edest pärjaga. 6. Valmistati kah— loosungit. 7. Näh—e veel veidi vaeva ja teh—e uus täh—! 8. Teh—e vih— märjaks ja püh—ige prah— kokku! 9. Täna lah—ume, kuid homme koh—ume jälle. 10. Näh—i kõikjal punaseid lippe lehvivat.

2.

1. Ema valmistas suh—rusaia, õde kloppis munavah—u. 2. Jah—udes koogi pealmine pind lõhenes ja vajus loh—u.

3. Laps koh—us, oh—as ja tah—is nutma hakata. 4. Mina püüdsin väh—e. 5. Isa lõh—us puid. 6. Vend püh—is õue. 7. Õh—upoolikul läksime kõik sauna. 8. Vih—lesin nii tugevasti, et nah— hakkas õhetama. 9. Uh—usin ennast külma veega. 10. Panime puh—a pesu selga. 11. Istusime soojal suveõh—ul kaua õues. 12. Eemal virvendas lah—. 13. Silmapiiril liugles üksik jah—. 14. Isa luges leh—e ja jutustas pärast meile töötava rahva juh—idest.

Näidis:

Õigekirjaharjutus.

Valmistustme tähtsaks päevaks.

Mitmuse nimetava (kes? mis?) lõpp on alati **-d.**
Ainsuse osastav (keda? mida?) on **lõputa** (õuna, seppa jne.), lõpuga **-d** (maa**d**, hea**d**, tul**d** jne.) või lõpuga **-t** (raamatu**t**, valge**t** jne.).

***4. Harjutus** ainsuse osastava ja mitmuse nimetava lõpust. Kirjutada kriipsu asemele **d** või **t**. Tõmmata neile joon alla.

1.

1. Aitasime suur— riiuli— (mida?) ja üh— tahvli— (mida?) kohale asetada. 2. Need suure— riiuli— (mis?) tuleb raamatukogusse viia. 3. Vii vasara— (mis?) töötuppa! 4. Ma ostsin täna kolm uu— raamatu— (mida?). 5. Kas need on sinu õpiku— (mis?)? 6. Palun, näita mulle oma uu— sirkli— (mida?)! 7. Minu paberi— (mis?) olid laual, kui sa oma valge— paberi— (mida?) lõikasid. 8. Mina joonistasin vikati— (mida?). 9. Vaatlesime tabeli— (mida?) ja kordasime reegli— (mida?). 10. Ütelgu igaüks kaks ilusa— näide— (mida?)! 11. Raske— lause— (mis?) kirjutati tahvlile.

12. Ma panen õhtul raamatu— (mis?), vihiku— (mis?) ja muu— õppetarbe— (mis?) järgmiseks päevaks valmis. 13. Enne magamamineku— (mida?) kontrollin, kas kõik tüki— (mis?) on õpitud, harjutuse— (mis?) tehtud ja ülesande— (mis?) lahendatud.

2.

1. Teetöölised parandasid tee— (mida?). 2. Korrastatud tee— (mis?) ei muutu poriseks. 3. Soo— (mis?) on sügisel vett täis. 4. Seda soo— (mida?) hakkab kolhoos kevadel kraavitama. 5. Sellest soost saab hea— põllumaa— (mida?). 6. Ühiselt suudetakse teostada suure— töö— (mis?). 7. Sügisese— öö— (mis?) on pimedad. 8. Harva on näha kuu— (mida?). 9. Nägin tul— (mida?) vilkumas. 10. Suure— puu— (mis?) kohisesid. 11. Ema soolas värske— või— (mida?). 12. Vend luges uu— raamatu— (mida?). 13. Kas sul on kõik muu— töö— (mis?) valmis? 14. Valge— krae— (mis?) kuivasid nööril. 15. Õde kudus kirju— vöö— (mida?). 16. Soovisin kõigile hea— öö— (mida?).

s-i kõrval kirjutatakse **p, t, k.**
Esineb ka erandeid: and**s**in, kär**b**sed, aeg**s**asti, kingse**p**p jne.

***5. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele **k** või **g** ja tõmmata neile sõnadele joon alla. Valmistuda seletuste andmiseks, miks nii kirjutatakse.

Matkama!

1. Pioneeride salk otsustas minna jal—si muinasae—sele linnamäele, mis oli koolist eemal ka—steist kilomeetrit. 2. Kõik arutati enne igakül—selt läbi. 3. Hoiatati, et keegi ei võta—s kaasa ülelii—seid asju. 4. Igaü—s hakkas ae—sasti ettevalmistusi tegema. 5. Peeter las—is kin—sepal oma tan—saapad parandada. 6. Leida ostis matka—s kaardi.

7. Aili nõelus oma pa—sud sukad terve—s. 8. Eeri tegi enesele kon—suga kepi. 9. Valdur laenas onult vanaae—se pik—silma. 10. Ü—s—i pioneer ei jätnud oma punast kolmnur—set kaelarätikut triikimata. 11. Rännaku—s juhtus pilvine ilm. 12. Aeg-ajalt piilus päikesekiiri siis—i var—si läbi pilvepragude. 13. Rännakut alustati hoo—sa rivilauluga. 14. Salga punane lipp pla—sus rõõmsasti.

*6. **Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele t või d.

1.

1. Ii—setes— aegades— peale on sakslased püüdnud Ees—it vallutada. 2. Muis—sed ees—lased nad suu—sid alis—ada. 3. Sakslased hei—sid meie esivanemad orjusse. 4. Mõisniku pii—sa all elati mitu aas—asada. 5. Suure Isamaasõja ajal püü—sid saksa fašistid Ees—it ja teisi liiduvabariike vallutada. 6. Okupa—siooni ajal õppisime tundma moodsat hitlerlas—, kes oli õu—sem kui muis—ne mõisnik.

7. Kuigi kan—sime suuri raskusi, mur—sime hitlerlased põlvili ja või—sime Suure Isamaasõja. 8. Sõjaraskused lii—sid nõukogude rahvad täies—i üh—seks pereks.

2.

1. Nüüd me elame jälle Ees—i Nõukogude So—sialis—likus Vabariigis. 2. Nõukogude kord hooli—seb rohkem kui ükski teine kord inimes—e ees—. 3. Kõigile on avanenud soo—sad õppimisvõimalused. 4. Vabrikute toodang on kasvanud mitmekor—seks.

5. Meie linna keskele ehitatakse juba uut moo—sat kolmekor—set koolimaja. 6. Tuletõrje len—salk sai kaks uut mootorpri—si.

7. Vars—i pühi—seme pidulikult Suure So—sialis—liku Oktoobrirevolu—siooni aas—apäeva. 8. Seks päevaks kaunis—ame koolimaja sees— ja väljas— pärgade, punas—e lip-

pude, piltide ja loosungitega. 9. Pidulikul koosviibimisel kanname ette deklama—sioone, laule ja rahvatan—se.

Näidis:

Kas t *või* d?

Iidsetest aegadest peale on sakslased püüdnud . . .

***7. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele **p** või **b** ja tõmmata neile sõnadele joon alla. Valmistuda seletuste andmiseks, miks nii kirjutatakse.

1. Kär—sed armastavad umbseid tube. 2. La—sed kastsid to—siga ka—said. 3. Nöör oli läinud um—sõlme. 4. Kes teist mõistab sibulaklo—si kü—setada? 5. Seda krii—su saab hõl—sasti parandada. 6. Talvel on teed pärast tuisku sagedasti um—sed. 7. Ära tee midagi umbro—su! 8. U—sakas poiss sai ilusa ninani—su! 9. Laudas oli palju kär—seid. 10. Kell on tä—selt seitse. 11. Um—ses ruumis töötamine rikub ko—se. 12. Mo—s ra—sas lõngatu—su suhu ja li—sas uksest välja. 13. La—sel oli nö—snina ja pikkade ri—smetega sinised silmad.

***8. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele **k, p, t** või **g, b, d** ja tõmmata neile sõnadele joon alla.

Sügiskünd.

1. Kün—sime kolhoosi põllul juba mitmenda— päeva. 2. Tõusin igal hommikul ae—sasti, an—sin hobus—ele juua ja rakendasin nad vankri ette, kuna jal—si põllule minna oli tee liigselt pikk. 3. Harilikul— jõu—sin põllule enne, kui kul—sed päikesekiire— jõu—sid puude latvadeni. 4. Sea—sin kõik korda, rakendasin hobuse— adra ette ja algasin kündi. 5. Hobuse— as—usid rahulikul—, sest kär—seid ei olnud. 6. Hüü—sin aeg-ajalt ergutaval—, hoi—sin adrakur—i kindlal— peos ja sammusin rõõmsal— vilis—ades muldses vaos.

7. Minu taga aga varese— püü—sid var—si näpata vaos— tõuke ja vihmausse.

8. Kün—sime üldse ka—s nädala—. 9. Kandsime kogu aja hool—, et kün— tule—s korralik. 10. Ilma— üldisel— olid soo—sad. 11. Ainul— mõne— päevad olid vihmased ja um—sed. 12. Tun—sime rõõmu ja rahuldus—, kui jõu—sime enne tähtaega lõpetada sügiskünni.

2. Lause ja sõna.

9. Ülesanne. Lugeda järgmist katkendit ja ütelda, mitmest lausest see koosneb.

Väike Juku on täna esimest päeva koolis. Ta seisab jalutusruumi ühes nurgas, aina vaatab ja imestab. Küll siin on palju lapsi! Ja kõik näivad olevat üksteisega tuttavad! Jalutavad, jooksevad ja vadistavad juttu ajada, nii et kõrvad hakkavad huugama. Aga miks nad ei taha teda lasta rahulikult seista ja vaadata? Ikka üks ja teine haarab teda käest ja kutsub jalutama.

10. Ülesanne. Mitmest sõnast koosneb iga lause eelmises harjutuses?

11. Ülesanne. Vaadelda lugemikust lauseid. Missuguse algustähega on laused kirjutatud? Missugused kirjavahemärgid on asetatud lausete lõppu?

12. Harjutus. Koostada 6 lauset. Iga lause lõppu märkida sulgudesse, mitmest sõnast see koosneb.

Lause on mõtteterviku väljendus. Sõnad on lauses üksteisega mõtteliselt seotud.
Lause kirjutatakse s u u r e a l g u s t ä h e g a.
Lause lõppu asetatakse p u n k t, h ü ü u- v õ i k ü s i m ä r k.

3. Jutustav, küsi-, käsk-, hüüd- ja soovlause.

13. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid ja kirjavahemärke nende lõpus.

Väike Juku on esimest päeva koolis.	Lause jutustab — **jutustav lause.**
Miks nad ei taha teda lasta rahulikult seista ja vaadata?	Lause küsib — **küsilause.**
Mine jalutama!	Lause käsib — **käsklause.**
Küll on siin palju lapsi!	Lause väljendab imestust, hüüdu — **hüüdlause.**
Tahaksin koju!	Lause väljendab soovi — **soovlause.**

Jutustava lause lõpus on **punkt.**
Küsilause lõpus on **küsimärk.**
Käsk-, hüüd- ja soovlause lõpus on **hüüumärk.**

14. Harjutus. Jätkata alatud pala kahekõnena nii, et selles esineks jutustavaid, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauseid. Lause lõpus asetsev kirjavahemärk kirjutada silmapaistvalt.

Kahekõne.

Saima jõuab koolist koju. Ta juurde jookseb Ene, kes veel koolis ei käi.

Ene:

Saima:

4. Liitsõnad.

15. Ülesanne. Vaadelda lausetes jämendatult trükitud sõnu.

1. Pliidil olid **pann** ja **koogid.**	Pliidil olid **pannkoogid.**
2. Valasin **tindi pudelisse** *(kaks asja: tint ja pudel).*	Valasin **tindipudelisse** *(üks asi)* vett.
3. **Post** jõudis kohale. Mulle oli **kaart.** Sellel oli ilus **pilt.**	Saatsin onule **piltpostkaardi.**
4. **Vesi** oli **hall.**	Temal on **vesihall** palitu.

Kaks või kolm sõna koos võivad moodustada uue sõna, millel on h o o p i s u u s t ä h e n d u s. Mitmest sõnast moodustatud sõnu nimetatakse **liitsõnadeks.**

Meelespidamiseks.

Kirjutatakse l a h k u:	Kirjutatakse k o k k u liitsõnana:
	esmaspäev, teisipäev, pööripäev jne.
	septembrikuu, oktoobrikuu jne.
eesti keel	emakeel
vene keel	venekeelne, eestikeelne jne.
	maateadus, ajalugu, tööõpetus
matemaatika õpetaja	seltsimees
eesti keele õpetaja	laulmisõpetaja
geomeetria tund, vene keele tund	vahetund, võimlemistund
matemaatika õpik, eesti keele õpik	õpperaamat
kirjalik töö	klassitöö, kodutöö
vigade parandus	
õpetajate tuba	

16. Ülesanne. Väljendada antud liitsõnad lihtsõnadega. Anda seletus, mispärast tuleb viimaseid kõnelemisel või kirjutamisel eelistada.

Kalamees, sõjariist, silmapilk, surnukeha, loomusund, pailaps, surnuaed, haigemaja, vaeslaps, suvitusmaja, pealuu, otsaesine, kuritegu, suurendusklaas, unenägu, meelekoht, kallisvara, arstirohi, viivitusmaks.

Näidis:

Ühe ning sama tähendusega sõnad.

Kalamees = kalur
sõjariist = relv jne.

17. Harjutus. Tarvitada eelmise ülesande lihtsõnu lauseis ja tõmmata neile joon alla.

18. Harjutus. Kirjutada vähemalt 12 niisuguse asja või eseme nime, mille nimi on liitsõnaline. Näidata, missugustest sõnadest liitsõna on moodustatud.

Näidis:

Liitsõnad.

koolimaja = kooli + maja.

19. Harjutus. Koostada oma koolielust vähemalt 10 niisugust lauset, kus esineb rohkesti mitmesuguseid liitsõnu. Liitsõnadele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Liitsõnadega lauseid.*

5. Sõnade algvorm.

20. Ülesanne. Lugeda järgmisi lauseid ja vaadelda jämendatult trükitud sõnade lõppe.

1. Kolhoosis **künti** traktoriga. 2. **Künna** siin sügavamalt! 3. Ma **künnaksin** veel, kuid hobused on väsinud. 4. Traktorist **kündis** täna viimast põldu. 5. Miks peab põldusid sügisel **kündma**?

1. **Töölistele** anti täita vastutusrikas ülesanne. 2. Kõik **töölised** ületasid iga päev norme. 3. Eeskujulikku **töölist** autasustati 500 rublaga. 4. Vana **tööline** õpetas noori.

Paljusid sõnu tarvitame lausetes mitmesugustes muudetes, nii kuidas lause mõte seda nõuab. Sõnade õigesti kirjutamiseks on sageli vaja teada, missugune on sõna algvorm.

Tegevust näitavate sõnade algvorm on **-ma** lõpuga. **ma**-algvorm vastab küsimusele **mida tegema?** Käänduvate sõnade juures leiame algvormi siis, kui asetame sõna **ainsuse nimetavasse.**

Tuletada meelde, kuidas nimetatakse tegevust näitavate sõnade **ma**-algvormi teisiti?

21. Harjutus. Leida harvendatult trükitud muutuvate sõnade algvorm.

1. «Nagu otsustasime, vaatleme tänasel koondusel vihikuid,» tuletab salgajuht Tiina meile meelde tänase koonduse tähtsamat punkti.

2. Igaüks asetab oma vihikud lauale ja koos Tiinaga hakkame neid vaatlema.

3. Valli vihikud on kõik varustatud kattepaberiga, puhtad, tööd on kirjutatud korraliku käekirjaga,

nõutavate sise- ja välisäärtega, tähistatud kuupäevadega.

4. Enamik tõid on hinnatud viitega, leidub ainult üksikuid neljasid. 5. Kolmesid ei leia me ühtegi.

6. «Võtke Valli vihikutest eeskuju,» ütleb salgajuht. 7. «Leian, et niisugused peavad olema kõikide pioneeride vihikud.»

8. Nii vaatleme ühiselt läbi igaühe vihikud. 9. Näitame, milles on puudusi, ja arutleme, kuidas neid kõrvaldada. 10. Otsustame kohe asuda leitud puuduste kõrvaldamisele ja ühe kuu pärast korraldada uuesti vihikute ülevaatuse.

11. Pioneeri vihikud peavad olema eeskujulikud.

Näidis:

Sõnade algvorm.

Tegevust näitavad sõnad.		Käänduvad sõnad.	
Muutes:	Algvormis: (mida tegema?)	Muutes:	Algvormis: (ainsuse nimetav — kes? mis? missugune? mitu?)
otsustasime	*otsustama*	*tänasel vihikuid meile*	*tänane vihik meie*

6. Täht ja häälik.

22. Harjutus. Kirjutada lugemikust õpetaja määramisel 4 lauset, kusjuures siduda tähti sõnades sidekriipsuga. Iga sõna järele märkida sulgudesse tähtede arv sõnas.

Näidis:

Tähtede arv sõnades.

S-e-p-t-e-m-b-r-i (9) k-e-s-k-p-a-i-k (8) . . .

Millest koosneb aga sõna kõneldes? Hääldada üksikuid sõnu! Sõnade hääldamisel (kõnelemisel, kuuldavalt lugemisel) on kuulda häälikuid.

Tähti näeme, kirjutame.
Häälikuid hääldame, kuuleme.
Kirjutatud sõna koosneb tähtedest.
Hääldatud sõna koosneb häälikutest.

23. Harjutus. Leida, mitu tähte ja häälikut on sõnades: *kodu, õpilane, aasta, kott, õppis, kellale, aega,* ja valida ise sõnu määramiseks. Töö teha näidise eeskujul tabelina.

Näidis:

Tähtede ja häälikute arv sõnades.

Sõna	Tähtede arv	Häälikute arv
kirjutan	8	8
hääldan	7	6
tähte	5	5

Täht *h* sõna algul.

24. Ülesanne. Õppida tundma tabelis antud sõnade tähendust. Kasutada neid lausete koostamisel.

Sõna algab h-ga	Sõna ei alga h-ga
hallikas (halli värvi)	allikas (läte)
haru (nööril)	aru (mõistus)
hais (halb lõhn)	ais (vankril)
hale (kurb)	ale (uudismaa tegemisel tehtav kütis)
hagu (raiutud oksad)	agu (koit)
hind (asjal)	ind (vaimustus)
hirv (loom)	irv (pilge)
hajus (läks laiali)	ajus (peaajus)
heide (vise)	eide (vana naise)
hernes	oigama
hani	uluma

25. Hoiatav etteütlus.

Hommikul.

1. Agu helendas eredalt idas. 2. Algas hommik. 3. Hall udu hajus. 4. Harvas haavikus hakkas üksik lind häälitsema. 5. Alemaalt tõi tuuleiil hookaupa isesugust haisu. 6. Kusagil haukus koer ja hakkas siis uluma.

7. Eit avas ukse irvakile, haigutas, heitis uudishimuliku pilgu hõõguvale taevale, pidas hetke aru ja läks siis hagu tooma. 8. Võttis hunnikust hulga oksi ja kadus tuppa. 9. Siis

tuli ämbriga, laskis hurtsikust haned õuele ja viis allikast vett. 10. Varsti hakkas unkast tõusma hallikat suitsu.

Alemaa — põletamise teel saadud uudismaa.
Ungas — katuseharja-alune auk hoone otsas.

7. Tähestik.

Tähti me loendame kindlas järjekorras.

Kindlas järjekorras esitatud tähti nimetatakse **tähestikuks.**

Tähtede järjekord eesti tähestikus on järgmine:
a, b, d, e, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, õ, ä, ö, ü.

M ä r k u s: Peale nende tähtede esineb teistest keeltest võetud sõnades veel tähti: **f, š, z, ž, c, č (tš)** ja muid.

Iga täht esineb kahel kujul: **suur-** ja **väiketähena.**

26. Harjutus. Kirjutada tähestikulises järjekorras s u u r - ja v ä i k e t ä h e d.

N ä i d i s: A, a B, b D, d jne.

Tähestikus loeme tähti järgnevalt:

a, b(e), **d**(e), **e, g**(e), **h**(a), **i, j**(ot), **k**(a), (e)**l,** (e)**m,** (e)**n, o, p**(e), (e)**r,** (e)**s, t**(e), **u, v**(e), **õ, ä, ö, ü.**

27. Ülesanne. Vaadelda, missuguste tähtede lugemisel tarvitatakse abiks teisi häälikuid. Õppida tähestik pähe.

28. Ülesanne. a) Kirjutada vihikusse teistest keeltest võetud sõnu, mis algavad **b, d** või **g**-ga, ja anda nendele kirjalik seletus (lugemiku sõnaseletuste eeskujul).

Näidis: beebi = lapsuke; brigaad = töölisrühm; bolševik = enamlane; daatum = kuupäev; detsember = aasta viimane kuu; gaas = õhutaoline aine; geograafia = maateadus jne.

b) Kuulata tähelepanelikult, kuidas õpetaja allpool antud sõnades loeb tähti **f, š, z, ž, c, č,** lugeda ise neid sõnu ja kirjutada nad ühes nende tähendustega vihikusse.

fakt, telefon, telegraaf, film, foto, front, bolševik, šeff, šokolaad, dušš, zooloogia, žilett, žurnaal, dežuur, Celsius, Petrozavodsk, Čapek (nimi), Tšehhoslovakkia.

8. Suur- ja väiketähtede kasutamine.

29. Ülesanne. Koostada oma klassi õpilaste nimestik tähestikulises järjekorras. Enne koostamisele asumist uurida näidisest, kuidas seda teha.

Näidis:

Meie klassi õpilaste nimestik.

1. Arumäe, Heino
2. Belõi, Sergei
3. Eelmäe, Toivo
4. Eensoo, Helju
5. Ennisto, Aili
6. Ennisto, Ülo
7. Harju, Jaak
8. Harju, Jaan

jne.

Kui perekonnanimedel on ühesugused esimesed tähed, järjestatakse nad teiste tähtede järgi. Kui

teised tähed on ka ühesugused, siis järjestatakse kolmandate tähtede järgi jne. Kui perekonnanimed on ühesugused, järjestatakse nad eesnime tähtede järgi.

30. Ülesanne. Vaadelda nimede kirjutamist.
Anni, Heino Nõmmik, Eevi Mihkli t. Arumaa;
Muri, Päitsik, Miitsu, Miira;
Liiva küla, Raja küla;
Martna vald, Rapla vald, Võru vald;
Kirbla valla Edu kolhoos, Kõo valla Esimese Mai kolhoos;
Tallinn, Tartu, Viljandi, Võru (linn);
Viru tänav, Õle tänav, Narva maantee;
Ülemiste järv, Võrtsjärv, Kasari jõgi, Emajõgi;
Vormsi saar, Naissaar, Ebavere mägi, Munamägi;
Hanila 7-klassiline Kool, Tallinna 7. Keskkool, Tartu Riiklik Ülikool, Haapsalu Tarbijate Kooperatiiv;
«Säde», «Noorte Hääl», «Pioneer», «Stalinlik Noorus», «Sirp ja Vasar», «Pilt ja Sõna» — *ajalehed ja ajakirjad*;
«Kalevipoeg», «Tasuja», «Timur ja tema meeskond», «Polgu poeg» — *raamatud*;
Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ehk Eesti NSV ehk ENSV, Poola, Põhja-Ameerika Ühendriigid.

31. Harjutus. Kirjutada vähemalt 10 lauset, kus esineb rohkesti inimeste, loomade, külade, kolhooside, valdade, jõgede, järvede, mägede, linnade, tänavate, asutiste, ajakirjade, ajalehtede, raamatute jne. nimesid. Kõik suurtähed kirjutada värviliselt või tõmmata joon alla.

*** 32. Ülesanne.** Vaadelda näidist ja muid raamatute kaantele trükitud pealkirju. Missuguseid tähti on seal tarvitatud? Jälgida kirjavahemärke raamatute pealkirjades.

Näidis:

J. SEILENTAL
EMAKEELE LUGEMIK
IV KLASSILE

* **33. Ülesanne.** Vaadelda a j a l e h t e d e s ning r a a m a t u i s esinevaid p e a l k i r j u. Missuguseid tähti neis on tarvitatud? Jälgida kirjavahemärke neis pealkirjades.

34. Ülesanne. Missuguseid loosungeid on meie koolis? Kas need on koostatud suur- ja väiketähtedest või ainult suurtähtedest? Jälgida kirjavahemärke kooli ja näidises esitatud loosungil. Kirjutada vihikusse mõni loosung.

Näidis:

ÕPPIDA, ÕPPIDA, ÕPPIDA!
LENIN

* **35. Ülesanne.** Kas kooli nimetus meie koolisildil on suur- ja väiketähtedes või ainult suurtähtedes? Vaadelda, missuguseid kirjavahemärke on meie kooli ja näidises esitatud sildil tarvitatud. Valmistada joonistustunnis naaberkooli nimetusega sildi kavand.

Näidis:

METSKÜLA
SEITSMEKLASSILINE KOOL

Tähele panna! Suurele *i*-le (I) ja *j*-le (J) ei tehta k u n a g i pead otsa!

9. Täis- ja kaashäälikud.

36. Ülesanne. Hääldada kõiki häälikuid tähestikulises järjekorras. Lugeda kõik tähed nende nimedega tähestikulises järjekorras. Meenutada, missuguseid häälikuid nimetatakse täishäälikuteks, missuguseid kaashäälikuteks. Miks neid nii nimetatakse?

> Täishäälikud on: **a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü.**
> Kõik muud häälikud on kaashäälikud.

37. Harjutus täishäälikute määramiseks. Kirjutada luuletus «Noorusjõud» vihikusse. Täishäälikutele tõmmata joon alla.

Noorusjõud.

Meie noorusjõudu oota,
sünnimaa ja võimas Liit!
Elu uus on meile loota,
meie teha tulevik.

Meie kätest kerkib tehas,
viljarikkaks muutub muld.
Tervet vaimu terves kehas,
vaimustavat võitlustuld!

Saame murdumatuks tüveks,
kui on tormis koduõu.
Isamaa ja rahva hüveks
pühendame noorusjõu!

(Paul Rummo.)

10. Helilised ja helitud häälikud.

38. Ülesanne.

Hoida kätt kõrisõlmel ja h ä ä l d a d a selgesti ja kõvasti tähestikulises järjekorras k õ i k i h ä ä l i k u i d. Missuguste häälikute hääldamisel on tunda v ä r i s e m i s t? Suruda käed tugevasti kõrvadele ja kuulata, missuguste häälikute hääldamisel on kuulda kõminat peas.

> Neid häälikuid, mida saame helisevalt, kõlavalt hääldada (kõik täishäälikud — **a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü** — ja kaashäälikud **j, l, m, n, r, v**), nimetatakse h e l i l i s t e k s h ä ä l i k u t e k s. Teisi (**b, d, g, p, t, k, s, h**) nimetatakse h e l i t u t e k s h ä ä l i k u t e k s.

39. Harjutus heliliste häälikute määramiseks. Kirjutada järgmine luuletus vihikusse. H e l i l i s i häälikuid märkivaile tähtedele tõmmata joon alla.

Helise, helise, ilma,
kõmise, kõmise, kõrbe,
hüüa vastu, hiisi suuri,
laula vastu, laasi laia,
kuku vastu, kuusemetsa,
paugu vastu, palgimetsa,
minu hea hääle vastu,
lahedama laulu vastu,
viledama viisi vastu,
kumedama kurgu vastu.

(Rahvalaul.)

Kõrb — laas, põline suur mets.

11. Millal kirjutame liite -ki, millal -gi.

40. Ülesanne. Vaadelda järgmisest tabelist, missuguste häälikute järel kirjutatakse liide **-ki**, missuguste järel **-gi**.

Helitute häälikutega lõppevad sõnad	Heliliste häälikutega lõppevad sõnad
rajab + *ki* = rajab*ki*	mina + *gi* = mina*gi*
tööd + *ki* = tööd*ki*	eile + *gi* = eile*gi*
aeg + *ki* = aeg*ki*	savi + *gi* = savi*gi*
aitäh + *ki* = aitäh*ki*	hommikul + *gi* = hommikul*gi*
luuk + *ki* = luuk*ki*	null + *gi* = null*gi*
lukk + *ki* = lukk*ki*	kuum + *gi* = kuum*gi*
hommik + *ki* = hommik*ki*	kumm + *gi* = kumm*gi*
kanep + *ki* = kanep*ki*	õpin + *gi* = õpin*gi*
sepp + *ki* = sepp*ki*	konn + *gi* = konn*gi*
seisis + *ki* = seisis*ki*	soo + *gi* = soo*gi*
püss + *ki* = püss*ki*	suur + *gi* = suur*gi*
ülevalt + *ki* = ülevalt*ki*	vurr + *gi* = vurr*gi*
rätt + *ki* = rätt*ki*	kaev + *gi* = kaev*gi*
	puu + *gi* = puu*gi*
	jää + *gi* = jää*gi*
	töö + *gi* = töö*gi*
	süü + *gi* = süü*gi*

41. Ülesanne. Koostada antud näidete eeskujul tabel teiste sõnadega. Sõnade helituid lõpphäälikuid märkivatele tähtedele tõmmata üks, helilisi märkivaile kaks joont alla. Liide **-ki** kirjutada üht, liide **-gi** aga teist värvi.

k, p, t, g, b, d, s ja **h** (helitute häälikute) järel kirjutame liite **-ki**, mujal alati liite **-gi**.
Sõna ise liite -ki või -gi juurdetulekul **ei muutu**.

42. Harjutus. Õppida järgmisi lauseid õigesti lugema ja kirjutada vihikusse need laused, kus esineb sõnu liitega **-ki** või **-gi**. Liide **-ki** kirjutada üht, liide **-gi** teist värvi ja tõmmata neile sõnadele, kus liide esineb, joon alla.

1. Õhuke jäägi oli loikudele tekkinud. 2. Ema pani söögigi keldrisse. 3. Meiegi maa ei ole rauamaagi leiukohtadeta. 4. Maagi põrus, kui tank sõitis. 5. Jalaluugi sai vigastada, kui jalg jäi luugi vahele. 6. Vanasti uskusid inimesed puugi olemasolu. 7. Torm oli nii tugev, et murdis õues suure puugi pooleks. 8. Ta oli unustanud ilusa kaelakeegi lauale. 9. Piigi ots on terav. 10. Üks kammi piigi oli murdunud. 11. Pallgi ununes palgi juurde. 12. Panngi mahtus kappi. 13. Ma otsin uusi sukki, kuna sukkki läks kukkumisel katki. 14. Priit joonestas hulga nurki. 15. Karbi nurkki oli lahti. 16. Ses metsas on palju kuuski. 17. Kuuskki toodi tuppa. 18. Ootasin emalt pakki. 19. Tammepakkki ei jõudnud niisugustele hoopidele vastu panna.

43. Ülesanne. Raamatki asemel võime ütelda **ka raamat** või **isegi raamat.** Lugeda eelmist harjutust nii, et seal e i e s i n e k s liiteid **-ki** ega **-gi**, ja seletada, kuidas see lause mõtet muudab.

44. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele liide **-ki** või **-gi**. Liitele e e l n e v a l e tähele tõmmata joon alla. Pealkirjaks:

Liide -ki ja -gi.

1.

1. Suure rõõmuga unustas laps aitäh— ütlemata. 2. Haigele tundus suhkur— kibedana. 3. Kass— ronis ahju otsast alla. 4. Täna võib veel vihma— tulla. 5. Kui— ta oli väsinud, aitas ta siis— isal puid saagida. 6. Vanaaegne rüü— oli hästi säilinud. 7. Nii see ülesanne tuleb— lahendada. 8. Poisid ei leidnud kuskilt— sobivat latti. 9. Kirjutamisest oli näpp— tindine. 10. Kurjalt lausutud nõõ— ei mõjunud väsinud hobusele. 11. Öö— võeti päevale lisaks, et jõuda tööga tähtajaks valmis. 12. Kuu— oli vahepeal loojunud. 13. Palavusest oli kanal nokk— lahti. 14. Selle— loo esitas ta meisterlikult. 15. Emal— ei olnud niisugust värvi lappi. 16. Mõni siig— oli võrku sattunud.

2.

1. Aednik— katkestas hetkeks töö ja tuli võistlust vaatama. 2. Nii on— kõige õigem. 3. Selle kohta ei lausunud kumb— sõna—. 4. Mul ei olnud säärast mõtet—. 5. Lapsed tegid— ema nõuande järgi. 6. Tööhoog— oli nüüd teistsugune. 7. Sageli võib väiksem— hooletus tuua suure õnnetuse. 8. See töö jääb— homseks. 9. Tüdrukud— aitasid poistel vett kanda. 10. Kraav— ei jõudnud seda veehulka ära juhtida. 11. Ühele— ei avaldatud laitust. 12. Merelained— on inimene mõistnud rakendada enese teenistusse. 13. Mida— ei jäetud tegemata 14. Onu tuli— meile külla. 15. Ta ei avaldanud saladust kellele—. 16. Ma ei saa siis— teile külla tulla. 17. Sall— oli kukkumisest porine. 18. Kokk— ei teadnud selle kohta midagi öelda.

12. Silbitamine.

45. Ülesanne. Laulda eesti rahvalaulu «K u k u s a, k ä g u!», rõhutades iga nooti ja pidades iga noodi järel väikest pausi.

Kuku sa, kägu!

(„Kalevipojast“.)

Eesti rahvaviis

Ruttu

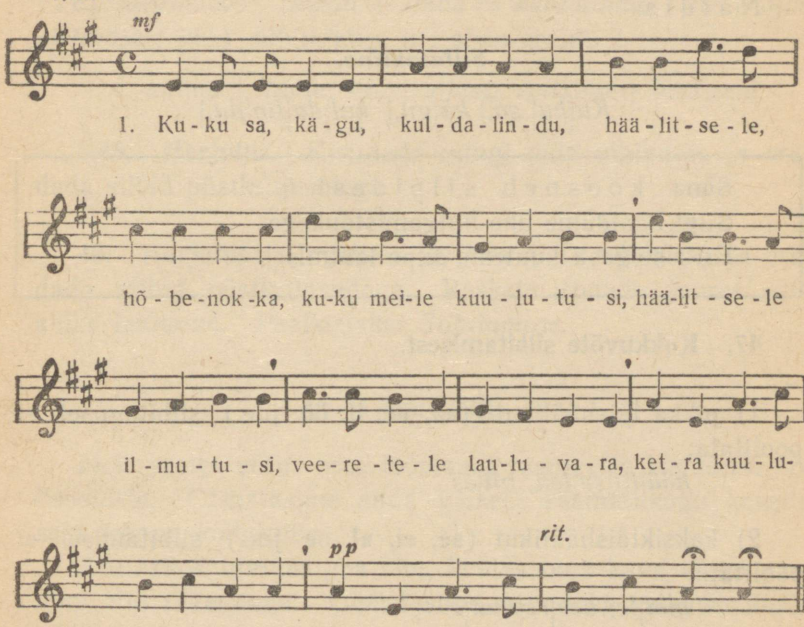

2.

Kui sa ei kuku, kukun ise,
pajatelen, pardikene,
lasen luige laulusida,
seitsmekordseid sõnumida,
vanast ajast veeremaie,
kuldsest ajast kuuldumaie,
iluajast heljumaie!

3.

Üks aga sõnum hülge suusta,
teine laínte tütterilta,
kolmas rannakaljudelta,
neljas näkineidudelta,
viies vete-emandalta,
kuues kuude kudujalta,
seitsmes saare taadilt, eidelt!

46. Harjutus. Kirjutada laulu «K u k u s a, k ä g u!» sõnad vihikusse ja tõmmata püstkriips iga sõnaosa või sõna eraldamiseks, mis laulmisel langeb ühele noodile.

N ä i d i s:

Silbitamine.

Ku|ku| sa,| kä|gu,| kul|da|lin|du,|

Sõna k o o s n e b s i l p i d e s t.
Silpi hääldame ühe hingamistõukega.
Eriti selgesti kuuleme silpe laulmisel.

47. Kokkuvõte silbitamisest.

1) pikka täishäälikut (**aa, ee, ii, öö** jne.) silbitamisel ei poolitata:

hää|lit|se|len, vii|es

2) kaksiktäishäälikut (**ae, ei, ai, oe** jne.) silbitamisel ei poolitata:

mei|le, vee|re|mai|e

3) üksik kaashäälik täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi:

ku|ku, sõ|nu|mi|da, i|lu|a|jast

4) kahest või enamast kõrvutiseisvast kaashäälikust kuulub viimane järgmisse silpi:

ket|ra, hül|ge, seits|mes, kuld|set, kolks|ti!

5) silp võib koosneda ka ühest tähest (täishäälikust):
a|ga — sest üksik kaashäälik täishäälikute vahel (-g-) kuulub järgmisse silpi,

nei|u|del|ta — sest kaksiktäishäälikut (-**ei**-) ei poolitata ja üksik kaashäälik täishäälikute vahel (-**d**-) kuulub järgmisse silpi;

6) liitsõnades (*kulda* + *lindu* = *kuldalindu*, *ilu* + *ajast* = *iluajast* jne.) silbitatakse iga sõna eraldi:

kul|da | lin|du, i|lu | a|jast, seits|me | kord|seid

* **48. Harjutus.** Kirjutada mingi pala vihikusse ja eraldada silbid püstkriipsudega.

49. Harjutus. Kirjutada järgnev pala vihikusse ja eraldada silbid püstkriipsudega. Raskete sõnade juures võtta abiks laulmine. Pealkirjaks: *Silbitamine.*

5. salk võitis.

Meie malev võttis oma tööplaani raamatute kogumise kolhoosidele. Otsustasime anda väikese raamatukogu kingituseks Ranna kolhoosile.

Arutasime igas salgas läbi, kuidas oma kava kõige paremini ellu rakendada. Otsustasime seda teha salkadevahelise võistluse korras.

Asusime tegevusse. Esimese nädala jooksul jõudis meie salk teistest kaugele ette. Kuid meie ja kogu maleva üllatuseks saavutas esikoha 2. rühma 5. salk (salgajuht Malle Sepling), kes määratud tähtpäevaks kogus 59 teost.

Ühtekokku kogus malev üle 200 väärtusliku raamatu.

***50. Harjutus.** Meenutada ise ja otsida lugemikust vähemalt 6 sõna, kus esineb:

1) ühetäheline silp sõna algul,
2) ühetäheline silp sõna lõpus,

3) ühetäheline silp sõna keskel,
4) täishäälikuga algav silp sõna sees.
Tõmmata niisugustele silpidele joon alla.

51. Harjutus. Määrata s i l p i d e a r v mingis ajalehe kirjutises (10 lauset) ja kirjutada pliiatsiga iga sõna kohale, mitmesilbiline see on.

13. Lühike, pikk ja ülipikk täishäälik.

52. Ülesanne. Hääldada peeglisse vaadates järgmisi sõnu ja jälgida huulte «torus»-hoidmise kestust (v ä l t u s t) jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute hääldamise juures.

p **u** r i	p **uu** r i (ots)	(pane) p **uu** r i
m **ü** r i n	m **üü** r i n	(kõrget) m **üü** r i

53. Ülesanne. Võrrelda kuulmise järgi tabelis jämendatult trükitud täishäälikute hääldamispikkust.

Lühike täishäälik (hääldame l ü h i d a l t)	**Pikk täishäälik** (hääldame p i k a l t)	**Ülipikk täishäälik** (hääldame v ä g a p i k a l t)
Pada pandi tulele.	Ma käisin laadal.	Tegin pildile uut raami.
Ema ketrab.	Mu õe nimi on Teele.	Vesi hakkas keema.
Pipar on kibe.	Liida need arvud!	Kas sa oled näinud minu viili?
Kas isa on kodu?	Ära noomi teda!	Jõudsin õigeks ajaks kooli.

Lühike täishäälik (hääldame lühidalt)	Pikk täishäälik (hääldame pikalt)	Ülipikk täishäälik (hääldame väga pikalt)
Puri paisus tuules.	Varblased lendasid kuldnoka puuri ümber.	Pane jänesed puuri!
Kõva pliiatsiga on hea joonestada.	Aia nurgas kasvas sirelipõõsas.	Lind laulis põõsas.
Ära tee kära!	Käärid olid nürid.	Anna kääre!
Tal on tugev kõha.	Nööri ots vedeles põrandal.	Töö kiidab tegijat.
Rühi kiiresti edasi!	Kari sõi küüni-juures.	Kass tõmbas selja küüru.

Täishäälikuid hääldame sõnades vahel lühidalt, vahel pikalt, vahel koguni väga pikalt, venitades. Kui hääliku häädamine vältab (kestab) lühikest aega, siis ütleme, et häälik on **I vältes.** Kui häädamine vältab pikemat aega, siis on häälik **II vältes.** Hääliku ülipika hääldamise korral ütleme, et häälik on **III vältes.**

54. Ülesanne. Lugeda järgnevaid lauseid hoolikalt hääldades. Jälgida eriti jämendatult trükitud häälikute vältust.

1. Vabriku ehitamisel töötas sada müürseppa. 2. Ma tahan saada tööde käigust uusi andmeid. 3. Saada mehed klaasi järele! 4. Mees keris traati. 5. Autojuht keeras auto lao juurde. 6. Tuulekeeris lõhkus pooleli oleva katuse. 7. Lisa segule tublisti liiva juurde! 8. Selle liiva segame tsemendi hulka. 9. Inetu majalogu asemele ehitati viiekordne maja. 10. Krohvimattide valmistamiseks kasutati roogu. 11. Ta

loogu kiiresti uus kavand! 12. Lisa liimvärvile kuuma vett juurde! 13. Loodame ehituse lõpetada kuu aega enne tähtaega. 14. Ehitusplatsi tulede kuma paistis kaugele. 15. Lõpetage täna võre kohaleasetamine! 16. Seda seina läbib kolm lõõri. 17. Lõpetasime lõõri ehitamise. 18. Teritasin plekikääre. 19. Lükka käru kuuri! 20. Määri palkide otstele tublisti tõrva! 21. Löö tugevamini! 22. Elektrivool andis mehele tugeva löögi. 23. Mis lödi see siin on? 24. See kirves on nüri. 25. Homme hakkame müüre ehitama. 26. Müüri ladumine edenes kiiresti.

55. Harjutus. Asetada eelmises harjutuses jämendatult trükitud tähtedega sõnad järgnevasse tabelisse. Sellele täishäälikule, mille hääldamispikkust (väldet) vaadeldakse, tõmmata joon alla. Et osata vahet teha täishääliku II ja III välte vahel, lisada sulgudes juurde vajalik sõna lausest.

Täishäälikute välted.

Lühike täishäälik I välde	Pikk täishäälik II välde	Ülipikk täishäälik III välde
sada	saada (mehed)	(tahan) saada

Lühike **(I vältes)** täishäälik kirjutatakse ühe tähega **(a, e, i** jne.).
Pikk **(II vältes)** ja ülipikk **(III vältes)** täishäälik kirjutatakse kahe tähega **(aa, ee, ii** jne.).
Täishääliku II ja III väldet saab eraldada ainult kuulmise järgi.

56. Harjutus. Kirjutada küsimärgi ees olev täht ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav. Sõna järele märkida, mitmendas vältes see täishäälik on.

1. Õpilane ei tohi igasugust ko?li ko?li tuua. 2. Ku?ri koer jooksis ku?ri ukse ju?rde ja hüppas ku?ri. 3. Sa?ma mees tahtis uuesti sa?da sa?da rubla. 4. Lapsed tegid kä?ruga õuel mitu ti?ru ja kä?ru. 5. Si?lu oma palitu si?lu! 6. Sadamas seisis su?r lo?di. 7. Ko?lis lo?di malering. 8. Küll tu?li nü?d tu?li! 9. Mall jõi ühe to?re mu?na. 10. Igaüks ei sö? to?rest muna. 11. Ke?da isa õpetab? 12. Ke?da meile ne?li ka?li! 13. «Jä?me siia!» ütles üks jä?me hä?l rahva hulgast. 14. Kass tõmbas mü?ra ku?ldes selja kü?ru. 15. Lo?di otsas ripub tinapomm. 16. Võ?ras me?s u?ris kaua pu? võ?ra. 17. Tu?le tu?leveski ju?rde! 18. Metsa kohal te?gi jõgi su?re kä?ru. 19. Mi?na on mi?nu hea sõber.

Näidis:

Täishäälikute väldete määramine.

Õpilane ei tohi igasugust koli (I) *kooli* (III) *tuua.*

57. Harjutus. Otsida lugemikust järgmistele sõnadele lisaks veel pika ja ülipika täishäälikuga sõnu ja näidata püstkriipsuga, kust kohast neid võib poolitada. Pikale ja ülipikale täishäälikule tõmmata loogake alla.

Määrasin, sööda, eesel, kuuse, pliiatsi, maa, koolis, hõõruma, haab, meeter, eemal, koobastesse, kuu, klaasis, pioneer, rõõmus, kriips, oktoober, häälikule, soo, raamatuid, liit, joonistus, töötama, kaardil, pastoraal, poolitama, Poola.

Näidis:

Sõnade poolitamine.

Mää|ra|sin, söö|da, . . .

Pikka ja ülipikka täishäälikut **ei poolitata.**

58. Ülesanne. Vaadelda järgmistes lausetes harvendatult trükitud sõnu. Mitmesilbilised need on? Millega need lõpevad? Mitmendas vältes on nende lõpptäishäälik? Kirjutada harvendatult trükitud sõnad välja. Lõpptäishäälikule tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Keeleline vaatlus.*

1. M ü ü see v ö ö ära ning k o o enesele uus! 2. L ö ö p u u n i i pooleks! 3. V i i t o o tool l e e s u u juurde! 4. S ö ö veidi m e e kooki ning t e e siis t ö ö valmis! 5. Jah, Arvo seisis v e e ääres r o o sees. 6. J ä ä meile kuni selle k u u lõpuni! 7. T e e ääres on hea m a a. 8. S a a aru, et sinu s ü ü läbi rikkusin selle vanaaegse r ü ü! 9. T o o s e e k e e siia! 10. Kuulsin hoopis m u u l o o. 11. R e e suure h o o tõttu juhtuski õnnetus. 12. T o o t e e lauale ning s ö ö meiega õhtust! 13. J o o veel piima! 14. P ü ü võttis rao noka vahele.

Püü — lind.

Täishäälikuga lõppevates ü h e s i l b i l i s t e s sõnades on täishäälik **ülipikk.**

14. Ühesilbilised sõnad, milledes ülipikk täishäälik märgitakse ühekordse tähega.

59. Harjutus. Jätkata järgmiste sõnade lühendatud vormide moodustamist.

m(in)a = ma	sinu =
sina =	meie =
tema =	teie =
minu =	nemad =

60. Et õigesti kirjutada, peab teadma järgmiste sõnade tähendust:

ma = mina	maa (maapind)
sa = sina	saa! (sõnast «saama»)
ta = tema	———
mu = minu	muu (mõni teine)
su = sinu	suu (kehaosa)
me = meie (kes?)	mee (sõnast «mesi»)
te = teie (kes?)	tee (jook, maantee)
nad = nemad	———
ja (siduv sõna)	jaa = jah
ju (juba)	———
va (vana)	———
ka	———
do	———
re	ree (sõnast «regi»)
mi	———
fa	———
la	———
si	———

Mitmesilbilised need sõnad on?

61. **Harjutus.** Moodustada nii palju lauseid, et neis esineksid vähemalt üks kord nr. 60 toodud ühesilbilised sõnad, milles ülipikk täishäälik kirjutatakse ühekordse tähega, ja neile hääldamiselt sarnased sõnad. Lauseis tõmmata nendele sõnadele joon alla.

Näidis:

Ühesilbiliste sõnade kirjutamine.

Ma et saa su jutust aru.

15. Lühike, pikk ja ülipikk kaashäälik.

62. **Ülesanne.** Hääldada peeglisse vaadates järgmisi sõnu ja jälgida huulte sulgumise kestust (v ä l t u s t) jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute hääldamise juures.

k a m a	(ühe)	k a m m i	(kaks)	k a m m i
k a b i		k a p i		k a p p i

63. **Ülesanne.** Võrrelda kuulmise järgi tabelis jämendatult trükitud kaashäälikute hääldamispikkust.

Kaashäälikute välted.

Lühike kaashäälik I välde (hääldame lühidalt)	**Pikk kaashäälik** II välde (hääldame pikalt)	**Ülipikk kaashäälik** III välde (hääldame väga pikalt)
Täna puhub vali tuul.	Valli äär oli purunenud.	Ehitati uut valli.
Suvel süüakse kama.	Ostsin ühe kammi.	Ema ostis kaks kammi.
Õde söötis kanu.	Võtsin kannu kaasa.	Laual seisis mitu kannu.
Kuri koer haukus.	Sidusin lille varre kepi külge.	Laps ajas huuled torru.
Pese sagedasti käsi!	Kassi silmad hiilgasid.	Meil on kaks kassi.
Ostsin turult jahu.	Malemängus kuningale sihitud tuld nimetatakse šahhiks.	Lusikas kukkus jahhu.
Maja asetses mäe veerul.	———	Poiss jooksis majja.
Isa tampis savi.	———	Vajusin sügavale savvi.

64. Ülesanne. Koostada eeltoodud tabeli eeskujul uus tabel.

l, m, n, r, s, h II ja III vältes kirjutatakse k a h e k o r d s e t ä h e g a.
Nende II ja III väldet saame eraldada ainult kuulmise abil.
j ja **v** ei oma II väldet.

65. Harjutus. Määrata jämendatult trükitud tähtedega märgitud h ä ä l i k u t e v ä l t e d. Määratavaile häälikuile tõmmata joon alla.

Rännakul.

Sammusime kogu öö sinnapoole, kus asus rinne. Sagedasti jäid vankrid porri ja savvi kinni. Hommikuks käisime siiski ära kolmkümmend kilomeetrit. Umbes kella kuue ajal jõudsime ühte külla. Küla oli vaenlaste poolt maha põletatud. Ainult üks maja ja rehi olid alles jäänud. Majja asus meie staap. Rehe võtsime oma alla. Panime püssid rehetarre ja tegime reheahju tule. Tõin kannuga ojast vett, panin mõne vabarnavarre sisse ja keetsin teed. Hammustasin kannikast leiba, rüüpasin kuuma teed, vahtisin tulle ja tundsin, kuidas mõnus tunne asus ihhu. Puhastasin siis püssi ja heitsin pikali savipõrandale, kuhu olin tassinud õlgi. Väljas kallas vihma, ahjukeris hõõgas sooja. Uksekünnisel istus korrapidaja, püss põlvedel. Tõmbasin enese kerra ja tundsin, kuidas unerammestus ligi hiilis. Ei märganudki, kunas vajusin sügavasse unne.

N ä i d i s:

Kaashäälikute välte määramine.

Rännakul.

Sammusime (III) kogu öö . . .

66. Ülesanne. Vaadelda tabelist häälikute **k, p, t** kirjutamist I, II ja III vältes.

Kaashäälikute k, p, t välted.

Lühike häälik I välde (hääldame lühidalt)	**Pikk häälik** II välde (hääldame pikalt)	**Ülipikk häälik** III välde (hääldame väga pikalt)
Tigu roomas aeglaselt edasi.	Pistsin sinna tiku püsti.	Toosis oli kaks tikku.
Kabi kaitseb hobuse jalga.	Pane kapi uks kinni!	Panin ülikonna kappi.
Ära ole kade!	Tõmba kate alla!	Ema õmbles klaverile uue katte.

Kui hääldame l ü h i d a l t (**I vältes**), siis kirjutame **g, b, d.**
P i k a l t (**II vältes**) hääldades kirjutame **k, p, t.**
V ä g a p i k a l t (**III vältes**) hääldamise korral kirjutame **kk, pp, tt.**

67. **Harjutus.** Koostada lauseid, kus esineb **k, p, t** I, II ja III vältes. Välde märkida sõna järel sulgudesse. Vaadeldavaile häälikuile tõmmata joon alla.

N ä i d i s:

Harjutus k, p, t väldetele.

Agu (I) *kukkus* (III) *pikali* (II).

68. **Harjutus.** Määrata jämendatult trükitud tähtedega märgitud h ä ä l i k u t e v ä l d e.

1. Laps lippas majja. 2. Panin panni kappi. 3. Villu viis villu kedrata. 4. Sammu sada sammu edasi! 5. Venna peni oli pika sabaga. 6. Kass hüppas roti kallale. 7. Lamasin tamme kännu juures. 8. Anna mulle ruttu tükk vatti! 9. Vajutasin vahha raha jäljendi. 10. Mitu rida sa, Lilli, lilli istutasid? 11. Lapp kukkus vanni. 12. Viisin linu linna. 13. Kägu kukkus tammikus. 14. Ära aja lõnga sassi! 15. Kõvva kivvi on raske auku puurida. 16. Purre murdus ja ma kukkusin ojja. 17. Tuba oli jahe. 18. Tegin mitu vurri. 19. Korjasin lilli põlle. 20. Panin vanni ja kapa vette likku.

Näidis:

Kaashäälikute välte määramine.

Laps lippas (III) *majja* (III).

69. Harjutus. Lisada omalt poolt juurde rohkesti samasuguseid sõnapaare, nagu näidises on esitatud. Jämendatult trükitud tähtedele tõmmata joon alla.

Näidis:

Kaashäälik ühesilbiliste sõnade lõpus.

(2 + 1)	(1 + 2)
luuk	*lukk*
kool	*koll*
kaas	*kass*

jne.

Ühesilbilistes sõnades kirjutatakse pika ja ülipika täishääliku (**aa, ee, uu** jne.) järel **ühekordne kaashäälik.** Lühikese täishääliku (**a, e, u** jne.) järel kirjutatakse aga **kahekordne** (ülipikk) **kaashäälik.**

16. Ühesilbilised sõnad, milledes ülipikk kaashäälik märgitakse ühekordse tähega.

70. Ülesanne. Kirjutada järgmised sõnad lühendatud kujul. Väljajäetavad tähed asetada sulgudesse.

Minul, sinul, temal, millel, sellel, tollel, selles, tolles.

Näidis:

Lühendatud vormide moodustamine.

m(in)ul = mul.

71. Ülesanne. Et õigesti kirjutada, peab teadma kirjutatud sõnade tähendusi. Lugemisel kergendab see lause mõttest arusaamist. Õppida need pähe.

mul = minul	mull (veemull)
sul = sinul	sull-sull! (vee voolamise hääl)
tal = temal	tall (noor lammas; hobuste laut)
kel = kellel	kell (ajanäitaja)
mil = millel	
sel = sellel	sell (endisel ajal: väljaõppinud käsitööline, kuid veel mitte meister)
tol = tollel	toll (pikkusmõõt)
ses = selles	
las = lase	lass (väike ankur)
on (sõnast «olema»)	onn (väike hoone)
mis? (küsimus)	
kus? „	kuss! (vaigistav hüüe)
kes? „	
kas? „	kass (koduloom)
et (siduv sõna lauseis)	
jah = jaa	

72. Harjutus. Kirjutada küsimärgi eel seisev täht ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav.

1. Kas? sul? on lambatal?, kel? on must pea? 2. Mul? lendas üks seebimul? lakke. 3. Las? ma viskan kah! 4. Ostsin raamatu, mil? olid sinised kaaned. 5. Tol? võrdub umbes 2,4 sentimeetriga. 6. Sel? majal on neli, tol? viis korstnat. 7. Kel? on kel? kaasas? 8. Kas? ses? asjas on jõutud kokkuleppele? 9. Kelle oma on? see on?? 10. Kes? teab, mis? märk see on?? 11. Kas? kas? murdis linnu, kel? oli pikk saba? 12. Sul? tuleb sel? ajal kodus olla! 13. Kus? sa elad? 14. Kus?, ära karju! 15. Sel? valmistas ilusa kapi. 16. Kas? isa teab, et tal? tuleb sel? päeval koosolekule tulla? 17. Las? ma näitan, kus? sul? valesti on? kirjutatud! 18. Kas? tead, mil? viisil pääses kas? sahvri? 19. Mis? kel? on?? 20. Lauda otsa ehitati ruumikas tal?. 21. Laps tegi vannis sul?-sul?.

17. Kordavat.

73. Harjutus. M ä ä r a t a järgmistes sõnades jämendatult trükitud tähtedega märgitud h ä ä l i k u t e v ä l d e ja kirjutada 20 sõna tabelisse. Jämendatult trükitud tähtedele tõmmata joon alla.

Keema, kilu, saada (mulle), seppa, (kukkus) kraavi, luu, lilli, masin, konn, käänas, kapi, lubi, ruttasin, (sõitis) sammu, mis, kiigu, hinna, mul, suri, saa!, kivvi, kotiga, nad, määral, tööline, lugusid, muu, rott, tööd, tulle, ma, kas, kätt, hüüdis, (uue) passi, ratas, kümme, turri, aasta, (kaks) siili, (noore) kassi, vaha, kell, ammu, ja, mõttesse, purre, muhe, onn, (otsin) tassi, (pehmet) kummi, suvi, te, viili (võtit), öösel, mull, tuule, ses, maja, kraavi (ääres), kukke, (oli) valla, kehha, et, tee, kell, öö, sile, tujju, nägu, mil, muna, küürakas, küürus, su.

Näidis:

Häälikute väldete määramine.

I välde, lühike häälik	II välde, pikk häälik	III välde, ülipikk häälik
kilu	saada (mulle)	keema seppa

74. Harjutus. Moodustada järgmiste sõnade ainsuse osastav ja mitmuse nimetav ja kasutada neid lauseis.

Osav tüdruk, kõvem pliiats, huvitav töö, valge krae, roosa paber, paksem raamat, tubli meister, pikem öö, raske ülesanne, hea pea, kirju vöö, painduv puu.

Näidis:

Ainsuse osastava ja mitmuse nimetava lõpp.

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse osastav keda? mida?	Mitmuse nimetav kes? mis?
osav tüdruk	*osavat tüdrukut* jne.	*osavad tüdrukud*

Kõik kittsid osavat tüdrukut. Mall ja Ene on kudumises osavad tüdrukud.

75. Harjutus. Kirjutada küsimärgi ees olev täht ühe- või kahekordselt.

1.

1. Kel? oli ku?s. 2. «Tõuse, Reet?,» hüüdis mem?. «Lõ?pp unele!» 3. Tek? pealt, pa?r ringutust, rä?tt varnast, seep? kaasa ja? pesema! 4. Siis? ka?mm kätte ja tuk? siledaks! 5. Varsti olid tal? plu?s ja? seelik ül?, punane pioneerirät? kaelas, uus? must põ?ll ees?, sukad-kingad jalas. 6. Laual oot?as juba söök? ja? jo?k: suur? pruun? ko?k, klaas? piima, tü?kk liha, kä?r leiba. 7. Pärast söök?i sal? kaela, ja?kk ülle, tut?müts pähe, ma?pp kätte, pal? tasku ja kool?i.

2.

1. Ko?l oli tük? maad eem?al. 2. Teel? kordas Reet? mõttes õppetükke. 3. Sel? kombel möödus aeg, mis? kulus koolimine-kuks, kasulikult.

4. Reeda kooli jõudes oli kla?ss veel? tühi. 5. La?pp kätte, tahvel puhtaks, mal? kappi, kriit? kohale, to?l paika, lil? kasta — se? oli tal? mõne minuti tö?. 6. Varsti jõudsid pärale Mik? ja? Paap?, An? ja? Ju?ss.

7. «Kas? sul? on? pa?ll kaasas?» päris An?.

8. «Jah on?!»

9. «Si?s lähme mängima!»

10. Su?r sa?l rõkkas laste häältest, kuni kõlas kel?. 11. Algasid taas? tunnid.

Taas — jälle.

18. Hääliküühendid.

76. Harjutus. Kirjutada luuletus «Noorte laul» vihikusse. Kõrvutiseisvaile **isesuguseile** täishääli-

k u i l e tõmmata üks, k õ r v u t i s e i s v a i l e **isesuguseile** k a a s h ä ä l i k u i l e kaks joont alla.

Oma kätes tulevikku,
kodu saatust hoiame.
Murehallist minevikust
valgusse viib noorte tee.
Süda kinni kodumullas,
rada hele päiksekullast,
silmis sädelemas ind,
— ehitame, kodu, sind.

Lauldes, töötades ei väsi.
Uljaks, julgeks jääb me rüht.
Avarusse avakäsi
tõtates me teame üht: —
meie sangarlikku võitlust,
tulist, tõkkeid murdvat heitlust,
tööd, mis taastada võib kõik,
kroonib peagi õnn ja võit!

(J. Schmuul.)

K õ r v u t i s e i s v a i d isesuguseid täis- või kaashäälikuid nimetatakse **häälikühendeiks.**

77. Ülesanne. Vaadelda järgmisi l i i t s õ n u. Neis e i o l e häälikühendeid. Miks?

vana+isa=vanaisa
abi+elu=abielu
lipu+alus=lipualus
nääri+öö=näärioö
ulu+all=uluall
liit+sõna=liitsõna
peal+kiri=pealkiri
küünar+nukk=küünarnukk
koos+kõla=kooskõla
lukk+sepp=lukksepp
kaap+kübar=kaapkübar

L i i t s õ n a d e s sõnade **liitekohas** asuvad isesugused täis- või kaashäälikud **ei moodusta** häälikühendeid.

78. Harjutus. Tõmmata järgmistes liitsõnades s õ n a d e l i i t e k o h a l e püstkriips ja häälikühendeile loogake alla.

Jalgratas, kolmjalg, leeklill, kaitseabinõu, piltpostkaart, kingsepp, kaksteistkümmend, umbsõlm, maantee, tütarlaps, kaasaütlev, merealune, järjekordne, piltmõistatus, hallvalge, eluaegne, täiskuu, talveund, kümneaastane, täishäälik, järjekordselt.

Näidis: *Jalg|ratas,*

19. Kaksiktäishäälikud.

79. Harjutus. Tõmmata täishäälikuist koosnevaile häälikühendeile loogake alla.

Aedvilja koristamine.

1. Oli jõudnud aeg kõik aedviljad koristada ja panipaika asetada, sest juba oli olnud öid, millal veidi külmetas.

2. Ühe neljapäeva hommikul asuti seda tööd toimetama. 3. Heino ajas kõige esiteks adraga kartulivaod lahti. 4. Siis hakkasid nad Maiega sealt kartuleid noppima. 5. Õepoeg Leo asus kaalikaid üles kiskuma ja kapsaid lõikama. 6. Väike Mait ja Paul korjasid oakaunu sõela sisse. 7. Isa kaevas auku, kuhu juurviljad paigale panna. 8. Emal oli suur liud käes ja ta kandis sellega sibulaid sauna kuivama. 9. Keegi ei seisnud tegevuseta. *10. Isegi koer Irmi käis ringi, otsis igast nõost hiiri ja haukus aeg-ajalt aida juures näuguvat kassi. *11. Ainult õeksed Leida ja Saima, kes olid veel väga väikesed, istusid õlekool, sõid õunu ja vaatasid teiste toimetusi pealt. *12. Lõuna ajal käidi oasuppi söömas ja soojendati veidi lõukal tule paistel külma käes kohmetanud käsi. *13. Siis rutati jälle aeda töid lõpetama. *14. Kui jõudis õhtu, oldi aias kõigi töödega valmis.

Näidis:

Täishäälikute ühendite määramine.

Oli jõudnud aeg kõik...

Kahest täishäälikust koosnevat häälikühendit nimetatakse **kaksiktäishäälikuks.**

80. Harjutus kaksiktäishäälikute määramisest. Tõmmata järgmistes lausetes kaksiktäishäälikuile loogake alla. Kaksiktäishäälikule järgnevale kaashäälikule tõmmata joon alla.

1. Võeh, Koit, sul kõik riided vaiku ja tõrvalaike täis! 2. Laev sõitis auru välja ajades kai äärde kaupu laadima. 3. Ma annan teile õunapuu taimi, kui aitate mul aeda auke kaevata. 4. Koer taipas näitamist ja ajas sead sauna juurest lauta. 5. Meil laulud aitavad elada, võita. 6. Teekäija nägi koera kaera lippavat. 7. Leili aitas rauga trammi. 8. Sa ei kirjuta õigeid lauseid! 9. Poiss uitas paigast paika. 10. Aita kausse aita viia! 11. Hõissa, poisid, tali käes!

***81. Ülesanne.** Vaadelda 80-ndast harjutusest, mitu ühesugust kaashäälikut kirjutatakse pärast kaksiktäishäälikut.

Kaksiktäishääliku järel kirjutatakse kaashäälik ühekordselt, välja arvatud kaashäälik **s**, mis III vältes kirjutatakse kahekordselt (poiss, kauss jne.).

82. Harjutus. Kirjutada 15 lauset, kus esineb mitmesugustes muudetes sõna **poiss** ja **kauss.** Neile sõnadele tõmmata joon alla.

Näidis:

Lauseid sõnadega «poiss» ja «kauss».

Väike kauss oli pandud suure kausi sisse.

***83. Harjutus.** Moodustada järgmistest sõnadest ainsuse sisseütlev (kellesse? millesse? kuhu?) kääne. Sisseütleva käände lõpp **-sse** kirjutada värviliselt, kaksiktäishäälikuile tõmmata loogake alla.

Hea, au, pai, nõu, mai, jõgi, nuga, viga, siga, tõde, käsi, ladu, vagu, tugi, nägu.

Näidis:

Ainsuse sisseütleva õigekirja.

Ainsuse nimetav	Ainsuse sisseütlev
kes? mis?	kellesse? millesse?
hea	heasse
jõgi	jõkke e. jõesse
käsi	kätte e. käesse

Tuletada meelde: miks kirjutame eelmise harjutuse sõnades kaksiktäishääliku järel kahekordse kaashääliku **(-ss-)**?

84. Hoiatav etteütlus.

Kauss läks katki.

Ema läks lauta. Paul jäi üksi tuppa. Ta lõikas tüki nööri ja köitis selle roika külge. Roigas oli nüüd hobune.

Paul sõitis roikaga paigast paika, huikas ja hõikas, nii et tuba kaikus. Sõidul tõukas ta lauda. Laual oli kauss. Kauss kõikus, kukkus ja purunes.

Nüüd oli poiss nõutu. Kas peita tükid kuhugi auku, nii et neid ei leita? Ei, see oleks autu. Aga nii ei jäeta teda karistamata. Mida teha?

Kui tuli ema, näitas Paul purunenud kaussi ja palus andeks. Ema paitas Pauli pead ja noomis ainult natuke.

20. Kaashäälikute ühendid.

***85. Ülesanne.** Korrata, millal häälikud moodustavad häälikühendeid (vt. lk. 45).

86. Harjutus kaashäälikute ühendite leidmisele. Tõmmata järgnevates lausetes k a a s h ä ä l i k u i s t koosnevaile h ä ä l i k ü h e n d e i l e loogake alla.

Sügis.

Tiigi kalda ümber norutavad viltuvajunud pajud olid lehtedest peaaegu paljad. Nende all kasvavad pähklipõõsad olid muutunud kollakaiks. Aeg-ajalt langes neilt mõni üliküps pähkel sulpsti! tiiki. Sirgete valgekooreliste kaskede lehed olid päris kuldsed. Vahtrad vankrikuuri nurga kõrval olid kõige uhkemad. Nendel leidus kollast, punast ja rohelist värvi igas varjundis. Ürgsed tammed keldri juures ei olnud veel kuigi palju muutunud. Ainult pisut heledamaks oli läinud nende lehestik. Sammalvaip tammede konksukiskunud juurte ümber oli endiselt tumeroheline. Metsviinapuu, mis oli roninud elumaja korstnani, oli veripunane. Kuuskede rühm künkal moodustas kõigele sellele mustjasrohelise tagaseina. Ilus ja värviküllane on sügis.

K a h e s t või r o h k e m a s t k a a s h ä ä l i k u s t koosnevat h ä ä l i k ü h e n d i t nimetatakse **kaashäälikute ühendiks.**

87. **Harjutus.** Valida eelmisest harjutusest p o o l i t a m i s e k s 15 niisugust sõna, kus esineb k a a s h ä ä l i k u t e ü h e n d e i d. Poolitamiskoht sõnades valida nii, et oleks näha, kuidas kaashäälikute ühendeid poolitatakse. Sõnad jagada rühmadesse selle järgi, mitmest kaashäälikust kaashäälikute ühend koosneb.

N ä i d i s:

Poolitamine.

2 kaashäälikut	3 kaashäälikut	4 kaashäälikut
kal-da üm-ber	pähk-lipõõsad kuld-sed	sulps-ti

S õ n a s e e s olevast kaashäälikute ühendist viiakse poolitamisel **ainult viimane kaashäälik** teisele reale.

88. **Ülesanne.** Kirjutada lugemikust vihikusse vähemalt 15 niisugust sõna, milles esineb k a a s h ä ä l i k u t e ü h e n d e i d. Kaashäälikute ühendid eraldada loogakesega. Uurida, m i t m e k o r d s e l t esineb kaashäälikute ühendis iga kaashäälik. Pealkirjaks: *Keeleline vaatlus.*

89. **Harjutus.** Kirjutada järgmistes sõnades ü l i p i k k a k a a s h ä ä l i k u t märkiv täht jämendatult. Tõmmata kaashäälikute ühendeile loogake alla. Pealkirjaks: *Ülipikk kaashäälik kaashäälikute ühendeis.*

Kulda, linlane, (oodati) *tormi, võtma, andma, piklik, kargas, ronk, muldne, homseks, tundi, ratsa, võtja, kümne, papne, mõtle, jalga, randa, tütre, karja* (saatma), *kõrsi, kandis* (koju).

TRÜ Raamatukogu

Kaashäälikute ühendeis kirjutatakse iga kaashäälikut märkiv täht **ühekordselt**, vaatamata sellele, kui pikalt kaashäälikuid hääldatakse.

90. Harjutus. Koostada lauseid, kus esineksid järgmised kaashäälikute ühenditega sõnad:

Andma, homne, kulda, tallinlane, kindas, kopli, võtma, piklik, muldne, pind, kõrsi, randa, kargas, papne, laplik, linlane, patja, tundi, kümne, tütre, muldas, kiitma, jätma.

91. Ülesanne. Meenutada, millal kirjutatakse liide **-ki**, millal **-gi**. Miks sõnades **pappki**, **vurrgi**, **linngi**, **vattki** jne. kirjutatakse kahekordsed kaashäälikud?

92. Mõtlemiseks. Miks kirjutatakse **allpool**, **lukksepp**, **risttee**, **keskkool**, **pappkarp** jne.? Missuguses harjutuses eespool oli niisugustest sõnadest juttu?

93. Harjutus. Kirjutada küsimärgi ees olev täht ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav. Sõnades, milles oli küsimärk, tõmmata kaashäälikute ühendeile loogake alla.

1. Ootan hom?set koolipäeva, sest siis on tööõpetuse tun?d. 2. Ma teen metal?set tuhatoosi. 3. Panin klam?bri kruustan?gide vahele. 4. Val?dur teeb pap?kasti metal?rahade hoidmiseks. 5. Tema ven?d tahab luk?sepaks õppida. 6. See pik?lik pap?ne karp? on ilusasti kaunistatud. 7. Plekist van?gi on meie poiste töö. 8. El?mar tinutas pan?ge. 9. Tunni lõppedes oli praepan?gi valmis. 10. Sep?ki kiitis lat?rauast valmistatud kel?ku. 11. III klassi poisid teevad pus?noatöid. 12. Ol?di kibedasti ametis oksakim?pude sidumisega. 13. Lillekep?ki tuleb vär?vida! 14. Võta punast vär?vi ja tõm?ba sellega siia paar joont! 15. Linda heegeldab müt?si. 16. Selle kin?da must?ri an?dis mulle vanaema. 17. Vanemate klasside tüdrukud õm?blesid särk?e. 18. Koolide väl?ja-

panekud äratasid näitusel ül?dist tähelepanu. 19. Tallin?lasi huvitasid eriti maakoolide käsitööd.

Näidis:

Kaashäälikute ühendid.

Ootan homset koolipäeva...

***94. Ülesanne.** Järgmistes sõnades kirjutatakse l ja r järel kaashäälikute ühendis ss, kui see on ülipikk. Vaadelda neid sõnu ja õppida need pähe.

valss — õppisin valssi — ühe valsi
kirss — kaks kirssi — mõne kirsi
varss (noor hobune) — silitasin varssa — noore varsa
a g a: luuavars
märss (võrkkott) — uut märssi — ilusa märsi
pulss (tuiksoon) — katsus pulssi — pulsi löök
marss — kuulasin marssi — uue marsi
marssima — marssisin — marsin
värss (osa luuletusest, ka härjavärss) — kaks värssi — ühe värsi
hirss (taim) — külvas hirssi — hirsi tera
a g a: hirs-aed (lattidest)
kärss (sea nina) — sirutas kärssa — ümmarguse kärsa
a g a: õlekõrs, tõrs (tünn), õrs

***95. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele s või ss.

1. Läksin kir—iaeda. 2. Sõin seal hulga kir—e. 3. Kui olin kir—idest isu täis söönud, läksin kopli—e var—a vaatama. 4. Var— seisis hir—aia ääres, rohukõr— suus. 5. Eemal, seal, kus rehavar— püsti oli, seisis härjavär—. 6. Kopli nurgas üks põr—as tuustis kär—aga heinamär—i. 7. Andsin var—ale leiba ja võtsin põr—a käest heinamär—i ära. 8. Mar—isin siis koju. 9. Kodus anti mulle hir—iputru.

96. Harjutus. Leida järgmistes lausetes harvendatult trükitud sõnadest k a a s h ä ä l i k u t e ü h e n d i d. Kirju-

tada need näidise eeskujul vihikusse. Kaashäälikute ühendile joon alla tõmmata.

1. Lapsed laulsid taktis. 2. Ema tõi apteegist rohtu. 3. Poisid mängisid laptuud. 4. Mõõtke pikkused ja liitke saadud arvud! 5. Ta ärgu kütku seda ahju! 6. Naabriemal on väga ilusaid kaktusi. 7. Ärge lootke teiste abile!

Laptuu — pallimäng.
Kaktus — lõunamaa taim, meil potilill.

Näidis:

Kaashäälikute ühendite vaatlus.

ta **kt** *is*
a **pt** *eegist*

k, p, t kõrval kirjutatakse **k, p, t.**

97. Harjutus. Kirjutada järgmistest sõnadest näidise eeskujul tabelisse käskivaid vorme. Kaashäälikute ühendile tõmmata loogake alla.

Keetma, lootma, tootma, suutma, söötma, sõitma, liitma, muutma, niitma, täitma, viitma, mõõtma, saatma, võtma, kütma, katma, matma, nutma, kartma, tahtma.

Kaashäälikute ühendeid pöördsõnade käskivais vormides.

Algvormis olev **p, t** jääb püsima			
Algvorm	(me)	te	ta nad
keet|ma	keet|kem!	keet|ke!	keet|ku!
loot|ma	loot|kem!	loot|ke!	loot|ku!

98. Harjutus. Kirjutada 15 lauset, kus esineb eelmise harjutuse sõnu k ä s k i v a s vormis. Antud sõnades tõmmata kaashäälikute ühenditele loogake alla.

99. Harjutus. Jätkata järgmist tabelit sõnadega: *tundma, hoidma, andma, hüüdma, püüdma, kündma, kandma, sõudma, võidma* (määrima), *seadma, teadma, leidma, nõudma, jõudma, murdma.* Kaashäälikute ühendeile tõmmata loogake alla.

N ä i d i s:

Kaashäälikute ühendeid pöördsõna käskivais vormides.

Algvormis olev **d** jääb püsima			
Algvorm	(me)	te	ta nad
tund|ma	tund|kem!	tund|ke!	tund|ku!

100. Harjutus. Kirjutada 15 lauset, kus esineb eelmise harjutuse sõnu k ä s k i v a s vormis. Kaashäälikute ühendeile nendes sõnades tõmmata loogake alla.

> **k** ees kirjutame **d** ainult siis, kui **d** esineb sõna a l g - v o r m i s.

101. Ülesanne. Meenutada, millal kirjutatakse liide **-ki,** millal **-gi.** Vaadelda järgmisi näiteid:

saag+**ki**=saag**ki**
tuleb+**ki**=tule**bki**
annad+**ki**=anna**dki**

> Liite **-ki** ja **-gi** liitumisel jääb sõna m u u t m a t u k s, seepärast jääb tekkivas kaashäälikute ühendis **k** ette **b, d, g.**

102. Ülesanne. Meenutada, mida oleme õppinud s-i ja **h** kõrval asetsevaist k a a s h ä ä l i k u i s t (vt. lk. 7 ja 9).

103. Harjutus. Kirjutada harjutuses nr. 99 antud sõnadest tabelisse m i n e v i k u vorme. Kaashäälikute ühendeile tõmmata loogake alla.

N ä i d i s:

Kaashäälikute ühendeid pöördsõna minevikuvormides.

Algvormis olev **d** jääb püsima					
Algvorm	ma	sa	me	te	nad
tund|ma	tund|sin	tund|sid	tund|sime	tund|site	tund|sid

104. Ülesanne. Vaadelda järgmisi sõnu ja nendes esinevaid kaashäälikute ühendeid.

kärbes	kärbsed, kärbsel, kärbseid
hoogne	hoogsalt, hoogsa
jõudne	jõudsasti
aegne	aegsasti
igakülgne	igakülgselt
kordne	kordselt, kahekordses
jalg	jalgsi
raudne	raudsed, raudsetel
kuldne	kuldsel, kuldsed
nüüdne	nüüdsel

Kaashäälikute ühendis kirjutame s-i ees **b, d, g** ainult siis, kui need tähed esinevad sõna a l g v o r m i s.

*105. Ülesanne. Korrata ülesannet nr. 77. Põhjendada, miks järgnevais sõnus **k, p, t** ja s-i ees kirjutatakse **b, d, g.**

alg+kool=alg**k**ool
jalg+pall=jalg**p**all
külg+tugi=külg**t**ugi
umb+kaudne=umb**k**audne
umb+tänav=umb**t**änav
siid+kleit=siid**k**leit
põld+püü=põld**p**üü
kald+tahk=kald**t**ahk
umb+sõlm=umb**s**õlm
king+sepp=king**s**epp
laud+sein=laud**s**ein
nüüd+sama=nüüd**s**ama

106. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **d** või **t**. Pealkirjaks: *Kaashäälikute ühendite õigekirjaharjutus.*

1. Hüü—ke laps tuppa ja an—ke talle süüa! 2. Täi—ke kõik korraldused! 3. Või—ke käsi vaseliiniga! 4. Sõu—ke merele ja püü—ke kalu! 5. Täi—ke lambid ja läi—ke tuli! 6. Poiss lii—ku kõik arvud! 7. Kün—ke lõunani! 8. Paul joo—ku hobused, Linda toi—ku sead! 9. Kan—ke puud kuuri ja sea—ke need riita! 10. Muu—ke üks liidetav ja lei—ke uus summa! 11. Nõu—ke eneselt ranget korda! 12. Tun—ke hästi õigekirja aluseid! 13. Ka—ke kartulikuhi õlgedega kinni! 14. Sõi—ke täna linna! 15. Ärge too—ke praaki! 16. An—ke see pakk minule! 17. Need sõnad hüü—kem kooris! 18. Ärge kar—ke ega nu—ke!

107. Harjutus. Kirjutada sulgudes asetsevad sõnad lausete sisu kohaselt õigete lõppudega ja tõmmata neile joon alla.

1. Artell hakkas (üleaedne) valmistama (moodne) (raudne) väravat. 2. Plaani tegemisel arvestati, et värav sobiks (üleaedne) (ühekordne) maja välimusega. 3. Iga pisiasja kaalut-

leti (mitmekordne). 4. Siis asuti (hoogne) tööle. 5. Artellil olid tuntud (uudne) töövõtted ja kasutada (moodne) tööriistad, seepärast edenes töö (hõlpus). 6. Midagi ei pidanud artell (üleliigne), kui see tuli tööle kasuks. 7. (Soodne) võimaluste tõttu edenes töö (jõudus) ja värav sai (õigeaegne) valmis. 8. Värava keskel oli kaunistuseks kolm (kuldne) (viisnurkne) tähte. 9. Kõik (kiitma) toredat väravat ja mitmed (andma) artellile uusi seesuguseid töid teha.

Näidis:

Kaashäälikute ühendite õigekirja.

Artell hakkas üleaedsele valmistama moodsat...

21. Silbitamine ja poolitamine.

***108. Ülesanne.** Korrata silbitamise seadusi (vt. nr. 45—48).

109. Harjutus. Silbitada ja poolitada lugemikust õpetaja määramisel 8—10 lauset. Silpide vahekohad näidata sidekriipsudega, poolitamiskohtadele tõmmata püstkriips.

Näidis:

Silbitamine ja poolitamine.

Tuul a-jas pil-|ved lai-a-|li.

110. Kokkuvõte. Poolitamisel:

1. Pikka ja kaksiktäishäälikut **ei poolitata.**

	joo		vea
joo	viis	vea	poeg
viis	ee-	poeg	kao-
mal	plii-	tan	väi-
atsi	pliiat-	kese	väike-
si		se	

2. Üksik kaashäälik täishäälikute vahel **viiakse järgmisele reale.**

	pi-
me	si-
nine	sini-
ne	

3. Kaashäälikute ühendist viiakse järgmisele reale **ainult viimane kaashäälik.**

	kal-
da	numb-
ri	korst-
na	

4. Ühetähelist silpi **ei viida uuele reale.**

	aia
aia	neiu
neiu	neiu-
ke	

5. Ühetähelist silpi **ei jäeta rea lõppu.**

	ema
ema	isa-
ga	ime-
lik	

Liitsõnade poolitamisel peetakse soovitavaks, et poolitamiskohaks valitakse **sõnade liitumiskoht.**

Seepärast:

	kooli-
maja	tiib-
klaver	toiduainete-
kauplus	toidu-
ainetekauplus	

*111. **Ülesanne.** Kontrollida, kas harjutuses nr. 109 on kõik sõnad õigesti poolitatud. Vajaduse korral teha parandused.

112. **Harjutus.** P o o l i t a d a lugemikust õpetaja määramisel 5 lauset. Võimalikud poolitamiskohad näidata püstkriipsudega.

22. Nimisõnad.

113. **Ülesanne.** Kirjutada neisse liikidesse kuuluvaid nimesid, mis all on esitatud.

Siin toodud sõnu ei ole vaja ära kirjutada.

	Nimisõnad.
Elusolendite nimetused ja nimed:	inimene, õpetaja, pioneer, laulja, Aino, Nurmiste, loom, lind, pääsuke . . .
Taimede nimetused:	taim, sammal, puu, mänd, võilill . . .
Asjade nimetused:	lugemik, nõel, maja, lennuk, redel . . .
Kohtade nimetused ja nimed:	mägi, saar, linn, **M**oskva, **A**afrika, **L**äänemeri, **P**õhja-Eesti, **U**ural . . .
Ainete nimetused:	sool, õhk, savi, tint, piim . . .
Omaduste nimetused:	korralikkus, hoolsus, julgus, kuumus . . .
Tegevuste nimetused:	õppimine, taastamine, sõit, naer, mäng, töö, vastuvõtt . . .
Sündmuste nimetused:	pidu, sõda, püha, revolutsioon, miiting . . .
Nähtuste nimetused:	valgus, sügis, öö, plahvatus . . .
jne.	jne.

Olendite, asjade, kohtade ja kõige muu nimetused ja nimed on **nimisõnad.**

114. Ülesanne. Leida antud ja ise valitud nimisõnadele teisi sama või peaaegu sama tähendusega nimisõnu.

Rebane, nurmenukk, vemmal, jaanuarikuu, heinamaa, säng, tekk, toit, kauplus, kaustik, pärn, naer, korratus, rändamine, sulin, kavalus, tehas.

Näidis:

Sama või peaaegu sama tähendusega nimisõnad.

Rebane — reinuvader — rein — kanavaras.

115. Ülesanne. Leida antud ja ise valitud nimisõnadele vastandnimisõnu.

Kurbus, valgus, minek, vanadus, hoolsus, julgus, puhtus, surm, liikumine, edu, öö, algus, sõda, uhkus, talv, tasandik, ida, tõusmine, tarkus, edasiminek, tekkimine, selgus.

Näidis:

Vastandnimisõnad.

kurbus — rõõm
jne.

***116. Ülesanne.** Korrata sõnade algvormi leidmist (vt. ülesanne nr. 20).

117. Ülesanne. Leida, missugustele küsimustele vastavad ülesandes nr. 113 esitatud nimisõnad.

Nimisõna (algvormis) vastab küsimusele **kes? mis?**

118. Harjutus. Tõmmata nimisõnadele joon alla. Kirjutada neist vähemalt 10 välja ja leida, missugustele küsimustele need palas esitatud kujul vastavad. Anda väljakirjutatud nimisõnade algvorm.

Oktoobripühad.

Juba ammu alustasime ettevalmistustöid oktoobripühade väärikaks vastuvõtuks. Mina tegin kuuseokstest suure rohelise pärja punaste lipukestega ja kaunistasin oma toa.

Koolis õppisime näidendit, deklamatsioone, laule ja tantse ning kaunistasime saali vanikute, punaste lippude ja piltidega.

6. novembri õhtupoolikul olid meil koolis veel mõned tunnid, saime kätte tunnistused, kordasime õpitud laule ning deklamatsioone, ja pimeduse saabudes algaski meil pidu.

Külla olid palutud ka kõikide laste vanemad, vennad ja õed.

Kõigile meeldis meie eeskava.

Pidumeeleolu oli ülev. Kunagi pole ma nii rõõmus ja õnnelik olnud kui sel ilusal päeval. Mängisime kaua ringmänge, tantsisime ja laulsime koos isade, emade, vendade ja õdedega.

Näidis:

Nimisõnade algvormi leidmine.

Algvorm (kes? mis?)

ettevalmistustöid (mida?) ettevalmistustöö

119. Harjutus. Jätkata järgmist tööd.

Üld- ja pärisnimed.

Paljude nimi — **üldnimi**	Üheainsa nimi — **pärisnimi**
riik	Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liit, *lühendatult:* Nõukogude Liit *ehk* NSV Liit *ehk* NSVL
partei	Üleliiduline Kommunistlik (bolševikkude) Partei, *lühendatult:* ÜK(b)P

Paljude nimi — **üldnimi**	Üheainsa nimi — **pärisnimi**
revolutsioon	Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon
noorsooühing	Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing, *lühendatult:* **ÜLKNÜ**
organisatsioon	V. I. Lenini nimeline Noorte Pioneeride Organisatsioon
ministeerium	Eesti NSV Haridusministeerium *ehk* ENSV Haridusministeerium
kool	Sõmerpalu Seitsmeklassiline Kool *ehk* Sõmerpalu 7-klassiline Kool
linn	Moskva
õpilane	Leelo Kadaka
ajaleht	«Säde», «Sirp ja Vasar»
raamat	«Emakeele lugemik», «Kuidas karastus teras»
mägi	. . . . .

Üldnimed kirjutatakse **väikese,** pärisnimed **suure** algustähega.

120. Mõtlemiseks. Miks ei tule lugeda pärisnimedeks järgmisi jämendatult trükitud sõnu?

Jaanuar, oktoober, neljapäev, mardipäev, eestlane, eesti keel, **vene** keel, **tallinna** kilud, **ukraina** rahvarõivad, **krimmi** õunad, **kaukaasia** vein, **kehra** papp, **muhu** seelik jne.

121. Harjutus üld- ja pärisnimede määramiseks. Tõmmata üldnimedele üks, pärisnimedele kaks joont alla.

Viktor Kingissepp koolis.

«Ta oli terase pilgu ja vaibumata õppimistahtega poiss,» meenutab Mihkel Vaev Viktor Kingisseppa. «Noor Viktor tegeles alati raamatutega, pärast kooliülesannete lahendamist süvenes ta eriti vene kirjandusse, Tolstoi, Gogoli jt. teostesse. Kuid õppimise kõrval ei unustanud noor Viktor teraselt vaatlemast ümbritsevat elu, sidumast tähelepanekuid elust raamatuist loetud mõtetega.»

Heade hinnetega lõpetas Viktor algkooli. Edukalt lõpetas ta ka Kuressaare gümnaasiumi. Seal viimastes klassides tutvunes ta esmakordselt revolutsiooniliste ideedega, võttis osa salajaste ringide tööst.

(«Noorte Hääle» järgi.)

122. Harjutus üld- ja pärisnimede kirjutamisest. Kirjutada nurksulgudes olevad sõnad suure või väikese algustähega, nagu on nõutav. Pärisnimedele tõmmata joon alla.

[Suur sotsialistlik oktoobrirevolutsioon] on tähtis päev kõigile [nõukogude sotsialistlikkude vabariikide liidu] rahvastele. 25. [oktoobril] (7. [novembril]) 1917. aastal kukutati [petrogradis] (praeguses [leningradis]) töötava rahva poolt Lenini ja Stalini juhtimisel kodanlik võim. Varsti seejärel läks kogu [venemaal] võim nõukogude kätte. Meie [kodumaast] sai [nõukogude vabariik].

[Suure oktoobrirevolutsiooni] [aastapäeval] saadavad [eestlased] [eestist], [jakuudid] [siberist], [nenetsid] kaugelt [põhjast], [usbekid], [turkmeenid] ja [kasahhid] [lõunast], [tatarlased] [volga] ja [kama] kallastelt, [abhaasid] ja [grusiinid] [kaukaasiast], [aserbaidžaanlased] [kaspia] [mere] äärest — ühe sõnaga kõik vennalikus sõpruses elavad [nõukogude liidu] rahvad — tervitusi [kommunistlikule parteile] ja tema geniaalsele juhile [seltsimees] Stalinile. Sel päeval saabub õnnitlusi [nõukogude liidule] [inglise], [prantsuse], [poola], [soome], [hiina] ja paljudes teistes keeltes kogu [maailmast].

Elagu [suur sotsialistlik oktoobrirevolutsioon]!
Elagu [nõukogude liit]!
Elagu [üleliiduline kommunistlik (bolševike) partei]!
Elagu meie armastatud suur õpetaja ja juht [seltsimees] Stalin!

23. Omadussõnad.

123. Harjutus. Kirjutada järgmistest lausetest välja kõik omadust näitavad sõnad ühes sõnadega, mille omadusi need näitavad. Omadusi näitavaile sõnadele tõmmata joon alla.

Karnevali eel.

Väike Sulev koos oma venna Velloga otsustasid minna lastekarnevalile. Pikakasvuline Vello kavatses teha enese tüsedaks meheks, väike Sulev enese aga toredaks tütarlapseks. Kõige esiti lõikasid nad paksust paberist maskid, millele värvisid roosad põsed, punased huuled ja mustad kaarjad kulmud. Silmade jaoks lõigati ümmargused augud, suu kohale piklik avaus. Vurrudeks kleepis Vello musti lambavillu.

Selga otsustas Vello panna isa sinise pintsaku, jalga pikad triibulised püksid ja pähe laiaäärelise kaabu. Kõhule mõtles ta siduda suure sulepadja. Sulev küsis enesele õelt lühikeste käistega lillelise kleidi, pikad sukad ja kõrge kontsaga kingad. Et lühikesi juukseid näha ei oleks, lubas kaval Sulev siduda pähe ema suuretäpilise rätiku. Kui kõik vajalikud asjad olid koos, jäädi ootama lõbusat karnevali.

Näidis:

Omadussõna ühes nimisõnaga.

väike Sulev
pikakasvuline Vello

Esemete, olendite, nähtuste omadusi näitavaid sõnu nimetatakse **omadussõnadeks.**

124. Harjutus. Otsida palast o m a d u s s õ n u, kirjutada need välja ja märkida, missugustele küsimustele need vastavad. Algvormis esinevaile omadussõnadele (vt. ülesanne nr. 20) tõmmata joon alla.

Heledad värvid metsades on kustunud, põldudel valitseb kollakashall, nõmmedel tumepruun. Puudealused on täis lehti: pruune, kollaseid ja verekarvalisi. Põldudel võib näha ainult tühje viljaredeleid, kus varesed nokitsevad oma sulgi märgadel pulkadel.

Kõige enne läksid kured. See oli juba sel ajal, kui ainult mõned üksikud kollakad värvitordid rohelistes puude krooni-des helendasid. Taevas oli siis veel avar, selge, kume. Põldudel töötajate silmad heitsid siis nii mõnegi pilgu kõrge taeva poole, mille tagasihoidlikust selgunud jahedusest kostsid kurgede kaeblikud hüüded.

Nüüd on need päevad ammu möödunud.

N ä i d i s:

Omadussõnale vastavad küsimused.

heledad — missugused?
kollakashall — missugune?

Omadussõna (algvormis) vastab küsimusele **missugune?**

125. Harjutus. Leida igale antud nimisõnale rohkesti sobivaid o m a d u s s õ n u.

Õpilane, maja, raamat, ülesanne, liblikas, mure, sõdur, savi, tööline.

Näidis:

Antud nimisõnale sobivad omadussõnad.

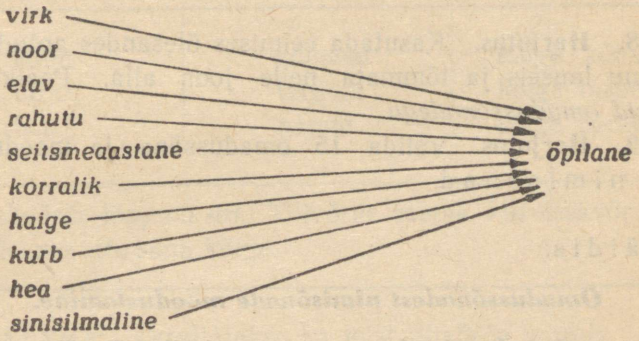

126. Harjutus. Leida vastand-omadussõnu järgmistele omadussõnadele:

Väike, vana, õhuke, õnnelik, kõva, alumine, tühi, hea, paks, tark, madal, ilus, lühike, kurb, kõver, konarlik, terav, pime, haige, aeglane, hoolas, küps, rahutu, arg.

Näidis:

Vastand-omadussõnad.

väike — suur.

127. Ülesanne. Väljendada antud omadussõnad teiste omadussõnadega.

Uljas, range, siiras, ränk, jube, kummaline, morn, ähmane, tõhus.

Näidis:

Ühe ning sama tähendusega omadussõnad.

uljas = julge, vahva
jne.

128. Harjutus. Kasutada eelmises ülesandes antud omadussõnu lauseis ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Lauseid omadussõnadega.*

129. Harjutus. Valida 15 omadussõna ja moodustada neist nimisõnad.

Näidis:

Omadussõnadest nimisõnade moodustamine.

Omadussõnad	Nimisõnad
pime	*pimedus*
õnnelik	*õnnelikkus*
hoolas	*hoolsus*

jne.

130. Ülesanne. Võrrelda järgmistes lausetes harvendatult trükitud omadussõnu.

Täna on päris külm ilm. Öösel oli ilm külmem. Üleeile oli siiski kõige külmem ilm.

Linda on tark õpilane, kuid Aili on temast targem. Kõige targem õpilane meie klassis on väike Mai.

Mina olen hea suusataja. Minu vend on minust parem suusataja. Üle kooli kõige parem suusataja on VI klassi õpilane Arvo Kivi.

Omadussõna abil saab omadusi võrrelda. On kolm võrdlusastet: **alg-, kesk-** ja **ülivõrre.**

131. Harjutus. Jätkata järgmist tabelit vähemalt 20 omadussõnaga.

Omadussõnade võrdlemine.

Algvõrre	Keskvõrre	Ülivõrre
külm	külmem	**kõige** külmem
tark	targem	**kõige** targem
hea	parem	**kõige** parem

Keskvõrde lõpp on **-m.** Ülivõrde saame, kui keskvõrdele lisame ette sõna **kõige.**

Märkus: Tarvitatakse ka teist ülivõrde vormi.
Näiteks:

kõige toredam = toredaim
kõige parem = parim
kõige väiksem = väikseim
kõige kaunim = kauneim

24. Arvsõnad.

132. Ülesanne. Kirjutada järgmised arvud sõnadega. 1, 5, 19, 100, 1001, 1 000 000, $^1/_2$, $^1/_5$, $1^1/_2$, $15^3/_4$, 0,1, 3,2, 1., 7., 20., 100., III, VIII, IX, X, XX.

Näidis:

Arvud ja arve väljendavad sõnad.

1 = *üks*
$^1/_3$ = *üks kolmandik*
3. = *kolmas*

1,1 = *üks terve üks kümnendik ehk üks koma üks*
II = *teine*

Sõnad, millega väljendatakse arve, on **arvsõnad.**

133. Harjutus. Kirjutada järgmisest katkendist välja kõik arvsõnad. Pealkirjaks: *Arvsõnad.*

Kangelased.

Koidikul nägid noored võitlejad kahtteist fašistlikku tanki. Kaksteist tanki kuueteistkümne võitleja vastu! Kuid ükski ei tundnud hirmu. Komandör sai haavata. Võitlejad kogunesid ta ümber ja ta ütles neile nõnda:

«Tuletage meelde kindral Panfilovi kahekümne kaheksa kaardiväelase eeskuju. Me oleme kõik kommunistliku noorsooühingu liikmed. Meil on veel granaate ja me võitleme kuni lõpuni.»

Tankid lähenesid. Algas ebavõrdne võitlus. Üks võitlejaid, olles sidunud vöörihma külge mõned granaadid, heitis enda saksa tanki roomikute alla. Kostis plahvatus ja soomuskoletis süttis põlema. Kolm järgmist seltsimeest järgnesid tema eeskujule. Neli kangelast hukkus! Neli saksa tanki purustati ja nende meeskonnad hävitati. Kuus saksa fašistlikku tanki pistsid põgenema. Ainult kaks tanki lähenesid uuesti. Sel hetkel polnud kuueteistkümnest võitlejast jäänud järele rohkem kui neli. Nad oleksid võinud end varjata kaevikus, nad oleksid võinud end peita kuristikku... Noored nõukogude kangelased olid otsustanud täita oma kohust. Esiteks hoolitsesid nad oma haavatud komandöri eest. Nad asetasid ta varjule. Seejärel hüüdes «Elagu isamaa!» viskusid granaatidega varustatud võitlejad vaenlase tankide alla. Kaks viimast saksa tanki oli hävitatud.

134. Harjutus. Leida, missugustele küsimustele vastavad järgmised arvsõnad. Algvormis esinevaile arvsõnadele (vt. ptk. 5) tõmmata joon alla.

Kaksteist, kahekümnel, seitsmes, pool, viieks, kolmesse, üht, viieteistkümnendal, sajandast, tuhat, üheksandas, esimeste, neljandik, kaheksandasse, teisena, kümnes, kahele.

Näidis:

kaksteist — kui palju? mitu?
kahekümnel — mitmel? kui paljul?
seitsmes — mitmes?

Arvsõna (algvormis) vastab küsimustele **kui palju? mitu? mitmes?**

135. Ülesanne. Vaadelda arvude kirjutamist ja õppida järgnevad juhised.

11 — üksteist
16 — kuusteist
19 — üheksateist

20 — kakskümmend
70 — seitsekümmend
90 — üheksakümmend

Arvud 11-st kuni 19-ni kirjutatakse kokku.

Kümned kirjutatakse kokku.

100 — üks sada ehk sada
300 — kolm sada
600 — kuus sada
900 — üheksa sada

1000 — üks tuhat ehk tuhat
5000 — viis tuhat
18 000 — kaheksateist tuhat
900 000 — üheksasada tuhat

Sajad kirjutatakse kokku.

Tuhanded kirjutatakse lahku.

1 000 000 — üks miljon ehk miljon
4 000 000 — neli miljonit
13 000 000 — kolmteist miljonit
400 000 000 — nelisada miljonit

Miljonid kirjutatakse lahku.

Märkus: Arvusid 11-st kuni 19-ni võib kirjutada kahte moodi:

11 — üksteist ehk üksteistkümmend
18 — kaheksateist ehk kaheksateistkümmend

13 750 321

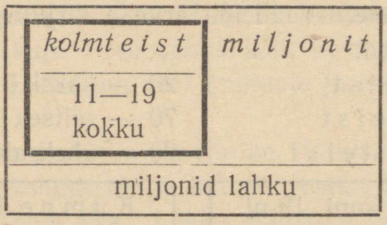

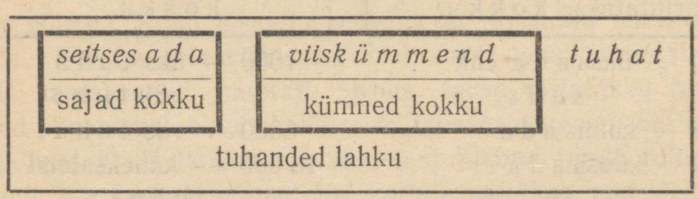

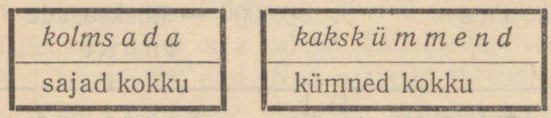

Kolmteist miljonit seitsesada viiskümmend tuhat kolmsada kakskümmend üks.

2367.

kahe tuhande	kolmesaja	kuuekümne	seitsmes.

Kahe tuhande kolmesaja kuuekümne seitsmes.

136. Harjutus. Kirjutada numbritega antud arvud sõnadega. Arvsõnadele tõmmata joon alla.

Tubli töö — rikkalik tasu.

Sadala valla Kalevi kolhoosis töötas kolhoosnik Juhan Tamm koos oma abikaasaga aastas välja 600 normipäeva, mille eest nad said teravilja 4554 kg, kartuleid 3990 kg, heinu ja põhku 1620 kg, köögivilja 150 kg ja raha 1962 rubla. Kõik see kokku on palju rohkem kui nad said varem oma üksikmajapidamisest.

Kirbla valla Edu kolhoosis tegi Linda Jõekallas tööd 368 normipäeva ulatuses. Selle tasuks sai ta 7300 kg teravilja, 2900 kg kartuleid, 2200 kg heinu ja 1470 kg põhku.

Neile sissetulekuile lisanduvad veel tulud isiklikust majapidamisest.

Tubli töö kolhoosis annab rikkaliku sissetuleku.

Võrdlemiseks. Kumba on parem ja ülevaatlikum lugeda, kas kirjutist, kus arvud on antud numbritega, või niisugust kirjutist, kus arvud on kirjutatud sõnadega?

25. Asesõnad.

137. Ülesanne. Vaadelda, missuguseid sõnu tarvitatakse nimi- ja omadussõna asemel.

Lauses on nimi- või omadussõna	Nimi- või omadussõna lauses on asendatud
Paulile avaldati kiitust.	*Temale avaldati kiitust.*
Paul lahendas raske ülesande.	*Ta lahendas selle ülesande.*
Õpilased küsisid Paulilt nõu.	*Nad küsisid temalt nõu.*
Jaanil ja Vellol oli ülesande lahendamisel tehtud väike viga.	*Neil oli ülesande lahendamisel tehtud väike viga.*
Paul Mets õppis kolm aastat Alaküla koolis.	*Ta õppis kolm aastat selles koolis.*
Mina, Linda ja Salme õppisime kauem.	*Meie õppisime kauem.*
Punane pliiats oli kadunud.	*See pliiats oli kadunud.*
Salme leidis punase pliiatsi.	*Ta leidis niisuguse pliiatsi.*

Mingi teise sõna asendamiseks tarvitatavaid sõnu nimetatakse **asesõnadeks.**

Väikesed lapsed, kes ei mõista veel hästi rääkida, ei mõista ka asesõnu tarvitada. Nad tarvitavad enesest rääkides sagedasti oma nime. Näiteks *«Ma tahan süüa!»* asemel ütleb väike laps: *«Maimu tahab süüa!»*

***138. Ülesanne.** Korrata ülesandeid nr. 59, 60, 70 ja 71 asesõnade lühendamisest.

139. Harjutus. Kirjutada harvendatult trükitud asesõnad lühendatud kujul ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Asesõnade lühendamine.*

1. Mina tean, missugune maa kõlbab aiamaaks. 2. Kuidas sina tead, et temal oli niisugune lambatall? 3. Kellel janu, sellel jalad. 4. Sinu suu oli lahti. 5. Meie panime meepurgi sahvrisse. 6. Kas teie nägite, mis minul juhtus? 7. Minu asjad too mõni muu kord. 8. Selles asjas ei jõua meie kunagi kokkuleppele. 9. Sinul tuleb järele vaadata, mis tolles tassis on. 10. Sellel raamatul on kaks, tollel kolm jagu. 11. Sina ei saa vist tema jutust aru. 12. Minul on see muul viisil võimalik. 13. Kas sina tead, kellel on terav nuga? 14. Laud, millel raamat lamas, oli puhas. 15. Nemad teatagu temale talle kadumisest. 16. Kes sinule sellest teatas?

140. Ülesanne. Jälgida lause mõtte muutumist asesõna lühendatud kuju tarvitamisel.

Rõhutatult	Rõhutamata
Ka tema vend võttis osa Saaremaa vabastamisest.	*Ta vend võttis osa Saaremaa vabastamisest.*
Mina tean, et ta sai haavata.	*Ma tean, et ta sai haavata.*
Sellel mehel on Isamaasõja orden.	*Sel mehel on Isamaasõja orden.*
Kas see on sinu medal?	*Kus on su medal?*

Kui lause rõhk ei ole asesõnal, tarvitame asesõna **lühendatud** kuju (*ma, ta, sul, ses, mil* jne.). Rõhutamisel tuleb asesõna tarvitada **lühendamata** kujul (*mina, sinul, sellel, meie* jne.).

26. Käändsõnad.

141. Ülesanne. Vaadelda järgmist tabelit:

Käändeid	Nimisõna	Omadussõna	Arvsõna	Asesõna
Nimetav	*sõdur*	*osav*	*seitse*	*mina*
Omastav	*sõduri*	*osava*	*seitsme*	*minu*
Osastav	*sõdurit*	*osavat*	*seitset*	*mind*
Sisseütlev	*sõdurisse*	*osavasse*	*seitsmesse*	*minusse*
Ilmaütlev	*sõdurita*	*osavata*	*seitsmeta*	*minuta*
Kaasaütlev	*sõduriga*	*osavaga*	*seitsmega*	*minuga*

Nimi-, omadus-, arv- ja asesõnu s a a b k ä ä n a t a, sellepärast nimetatakse neid **käändsõnadeks.**

142. Harjutus. Tõmmata k ä ä n d s õ n a d e l e joon alla. Endla sai kolmanda klassi lõpetamisel kiituskirja ja ilusa juturaamatu eeskujuliku õppetöö eest. Tänavu on ta samuti olnud väga hoolas ja püüdlik. Esimese veerandi hinnetes oli tal viite seas ainult üks neli. Selle lubas ta parandada. Ta tahab oma vanemaid rõõmustada uue kiituskirjaga.

27. Pöördsõnad.

143. Harjutus. Kirjutada järgmistest lausetest välja jämendatult trükitud, t e g e v u s t v ä l j e n d a v a d s õ n a d ja leida neile vastav küsimus.

1. Mati **käib** praegu neljandas klassis. 2. Ta **on** alati hoolsasti **õppinud.** 3. Kolmanda klassi **lõpetas** ta kiituskirjaga. 4. Tähti **olevat** Mati **hakanud õppima** nelja-aastaselt. 5. Juba enne kooli tulekut **olevat** ta **mõistnud** hästi **lugeda.** 6. Vabal

ajal **lugevat** ta palju juturaamatuid. 7. Kui me kõik nii **õpiksime** kui Mati, **jõuaksime** kõik hästi edasi. 8. **Võtkem** Matist eeskuju!

Näidis:

Tegevust väljendavatele sõnadele küsimuse leidmine.

käib — mida teeb?
on õppinud — mida on teinud?

Tegevust väljendavaid sõnu nimetatakse **pöördsõnadeks.** Pöördsõnu tarvitatakse väga sageli koos teise pöördsõnaga, eriti sõnaga **olema** (*on, olen, oli, olevat, olnud* jne.).

144. Ülesanne. Vaadelda järgmistes lausetes jämendatult trükitud pöördsõnu.

Ärge minge kunagi noorele jääle! Kunagi **ei või** ette teada, mis võib juhtuda. «Õnnetus **ei hüüa** tulles,» ütleb vanasõnagi. Mõnigi laps, kes **ei ole** keeldu tähele **pannud,** on vette kukkunud ja uppunud. Minu vend, kes läbi jää vette kukkus, küll **ei uppunud,** kuid oli pärast nii haige, et **ei saanud** kaua koolis käia. Omal jõul **ei oleks** ta välja **saanudki,** sest vesi oli sügav ja jää nõrk. Õnneks **ei jäänud** abi hiljaks ja nii pääses ta uppumissurmast.

Pöördsõnaga koos tarvitatakse sõnu **ära** ja **ei.** Pöördsõnu vaadeldakse koos nende abisõnadega, mis väljendavad eitamist või keeldu.

145. Ülesanne. Asendada iga antud väljendus üheainsa pöördsõnaga.

Mööda saatma (aega); pärale jõudma; sõnadega, teguviisiga haavama; tungivalt paluma; üles tõmbama (lippu); peale tormama, tormi jooksma; kokku arvama; maha arvama; juttu ajama; kokku juhtuma; laiali lagunema; meelde tuletama; järele jätma; maksvusel olema; alal hoidma; ööd mööda saatma, öömajale jääma; uskuma panema; korda saatma; (ära) õiendama; ümber käima (millegagi); hukka mõistma (midagi).

Näidis:

Ühe ning sama tähendusega väljendused.

mööda saatma = veetma
jne.

146. Harjutus. Kasutada eelmises ülesandes leitud pöördsõnu lauseis ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Lauseid uute pöördsõnadega.*

147. Ülesanne. Leida igale antud pöördsõnale lisaks pöördsõnu, mis väljendavad sama või enamvähem sama tegevust. Anda neile pöördsõnadele, kus esineb teatav erinevus, suuliselt ligem seletus.

Kõnelema, käima, nutma, hüüdma, vaatama, sööma, jooksma, helkima, magama, rändama, kastma, vulisema, naerma.

Näidis:

Sama ja enamvähem sama tegevust väljendavad pöördsõnad.

Kõnelema — rääkima — lobisema — ühmama — patrama
jne.

148. Harjutus. Tarvitada eelmises ülesandes antud mõne pöördsõna (näit. käima) kohta leitud sama või ligidase tähen-

dusega pöördsõnu lauseis ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks (näiteks): *Lauseid käimist väljendavate pöördsõnadega.*

149. Ülesanne. Leida antud ja ise valitud pöördsõnadele v a s t a n d t e g e v u s t näitavad pöördsõnad. Pealkirjaks: *Vastandtegevused.*

Liikuma, süütama, võitma, tulema, andma, leidma, laitma, müüma, vananema, jaatama, tõusma, soojenema, nõrgenema, kiirendama, valgenema, lühenema jne.

150. Harjutus. Leida palast pöördsõnad ja kirjutada need välja (ühes pöördsõna **olema** muudetega ja abisõnadega **ära** ja **ei**). Leida, missugustele küsimustele need vastavad ja missugune on nende **ma**-lõpuline algvorm (vt. ülesanne nr. 20). Samas vormis korduvad pöördsõnad kirjutada välja ainult üks kord.

Emakeele tunnis.

1.

«Nimeta, missuguste tähtede järel kirjutatakse liide -ki!»
Tõusin, sattusin segadusse ja kogelesin:
«Liide -ki ... kirjutatakse ... p... k... s...»
Üks õpilane andis siis õige vastuse minu eest.
«Miks sa ei ole õppinud?» küsis õpetaja.
«Ma õppisin,» püüdsin ennast õigustada.
«Kas sa hiljem ka kordasid?»
«Ei,» vastasin.
«Sellest ei piisa, kui ainult kord õpid,» kõneles mulle õpetaja. «Õppetükke peab alati kordama. Tea, et kordamises peitubki tarkus.»

Näidis:

Pöördsõna ma-algvorm.

Pöördsõna vormid	Küsimus	**ma**-algvorm (mida tegema?)
nimeta	*mida tee?*	*nimetama*
kirjutatakse	*mida tehakse?*	*kirjutama*
. . . . .	. . . . .	. . . . .
ei ole õppinud	*mida ei ole teinud?*	*õppima*

jne.

Pöördsõna algvormi lõpp on **-ma**. Seda algvormi nimetatakse **ma-tegevusnimeks. ma**-tegevusnimi vastab küsimusele mida tegema?

151. Harjutus. Jätkata alustatud harjutust ja vaadelda, millal kirjutatakse **ma**-tegevusnimes **-dama**, millal **-tama**.

askel|dama	kasva|tama
kannel|dama	kirju|tama
pimen|dama	hääle|tama
ähvar|dama	joonis|tama

jne.

Lõpp **-dama** kirjutatakse **l, n** ja **r** järel.

152. Harjutus. Koostada 15 lauset, milles esineb eelmises harjutuses toodud pöördsõnu **ma**-tegevusnimes. Lausetes tõmmata neile joon alla.

Näidis:

Lauseid ma-tegevusnimega.

Tüdruk hakkas hädaldama. Läksin vennaga jalutama.

153. Harjutus. Leida järgnevast palast (harjutuses nr. 150 antud pala järg) pöördsõnad ja kirjutada need välja (ühes pöördsõna *olema* muudetega ja abisõnadega *ära* ja *ei*). Leida, missugustele küsimustele need vastavad. Moodustada nendest sõnadest küsimusele m i d a t e h a? vastav pöördsõna vorm.

> Pöördsõna vormi, mis vastab küsimusele m i d a t e h a?, nimetatakse **da-tegevusnimeks.**

2.

Kodus võtsin õpiku ja alustasin põhjalikult kordamist. Ma ei teinud seda üks kord, vaid igal õhtul.

Ühel päeval küsis eesti keele õpetaja minult jällegi:

«Nimeta, missuguste tähtede järel kirjutatakse liide -ki!»

Teised ootasid huviga, mis ma vastan. Arvasid, et ütlen jälle valesti.

Vastasin õigesti: b, d, g, p, t, k, s, h järel.

«Vaata, mida teeb kordamine,» ütles õpetaja. «Kuid ära kordamist järele jäta!»

«Ei aita tõesti sellest, kui kord oled midagi õppinud,» vastasin. «Kõike peab alati kordama!»

N ä i d i s:

da-tegevusnimi.

Pöördsõna vormid	Küsimus	da-tegevusnimi (mida teha?)
võtsin	*mida tegin?*	*võtta*
alustasin	*mida tegin?*	*alustada*

154. Ülesanne. Vaadelda **da**-tegevusnime lõppe. Lisada näiteid juurde.

da-tegevusnime lõpud.

Mida teha?	Mida teha?	Mida teha?
lugeda	hakata	juua
õppida	pöörata	käia
kirjutada	alata	saata
õmmelda	osata	anda
kõnelda	lennata	teha
ütelda	joosta	minna
		surra
		olla

da-tegevusnime lõpp on **-da, -ta** või **-a.**

28. Kordavat.

***155. Harjutus.** L i i g i t a d a järgmistes lausetes sõnad ja kanda need järgmisel lk. antud tabelisse.

1. Juba siis, kui ilmad olid veel soojad, valisime liuväljakuks ilusa tuulevaikse koha ja piirasime selle madala muldvalliga. 2. Täna pärast tunde valasime väljaku esimest korda veega üle. 3. Vett vedasime kolme suure vaadiga ja pangedega. 4. Et tööl oli üle viiekümne õpilase, siis läks kõik kiiresti ja lõbusalt.

Käändsõnad				Pöörd-sõnad	Muud sõnad
Nimi-sõnad	Omadus-sõnad	Arv-sõnad	Ase-sõnad		

***156. Harjutus.** Kasutades kalendrit koostada lauseid, kus esineb revolutsiooniliste ja rahvalike tähtpäevade nimetusi, ning märkida, millal need käesoleval aastal on või olid. Laused alata nii, et esimese sõnana ei esineks täht- ega nädalapäeva nimetus.

Näidis: *1949. a. oli Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäev esmaspäeval, 7. novembril. 1343. a. ööl vastu jüripäeva algas eestlaste ülestõus.*

***157. Harjutus nimisõnade kirjutamisest.** Kirjutada sulgudes asetsevad nimisõnad suure või väikese algustähega, nagu on nõutav.

Muistend Salme jõe tekkimisest.

Kui (suur tõll) parajasti puhkas (viieristi mäel) (sõrve lahingu) väsimust, tuli (saaremaale) (vanakuri). Ta tahtis (tõllu) kõigi (sõrve meestega) hävitada.

Sõrve kõige kitsamas kohas, (salme küla) juures, hakkas (vanakuri) tampima sügavat kraavi (liivi lahest) (ariste lahte). Ta mõtles (sõrve sääre) (saaremaast) lahti lükata ja (läänemerre) uputada.

Aga kuri (nõu) ei õnnestunud. Kohalik (külamees), (metsa sander), märkas (vanakurja) askeldusi ja äratas (suure tõllu). Kärmesti ruttas (tõll) (otsa tallu) ja palus sealt ühe (mesilaspere). Mesilased saatis ta (vanakurja) kallale.

Suures valus jooksis (vanakuri) (hirmuste heinamaale), puges seal (risuhunnikusse) ja vabanes nii mesilastest. Kohal, kuhu ta tampis (kraavi), voolab nüüd (salme jõgi).

***158. Harjutus.** Kirjutada arvud sõnadega.

1949. a. eelarvest ja rahvamajandusplaanist.

Eesti NSV eelarve näeb 1949. aastal sotsiaalseiks ja kultuurilisteks üritusteks ette kogusummas 535 059 000 rbl., mis moodustab 55,3 protsenti kõigist eelarve kuludest. Üksikute alade järgi jaguneb see summa järgmiselt: haridus — 316 081 000 rbl., tervishoid — 131 993 000 rbl., kehakultuur — 5 519 000 rbl., sotsiaalkindlustus — 81 466 000 rbl.

***159. Harjutus.** Märkida püstkriipsuga, kust kohast võib sõnu järgmistes lausetes poolitada.

1. Õppimises ja töös on pioneer visa ja korda armastav. 2. Ta täidab kohusetruult ja täpselt oma maleva, rühma, salga ning kõik teised ülesanded. 3. Iga alustatud töö viib ta lõpule ega tagane raskuste ees. 4. Pioneer on korralik ja viisakas ning käitub eeskujulikult, osutab abi vanematele inimestele, isale-emale, naistele ja invaliididele. 5. Pioneer on väikeste laste sõber, ta hoolitseb oma nooremate õdede ja vendade eest. 6. Pioneer ei vannu, ta vihkab räpasust ja suitsetamist. 7. Pioneer ei kiitle kunagi oma heategudega, sest olla eeskujuks kõigile ja abiks kõikjal on iga pioneeri kohus.

8. Pioneer hoiab nagu silmatera aus noore leninlase nimetust.

Näidis:

Sõnade poolitamine.

Õp|pi|mi|ses ja tööS...

***160. Harjutus kaashäälikute ühendite ja liitsõnade õigekirjutusest.** Kasutada antud sõnu lauseis. Tõmmata neile lauseis joon alla. Anda seletus (suuline), mispärast peame neid nii kirjutama (vt. lk. 52).

pikk	piklik	pikksilm
lapp	laplik	lapptekk
pakk	aupaklik	pakk-kast
papp	papne	pappkarp
metall	metalne	metallraha
täpp	täpne täpselt	—
pekk	pekjas	pekkvorst
lukk	—	lukksepp
pott	—	pottsepp
plekk	—	plekksepp
rätt	—	rätsep
kõmm	kõmdi!	

29. Kuidas sõnad on lauses üksteisega seotud.

***161. Ülesanne.** Korrata «Lause ja sõna» (vt. lk. 12).

162. Ülesanne. Jälgida järgmistes piltlikult kujutatud lausetes sidet üksikute sõnade vahel. Side on näidatud nooljoonega.

1. *Õpilane õpib.*

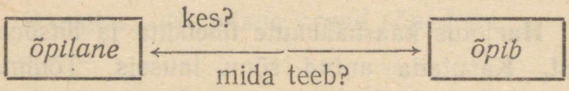

2. *Klassijuhataja kiitis Tiiu kirjandit.*

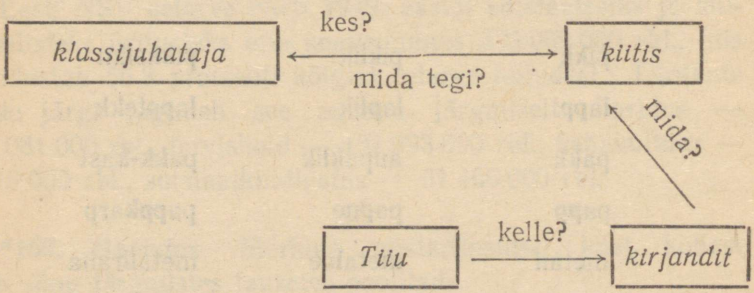

3. *Korralikud õpilased kuulavad tunnis tähelepanelikult.*

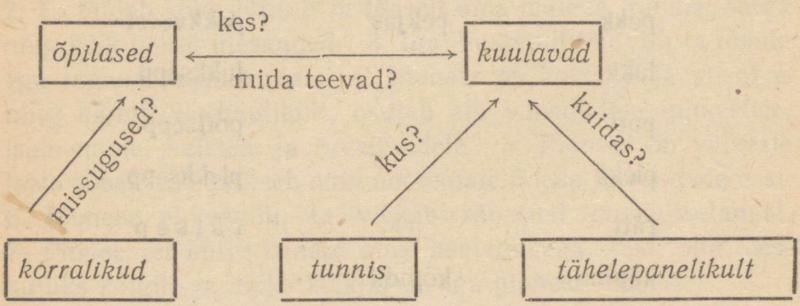

4. *Nõukogude kord võimaldab kõigile haridust.*

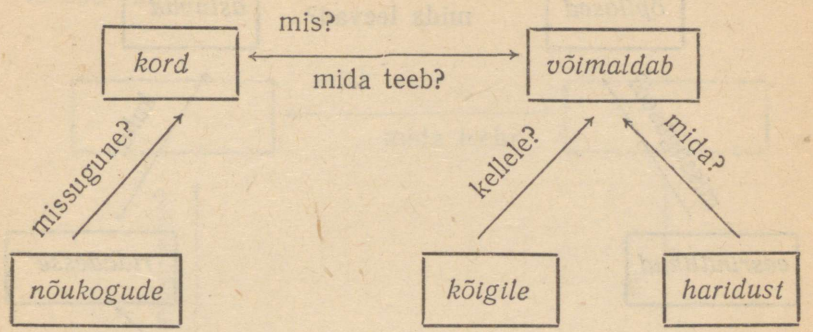

163. Ülesanne. Allpool on näidatud piltlikult sõnade seos kolmes lauses. Kirjutada need laused välja.

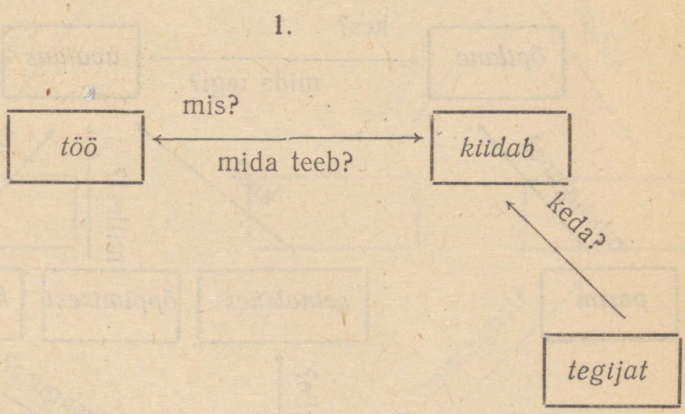

2.

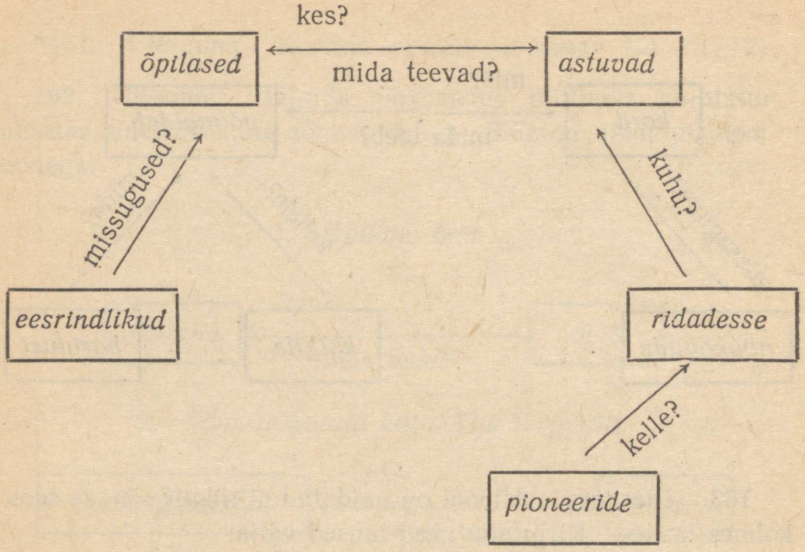
kes?
õpilased
mida teevad?
astuvad
missugused?
kuhu?
eesrindlikud
ridadesse
kelle?
pioneeride

3.

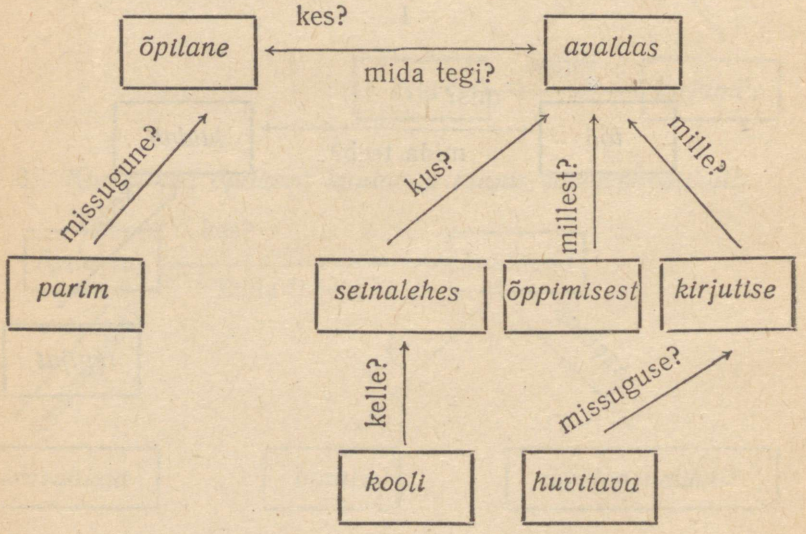
kes?
õpilane
mida tegi?
avaldas
missugune?
kus?
millest?
mille?
parim
seinalehes
õppimisest
kirjutise
kelle?
missuguse?
kooli
huvitava

164. Harjutus. Anda järgmistele lausetele, mille sõnade seos piltlikult on näidatud, sõnaline sisu. Kirjutada saadud laused välja.

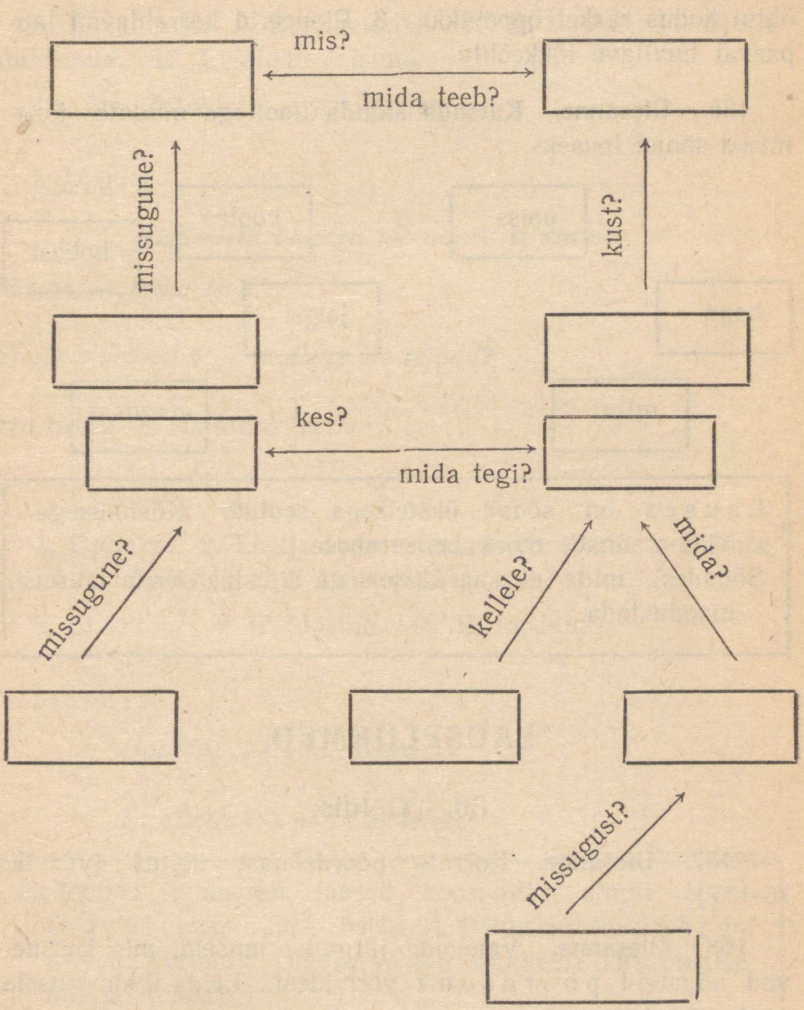

165. Harjutus. Kujutada eelmiste näidete eeskujul piltlikult järgmiste ja mõnede ise moodustatud lihtsamate lausete sõnade omavaheline seos.

1. Ma kirjutan pikka harjutust. 2. Virk tüdruk kordas õhtul kodus rasket õppetükki. 3. Pioneerid korraldavad laupäeval huvitava lõkkeõhtu.

166. Ülesanne. Katsuda siduda nooltega näidates järgmised sõnad lauseks.

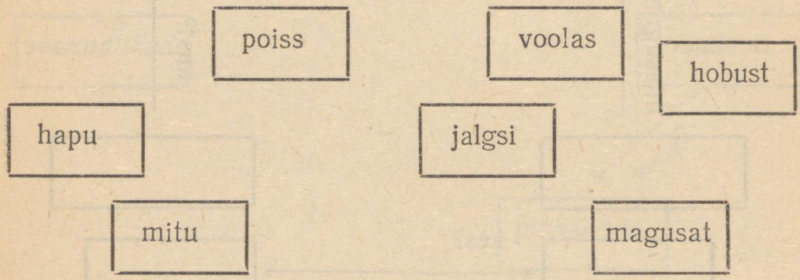

Lauses on sõnad üksteisega **seotud.** Küsimusega leiame sõnade omavahelise seose.
Sõnadest, mida ei saa üksteisega siduda, ei saa lauset moodustada.

LAUSELIIKMED.

30. Öeldis.

***167. Ülesanne.** Korrata pöördsõnast õpitut (vt. lk. 76—77).

168. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid, mis koosnevad ainult pöördsõna vormidest. Leida igale lausele vastav küsimus.

1.

1. Töötab. 2. Mürisesid. 3. Valmistavad. 4. Täitke!

5. Olen püüdnud. 6. Oli purunenud. 7. On õpetanud.

8. Ei tahtnud. 9. Ei saavutaks. 10. Ei raiska. 11. Ei ole murdunud. 12. Ei olnud seisnud.

13. Ära tõsta! 14. Ärge lõpetage!

Näidis:

Lausetele vastava küsimuse leidmine.

Töötab — mida teeb?

. . . . . .

Ei ole murdunud — mida ei ole teinud?

. . . . . .

Ära tõsta! — mida ära tee?

2.

1. Õpitakse. 2. Loeti. 3. Jutustati. 4. Kirjutati. 5. Helistatakse. 6. Lõpetatakse. 7. Lahkutakse.

8. Ei viibita. 9. Ei joostud. 10. Ei toodud.

Näidis:

Õpitakse — mida tehakse?

. . . . . .

Ei viibita — mida ei tehta?

Eeltoodud lühikesed laused koosnevad ainult ühest lauseliikmest — **öeldisest.** Öeldiseks on pöördsõna vormid. Öeldis vastab samadele küsimustele mis pöördsõnagi.

31. Alus.

169. Ülesanne. Ainult öeldisest koosnevaid lauseid tarvitame harva, sest nad ütlevad liiga vähe. Lausega tahame enamasti rohkem ütelda.

Kirjutada tabelisse ülesande nr. 168 1. osas antud, ainult öeldisest koosnevaile lauseile juurde, kes (või mis) on selle tegevuse tegija.

Tegevuse tegijat näitav sõna lauses.

Tegevuse tegija (kes või mis teeb? kes või mis ei teinud? jne.)	**Öeldis** (mida teeb? mida oli teinud? mida ei teinud? jne.)
Vabrik (mis?)	*töötab.*
Mina (kes?)	*olen püüdnud.*

jne.

Seda sõna lauses, mis näitab tegevuse tegijat, nimetatakse **aluseks.** Alus vastab küsimusele: **kes** (või **mis**) teeb? **kes** (või **mis**) ei tee? jne.
Alus ja öeldis on lause pealiikmed.

170. Harjutus. Koostada 15 lauset, kus on ainult alus ja öeldis. Alusele tõmmata joon alla.

171. Ülesanne. Katsuda, kas saab ülesande nr. 168 2. osas antud, ainult öeldisest koosnevatele lausetele juurde lisada, kes (või mis) on selle tegevuse tegija (alus).

Aluse juurdelisamine võimatu.

Tegevuse tegija — alus (kes või mis teeb? kes või mis ei teinud? jne.)	Öeldis (mida tehakse? mida ei tehta? mida tehti? jne.)
Ei saa juurde lisada, kes on õppija.	*Õpitakse.*
Ei saa juurde lisada, kes ei viibi.	*Ei viibita.*

172. Ülesanne. Vaadelda tabelis esinevaid lauseid.

Lauses ainult alus ja **öeldis.**	Lauses peale aluse ja **öeldise** veel *teisi lauseliikmeid.*
Isa **sõitis.**	*Juba varahommikul* **sõitis** isa *koos teistega kolhoosi heinamaale heinu tooma.*
Nad **vedasid.**	*Õhtuks* **vedasid** nad *heinamaalt kõik heinad koju.*
Kolhoos **on hoolitsenud.**	*Meie* kolhoos **on** *loomatoidu varumise eest väga hästi* **hoolitsenud.**

Ainult alusest ja öeldisest koosnevat lauset nimetatakse **laiendamata lihtlauseks.** Lauseid, kus on peale aluse ja öeldise veel muid lauseliikmeid, nimetatakse **laiendatud lihtlauseks.**

173. Harjutus. Muuta järgmised laiendamata lihtlaused laiendatud lihtlauseteks. Laiendatud lihtlauses tõmmata alusele üks joon, öeldisele kaks joont alla.

1. Kalju lahkub. 2. Ta jõuab. 3. Kell heliseb. 4. Õpilased lähevad. 5. Õpetaja tuleb. 6. Lapsed tõusevad. 7. Lapsed istuvad. 8. Õpetaja küsib. 9. Rein vastab.

Näidis:

Laiendatud lihtlaused.

Minu pinginaaber Kalju lahkub alati varakult kodunt.

174. Harjutus. Koostada 10 laiendatud lihtlauset. Alusele tõmmata üks joon, öeldisele kaks joont alla.

***175. Ülesanne.** Korrata asesõnu (vt. lk. 73—75).

176. Harjutus. Koostada 10 laiendatud lihtlauset, milledes aluseks on asesõna. Alusele tõmmata üks joon, öeldisele kaks joont alla.

Näidis:

Asesõnast alusega laused.

Ma loen seda raamatut juba teist korda.

Kes tõi mulle selle raamatu? Me kinkisime temale kolm raamatut.

Kui aluseks on lühendatud asesõna, siis võime selle sageli ära jätta, ilma et lause mõte seejuures muutuks.

Näiteks: *Ma loen seda raamatut juba teist korda.* = *Loen seda raamatut juba teist korda. Me kinkisime temale kolm raamatut.* = *Kinkisime temale kolm raamatut.*

177. Harjutus. Kirjutada harjutuse nr. 176 lausetest need, mille juures see on võimalik, ilma a s e s õ n a s t a l u s e t a. Pealkirjaks: *Aluseta laused.*

178. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid. (a. = alus, ö. = öeldis.)

Kuhu s a (a.) **lähed** (ö.)? — M a (a.) **lähen** (ö.) metsa. — Kuhu metsa s a (a.) **lähed** (ö.)? — M a (a.) **lähen** (ö.) Pillapalu metsa. — Mis s a (a.) sinna **lähed** (ö.)? — M a (a.) **lähen** (ö.) sinna metsatööle. — Kellega s a (a.) koos **töötad** (ö.)? — M a (a.) **töötan** (ö.) koos Ülesoo Kustasega. — Kui palju t e (a.) päevas puid **valmistate** (ö.)? — M e (a.) **valmistame** (ö.) päevas umbes 12 ruumimeetrit puid.

Jutlemisel aga harilikult nii ei kõnelda.

Kõneldakse umbes nii:

Kuhu **lähed** (ö.)? — Metsa. — Kuhu metsa? — Pillapalu metsa. — Mis sinna? — Metsatööle. — Kellega sa (a.) koos **töötad** (ö.)? — Ülesoo Kustasega. — Kui palju puid päevas **valmistate** (ö.)? — Umbes 12 ruumimeetrit.

179. Ülesanne. Vaadelda lauseid ülesandes nr. 168.

Esineb ka lauseid, milles **puudub** a l u s ja ö e l d i s või üks nendest.

180. Harjutus. Tõmmata järgmistes laiendatud lihtlausetes alusele üks, öeldisele kaks joont alla. Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise määramine.*

Ühel hommikul kogunesime enne tunde saali. Direktor kõneles meile talviste metsatööde tähtsusest.

Vahetundides arutasime omavahel palju metsatöödest. Nooremate klasside õpilased otsustasid järgmisel pühapäeval ka metsatööle minna. Nad kõnelesid sellest direktorile. Direktor teatas õpilaste soovist metskonda.

Metskonnast tänati meid. Metsatööle õpilasi aga ei saadetud. Meid paluti männikäbisid korjata. Neist saadakse seemneid uue metsa külvamiseks. Külvamist toimetatakse kevadel. Siis paluti meid tingimata appi tulla.

Rõõmuga võtsime endile kohustuseks käbisid koguda. Nii aitab meie kool omalt poolt jõudumööda metsatöödele kaasa.

32. Sihitis.

181. Ülesanne. Jälgida seletusi uue lauseliikme kohta.

1.

Vabrik toodab.

Selle laiendamata lihtlausega on vähe öeldud. Lause ei ütle, m i d a vabrik toodab.

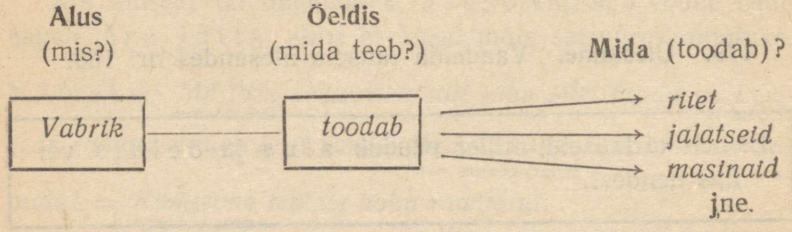

Saame laiendatud lihtlause:

Vabrik toodab **riiet.** *või:* Vabrik toodab **jalatseid.** *või:* Vabrik toodab **masinaid.** jne.

2.

Karjatalitaja söötis.

Ka selle laiendamata lihtlausega on vähe öeldud. Tahame teada, keda karjatalitaja söötis.

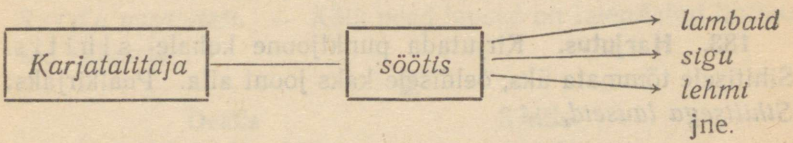

Saame laiendatud lihtlause:
Karjatalitaja söötis **lambaid.** *või:* Karjatalitaja söötis **sigu.** *või:* Karjatalitaja söötis **lehmi.** jne.

Seda sõna lauses, mis väljendab eset, millele öeldisega märgitud tegevus on sihitud, nimetatakse **sihitiseks.** Sihitis laiendab öeldist.

Märkus: On pöördsõnu, millega sihitist ei saa tarvitada. Näiteks: *seisab, istub, magab, ripub* jne.

182. Ülesanne. Jälgida järgmistes lausetes s i h i t i s i ja nende küsimusi.

Alus	Öeldis	Sihitis
Isa	*ei vajanud*	*p a a r i m e e s t* (keda?).
Mehed	*saagisid*	*p a l k e* (mida?).
Vend	*tõi*	*h o b u s e* (kelle?).
Poiss	*võttis*	*k i r v e* (mille?).
(Sa)	*too*	*s a a g* (mis?)!
(Teie)	*kutsuge*	*m e t s a v a h t* (kes?)!

S i h i t i s vastab küsimusele: **keda? mida? kes? mis? kelle? mille?**

183. Harjutus. Kirjutada punktjoone kohale s i h i t i s. Sihitisele tõmmata üks, öeldisele kaks joont alla. Pealkirjaks: *Sihitisega lauseid.*

1. 1941. a. suvel alustas fašistlik Saksamaa ..... (mida?) Nõukogude Liidu vastu. 2. Suures Isamaasõjas kannatas Nõukogude Liit suuri ..... (mida?). 3. Meie ei kaotanud ..... (mida?) võidusse. 4. Võidukas Punaarmee vallutas lõpuks ..... (mille?). 5. Nõukogude Liit võitis ..... (mille?). 6. Geniaalne väejuht Stalin juhtis ..... (keda?). 7. Suures Isamaasõjas abistas Nõukogude Liit vabadustarmastavaid ..... (keda?). 8. Iga nõukogude inimene armastab oma ..... (mida?). 9. Taastagem ..... (mis?). 10. Täitkem oma ..... (mis?) kodumaa vastu!

***184. Ülesanne.** Meenutada neid ainult ö e l d i s e s t koosnevaid lauseid, milledele e i s a a alust juurde lisada (vt. ülesanne nr. 171).

185. Ülesanne. Vaadelda sihitist a l u s e t a l a u s e i s.

1.

Öeldis (mida tehti?)	Sihitis (mida?)
Taastati	*sadamat.*
Ehitati	*vabrikut.*
Parandati	*silda.*

ehk:

Sihitis (mida?)	Öeldis (mida tehti?)
Sadamat	*taastati.*
Vabrikut	*ehitati.*
Silda	*parandati.*

1. *Taastati s a d a m a t. S a d a m a t taastati.* 2. *Ehitati v a b r i k u t. V a b r i k u t ehitati.* 3. *Parandati s i l d a. S i l d a parandati.* — Kõik need lused on laiendatud lihtlaused (aluseta).

2.

Öeldis (mida tehti?)	Sihitis (mis?)
Valmistati	*plaan.*
Muretseti	*ehitusmaterjal.*
Ehitati	*koolimaja.*

ehk:

Sihitis (mis?)	Öeldis (mida tehti?)
Plaan	*valmistati.*
Ehitusmaterjal	*muretseti.*
Koolimaja	*ehitati.*

1. *Valmistati p l a a n. P l a a n valmistati.* 2. *Muretseti e h i t u s m a t e r j a l. E h i t u s m a t e r j a l muretsetti.* 3. *Ehitati k o o l i m a j a. K o o l i m a j a ehitati.* — Ka need lused on laiendatud lihtlaused (aluseta.)

Ärge pidage lauseis, milles alus puudub, **sihitist aluseks!**

186. Harjutus. Tõmmata järgmistes lausetes alusele üks, sihitisele kaks joont alla. Pealkirjaks: *Aluse ja sihitise määramine.*

1. Ehitati uut kolmekordset elumaja. 2. Autod vedasid kogu päeva telliseid. 3. Naised ladusid kive riita. 4. Maja vundament valmistati paest. 5. Laed valati tsemendist. 6. Ära too siia enam kive! 7. Sa ulata mulle suur vasar! 8. Paigutage talad siia! 9. Asetasin aknaraami kohale. 10. Sina otsi inseneri mõõdulint üles! 11. Insener kutsuti nõupidamisele. 12. Vana müürsepp õpetas noort töölist. 13. Norme ületati iga päev mitmekordselt. 14. Eesrindlikkude tööliste pildid asetati autahvlile. 15. Maja valmib kindlasti enne tähtaega.

187. Harjutus. Kirjutada 10 niisugust sihitisega laiendatud lihtlauset, milles puudub alus.

33. Täiend.

***188. Ülesanne.** Korrata nimi- ja omadussõnu (vt. lk. 60—69).

189. Ülesanne. Vaadelda laiendamata lihtlause laiendamist omadussõnaga.

Omadussõna	**Nimisõna**	Pöördsõna
Laiend — missugune?	(Alus — kes?)	(Öeldis — mida teeb?)
Väike *Hoolas* *Kuueaastane*	*poiss*	*kirjutab.*

jne.

Saame laiendatud lihtlause:
Väike poiss kirjutab. *või:* **Hoolas** poiss kirjutab. *või:* **Kuueaastane** poiss kirjutab. *jne.*

190. Ülesanne. Vaadelda järgmist laiendatud lihtlause veelkordset laiendamist ja kirjutada välja, missugused uued laiendatud lihtlaused võime sellest moodustada.

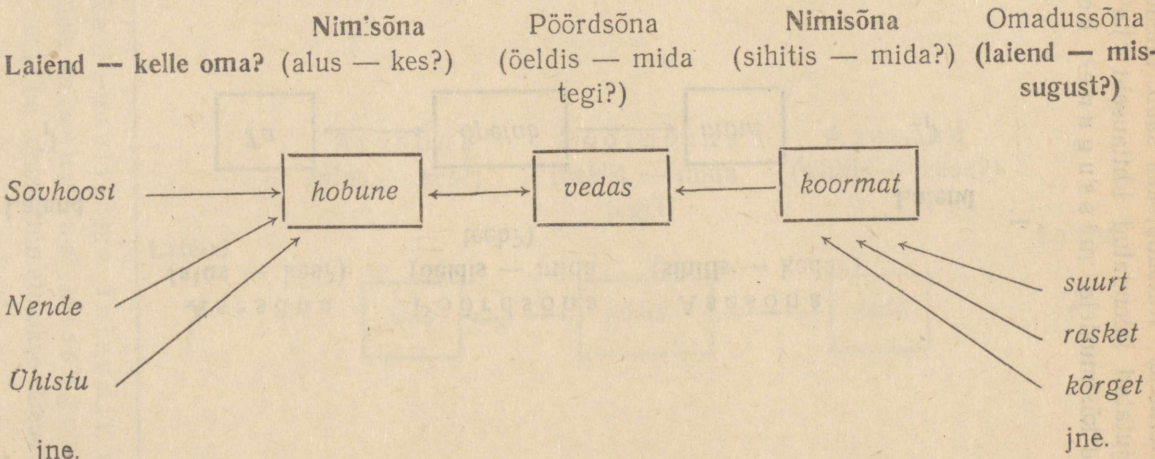

Näidis: *Sovhoosi hobune vedas suurt koormat.*

***191. Ülesanne.** Katsuda, kas saab laiendada järgmisi piltlikult kujutatud laiendatud lihtlauseid laienditega, mis vastavad küsimustele missugune? kelle, mille oma?

1.

Nimisõnalise l a u s e l i i k m e l a i e n d i t, mis vastab küsimustele m i s s u g u n e? m i s s u g u s t? jne. või k e l l e, m i l l e oma?, nimetatakse **täiendiks.**

192. Harjutus. Ülesande nr. 189 näite eeskujul leida rohkesti sobivaid omadussõnalisi laiendeid järgmiste lausete nimisõnalisele lauseliikmele. Kujutada enne kõik piltlikult ja siis kirjutada osa neist välja. Laiendile tõmmata lauses kaks, nimisõnalisele lauseliikmele üks joon alla.

1. Rätik oli kadunud. 2. Ehitati maja. 3. Lamp ei põlenud.

193. Harjutus. Lugeda järgmised laused ja leida neis nimisõnad. Leida lausete nimisõnalistele lauseliikmetele sobiv täiend. Täiendile kirjutada **t.**, alusele **a.**, öeldisele **ö.** ja sihitisele **s.** Pealkirjaks: *Lause laiendamine täiendiga.*

1. Korsten tossutab suitsu. 2. Tehas huugab. 3. Töölised valmistavad jalatseid. 4. Naised pakivad saapaid. 5. Meister juhatab töölisi. 6. Autod seisavad õues. 7. Laomehed laadivad kaste autodele. 8. Koormad sõidavad minema. 9. Isa läheb kauplusse. 10. Ta ostab kingad. 11. Kodus annab ta paki Luulele. 12. Luule tänab isa.

194. Harjutus. Leida järgmistest lausetest alus, öeldis, sihitis ja täiendid. Alusele kirjutada **a.**, öeldisele **ö.**, sihitisele **s.** ja täiendile **t.**

Talvel.

Lume all uinuvad loendamatud taimed vaikset talveund. Jääkatte all igasugustes veekogudes puhkab arvutu hulk veetaimi. Pooleldi lumehange tuisanuna tukuvad põõsad. Tardunult seisavad valgetüvelised kased. Vaikselt norutavad heledakoorelised haavad. Ka igihaljad kuused magavad rahulikku und. Kogu haljas loodus on kaotanud oma elusilme.

Meid ümbritsev loodus väärib kosutavat puhkust. Pool aastat töötasid kõik elavad taimed vahetpidamatult. Ja nüüd nad puhkavad.

Näidis:

Lauseliikmete määramine.

ö. t. a. t. s.
Lume all uinuvad loendamatud taimed vaikset talveund.

34. Täiend ja liitsõna.

***195. Ülesanne.** Korrata liitsõna (vt. lk. 14).

***196. Ülesanne.** Vaadelda, millal on tegemist lauses täiendiga, millal liitsõna osaga. a. = alus, ö. = öeldis, s. = sihitis, t. = täiend.

1.

1. *Ma võtsin venna lambi.*

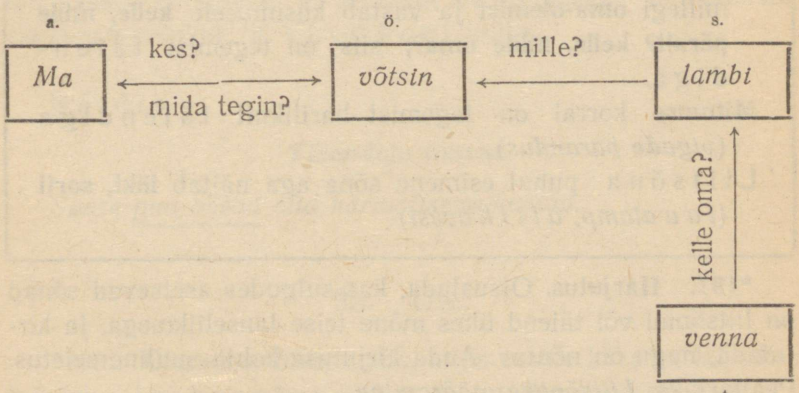

2. *Ma võtsin laualambi.*

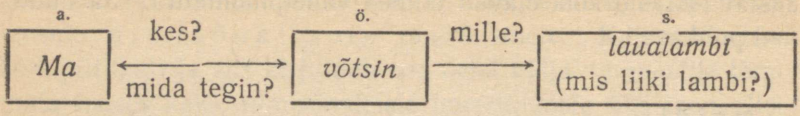

3. *Suure* ***raamatu*** *k a a n e d läksid liimist lahti* (kaaned k u u l u s i d raamatule, m i l l e kaaned?).

4. *R a a m a t u k a a n e d tehakse harilikult papist* (mis l i i k i kaaned?).

5. *Selle* ***allika*** *v e s t on selge* (m i l l e vesi? — vesi kuulub teatavale allikale).

6. *Tõin a l l i k a v e t t* (mis l i i k i vett?).

2.

Tee uus v i g a ***d e*** *parandus! P o i s* ***t e*** *näod punetasid.*

Tuleb alati lause mõtte järgi otsustada, kas sõna on lauses t ä i e n d või l i i t s õ n a osa.

Kui sõna näitab kellelegi, millelegi **kuulumist,** kellegi, millegi **oma-olemist** ja vastab küsimusele **kelle, mille päralt? kelle, mille oma?,** siis on tegemist t ä i e n d i g a.

Mitmuse korral on tegemist harilikult t ä i e n d i g a (*vigade parandus*).

L i i t s õ n a puhul esimene sõna aga näitab **liiki, sorti** (*l a u a l a m p, a l l i k a v e s t*).

***197. Harjutus.** Otsustada, kas sulgudes asetsevad sõnad on liitsõnad või täiend ühes mõne teise lauseliikmega, ja kirjutada, nagu on nõutav. Anda kirjutuse kohta suuline seletus. Pealkirjaks: *Liitsõnade määramine.*

Ma olin täna (korra pidaja). Hommikul tulin teistest varem (kooli majja), süütasin (klassi toas) valgustuse, võtsin (tolmu lapi) ja pühkisin kõik (kooli pingid), (piltide raamid), (lampide kuplid), toolid ja õpetajate laua tolmust veel kord puhtaks. Pühkimisel märkasin, et ühe (pildi raam) oli katki. Siis võtsin (tahvli lapi), tegin selle (pesu nõu) all märjaks ja pühkisin (klassi tahvli) üle. Neljanda (klassi tahvel) ulatub ühest seinast teise ja selle pühkimine võttis hulga aega. Seejärel tõin õpetajate toast (päeva raamatu). Siis tõin NSV Liidu kaardi ja riputasin selle (kaardi puule). Seejuures meenus, et selle (kaardi kepid) tegin ma koos (pingi naabriga). Kontrollisin, kas (kaardi kepp) ja kriit on kohal. Valasin ka tinti (tindi pottidesse). Esimene tund oli (maa teadus), teine vene keel, kolmas (aja lugu), neljas laulmine, viies (loodus õpetus).

*198. **Harjutus.** Koostada niisuguseid lauseid, milles liitsõna harvendatult trükitud osa on täiendiks, teine sõna aga lauseliikmeks, mida täiend laiendab.

1. P u uoksad olid härmatisega kaetud. 2. Liimi p a b e r i tükid kokku! 3. S a a p apael läks katki. 4. Lame m a j akatus kogub palju lund. 5. Õuest kuuldus l i n n ulaulu. 6. L a m b a tall hakkas määgima. 7. Silitasin k a s s ipoega. 8. Valmista mulle u k s elukk! 9. Värviti k o o l ipinke.

N ä i d i s:

Täiendiga laused.

Suure puu oksad olid härmatisega kaetud.

35. Üte.

*199. **Ülesanne.** Meenutada, mida teame k ü s i -, k ä s k -, h ü ü d - ja s o o v l a u s e t e s t (vt. ülesanne nr. 13).

200. Harjutus. Kirjutada küsi-, käsk-, hüüd- ja soovlauseid (kokku vähemalt 12 lauset).

201. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid:

Lauses ei ole lähemalt nimetatud, keda kästakse, hüütakse, kellele soov esitatakse, kellelt küsitakse.	Lauses on eri sõnaga nimetatud, keda kästakse, hüütakse, kellele soov esitatakse, kellelt küsitakse.
Tulge siia!	**Lapsed,** tulge siia!
(Teie tulge siia!)	(Teie, **lapsed,** tulge siia!)
Aita mul pilt seinale riputada!	Aita mul, **Ilmar,** pilt seinale riputada!
(Sa aita mul pilt seinale riputada!)	(Sa aita mul, **Ilmar,** pilt seinale riputada!)
Tänan!	Tänan, **Ilmar**!
(Tänan sind!)	(Tänan sind, **Ilmar**!)
Minge nüüd tagasi klassi!	Minge nüüd, **tublid poisid,** tagasi klassi!
(Teie minge nüüd tagasi klassi!)	(Teie minge nüüd tagasi klassi, **tublid poisid**!)
Miks sa siia jäid?	Miks sa, **Tiit,** siia jäid?

Seda sõna küsi-, käsk-, hüüd- ja soovlauses, mis on asesõnade **sina** ja **teie** täiendiks ja mis ligemalt näitab, kelle poole pöördutakse, nimetatakse **ütteks.** Üte võib koosneda mitmest sõnast.

202. Ülesanne. Vaadelda ütte asetust lauses ja kirjavahemärke ütte juures.

Noored seltsimehed, teie kätes on tulevik!

Teie kätes, noored seltsimehed, on tulevik!
Teie kätes on tulevik, noored seltsimehed!

Üte eraldatakse teistest lauseliikmetest komaga (lause keskel — komadega).

203. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid:

Alus (kes?)	**Üte**	**Öeldis** (mida tee?)	**Sihitis** (mida?)
Sa	—	*too*	*naelu!*
Sa,	*Kaarel,*	*too*	*naelu!*
—	*Kaarel,*	*too*	*naelu!*

Ütte tarvitamisel **puudub** lauses sagedasti **alus.**

204. Harjutus. Koostada 10 üttega lauset. Üttele tõmmata joon alla. Kirjavahemärgid (komad) teha värvilised.

205. Harjutus. Määrata järgmistes lausetes kõik tuntud lauseliikmed. Alusele kirjutada **a.**, öeldisele **ö.**, sihitisele **s.**, üttele **ü.** ja täienditele **t.**

Lauseliikmete määramine.

Viljandis
20. jaanuaril 1950. a.

Armas sõber!

Mispärast Sa, Arvo, mulle ei kirjuta? Saatsin Sulle eelmisel kuul pika kirja. Kirjas teatasin tähtsamaid uudiseid oma koolielust. Vahepeal on sügisene poolaasta juba lõppenud. Minu tunnistus sisaldas ainult eeskujulikke hindeid. Isa kin-

kis hea õppimise tasuks mulle uued suusad. Kui Sa, sõber, neid näeksid! Meie koolis ei oma keegi nii ilusaid suuski!

Oma talvevaheaja veetsin peamiselt suusatamisega. Nüüd läheb suusatamine eriti hästi. Meie pioneerid korraldavad varsti suure suusavõistluse. Naaberkooli pioneerid võtavad sellest ka osa.

Kuidas teie, tallinlased, olete elanud? Ootame Sinu ema kogu aeg külla. Mida teeb Su väike veli? Kuidas Valdeko uus mudellennuk lendab?

Jään nüüd ootama Sinult pikka kirja. Ära ole nii laisk vastama!

Parimate tervitustega
Sinu Ilmar.

M ä r k u s: Kirja alustame harilikult ü t t e g a (*Armas sõber! Lugupeetud sm. Kaasik.*). Ametliku kirja alguses oleva ütte lõppu asetatakse p u n k t, mitte hüüumärk.

36. Kordavat.

***206. Harjutus.** Tõmmata kõigile h e l i l i s i häälikuid märkivaile tähtedele joon alla.

Ettevaatamatus.

«Poisid, lähme lumesõda pidama!»
«Lähme!»
«Kas paneme palitud ka selga?»
«Milleks? Ega me väljas kaua ole. Lähme niisamuti!»
Läksimegi.
Tundide lõpul tundsin külmavärinaid. Jäin palavikku ja pidin seepärast mitu päeva koolist puuduma.

*207. **Harjutus.** Määrata (suuliselt) jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute välde.

Käbilinnud.

Kuuse okstelt hakkab alla langema käbipuru ja käbirootse. Ahaa! Need on käbilinnud. Need on linnud, kes söövad käbidest seemneid ja elavad sellest kogu aasta. Neil on sellekohane nokk, vastav nende toidule. Selle nokaga on neil hõlpus käbisid purustada ja sealt seemneid kätte saada. Välimuselt on neil sarnasust leevikestega, kuid leevike ei söö käbiseemneid ja tema nokk on palju nõrgem käbilinnu omast. Käbilind on haruldane sellepoolest, et ta võib poegi kasvatada igal ajal: kevadel, suvel, sügisel, talvel. Ja eriti armastab ta seda teha talvel. Miks? Sellepärast, et talvel on metsas kõige rohkem häid seemnerikkaid käbisid. Iga lind kasvatab ju siis poegi, kui tal on neile kõige hõlpsam toitu hankida. Harilikult on selleks ju kõige sobivam kevad ja suvi, sest siis on putukaid, tõuke, marju, teri ja kõike muud söödavat rohkesti saadaval. Ent käbilinnu laud on kaetud kõige paremini talvel. Ja seepärast ehitab käbilinnuema oma pesa talvel, muneb sinna munad sisse ja ei lahku pesalt enne, kui pojad suureks on kasvanud. Isalind toidab teda kogu aja ja laulab talle ilusaid laule. Toitu on ju külluses. Kas ei külmu käbilinnu pojad pakases? Aga ei, sest pesa on ehitatud külmakindlalt. See on 5—6 sentimeetri paksuste, vitstest ja rohukõrtest punutud seintega, mis samblaga tihedasti läbi topitud nagu vilt; seestpoolt on see vooderdatud soojade udusulgedega. Säärane elamu kaitseb hästi ka kõige karmima pakase eest, kuna peale kõige muu pereema ise kogu aja sees istub ja mune ning poegi oma kehaga soojendab.

(R. Roht.)

*208. **Hoiatav etteütlus.**

Suusavõistlus.

1.

Meie, pioneerid, korraldasime suusavõistluse. Aegsasti mõõtsime välja raja pikkuse, seadsime tähised üles ja sõitsime umbsesse lumme raja sisse. Tähisteks kõitsime puude ja põõsaste külge punased lipukesed.

Järgmistel päevadel hakkasin hoogsalt treenima ja iga soodsa hetke veetsin suuskadel. Kodus keetsin mitmesuguseid määrdeid, võidsin kord ühe, kord teisega suuski ja sõitsin neid proovima. Ka seadsin suuskadele uued moodsad sidemed ja köitsin keppidele paremad rihmad. Kandsin igati hoolt, et kõik oleks eeskujulikus seisukorras. Saapadki lasksin kingsepal parandada.

Treenima — harjutama, võistluseks ette valmistuma.

* 209. **Harjutus.** Kirjutada kriipsukese asemele **d** või **t**.

2.

Suusavõis—luse eel tun—sin suurt ärevus—, ses— osavõtjaid oli palju. Siiski loo—sin, et ma ei jää viimas—e hulka.

Lahkusin lähtes— sei—smendana. An—sin keppidega kõva hoo ja püü—sin kohe alguses arendada suurt kiirus—. Kuid vars—i tun—sin, et nii väsitan enese ruttu. Muu—sin siis kiiruse aeglasemaks. Sellele vaatamata jõu—sin paarile eelmisele järele ja suu—sin neis— mööduda. Ühes— mäes— laskudes hoi—sin keha vales—i ja kaotasin tasakaalu. Hei—sin enese kohe küljeli. Kar—sin, et mur—sin seejuures suusad. Uurides lei—sin nad olevat täies—i terved. Kõige sellega vii—sin aga hulga kallis— aega. Rau—se tahtejõuga rühkisin edasi. Tea—sin, et pioneeri ei kohuta ebaõnnes—u-

mised. Jä—singi need, kes vahepeal minus— möödusid, vars—i uues—i seljataha. Ühes— eelmises— aga, mitmekor—setele ka—setele vaatamata, ei suutnud ma mööduda. Vahemaa jäi kogu aeg võr—seks.

Ka—sin maa päris hea ajaga ja või—sin kolmanda koha. Auhinnaks sain suusamü—si ja kul—sete äärtega rinnamärgi numbriga III.

Lähe — võistluse alguspunkt.

*** 210. Harjutus ainsuse osastava ja mitmuse nimetava lõpust.** Kirjutada järgmistes lausetes kriipsu asemele **d** või **t** ja asetada sulgudesse p u u d u v a d k ü s i m u s e d (vt. lk. 8). Vaadelda lauseid ja otsustada, m i s s u g u s e d l a u s e l i i k m e d on harvendatult trükitud.

1. Hakkasin k ä s i t ö ö— ( ) tegema. 2. Lõikasin paraja tüki r o o s a— p a b e r i— ( ). 3. Anna mulle s i r k l i— ( )! 4. Mul on vaja ka l i l l a— p a b e r i— ( ). 5. Kus on minu v ä r v i l i s e— l ä i k p a b e r i— ( )? 6. Puu— ( ) tegin rohelisest paberist. 7. Õde pesi kõik oma v a l g e— k r a e— ( ) puhtaks. 8. Näita oma v a l g e— k r a e— ( )! 9. Ema parandas minu k i t l i— ( ). 10. Helli triikis õe k i r j u— s e e l i k u— ( ). 11. Too siia oma t u m e d a— s e e l i k u— ( )! 12. Keedeti t e e— ( ). 13. Praeti v ä r s k e— l i h a ( ). 14. Panin p a b e r i— ( ) kaante vahele. 15. Ema tõi lauale h a p u— p e e d i s a l a t i— ( ). 16. Isale meeldivad h a p u— s a l a t i— ( ). 17. Helli koristas m u s t a— t o i d u n õ u— ( ) laualt. 18. Ära määri õ p i k u— ( ) ära! 19. Ma pesin m u s t a— t a l d r i k u— ( ) puhtaks. 20. H e a— õ ö— ( ), emake!

*** 211. Harjutus.** Koostada lauseid, kus esinevad järgmised sõnad m i t m e s u g u s t e s m u u d e t e s. Tõmmata antud sõnadele lauseis joon alla.

Kirss, varss, pulss, märss, marss, marssima, kärss, värss, hirss.

Näidis:

Kaashäälikute ühendite õigekirjutust.

Varss nosts märsist hetnu.

*** 212. Harjutus.** Liita järgmistele sõnadele liide **-gi** või **-ki** ja kasutada siis neid lauseis.

Tuba, sajab, suusad, enne, hoog, jah, lumi, suusk, sukk, sall, lumel, samm, kampsun, Väino, nööp, kepp, tütar, läks, klass, tüdrukult, nägu, soov, pea, öö, süü.

Näidis: *Tubagi oli külm.*

37. Korduvate lauseliikmetega lause (koondlause).

213. Ülesanne. Jälgida järgmist piltlikult kujutatud lauset.

1.

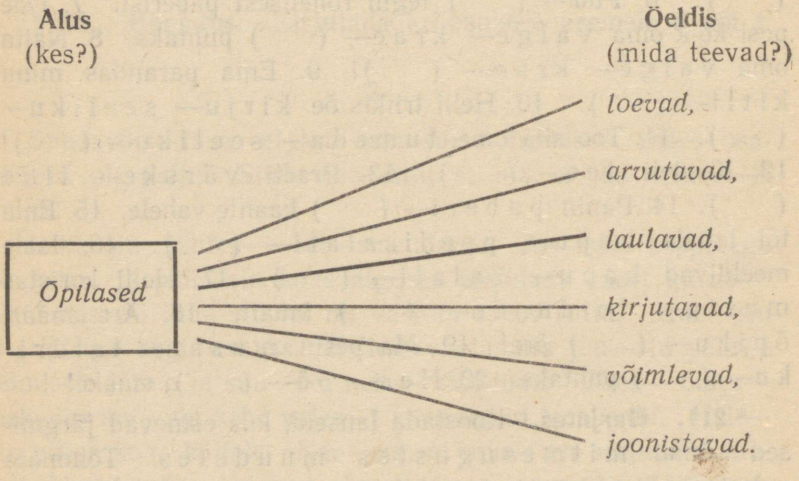

Saame lause: *Õpilased loevad, arvutavad, laulavad, kirjutavad, võimlevad* ***ja*** *joonistavad.*

214. Ülesanne. Mitu alust ja mitu öeldist on eelmises lauses? Kujutada piltlikult lauseid, kus on 2 (3, 4, 5, 6) öeldist. Kirjutada need laused välja. Töö pealkirjaks: *Mitme öeldisega laused.*

215. Ülesanne. Jälgida järgmist piltlikult kujutatud lauset.

2.

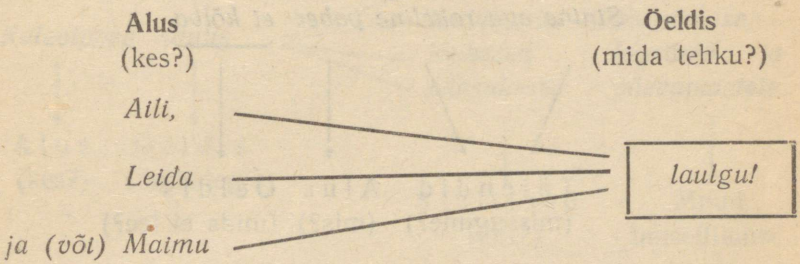

Saame laused: *Aili, Leida* ***ja*** *Maimu laulgu!*
Aili, Leida ***või*** *Maimu laulgu!*

216. Ülesanne. Missugune mõtteline erinevus on eelmises ülesandes saadud kahe lause vahel? Mitu alust ja öeldist on eelmise ülesande kummaski lauses? Kujutada piltlikult lauseid, kus on 6 (5, 4, 3, 2) alust. Kirjutada need laused välja. Töö pealkirjaks: *Mitme alusega laused.*

217. Ülesanne. Vaadelda lauseid, kus on mitu s i h i t i s t või t ä i e n d i t.

3.

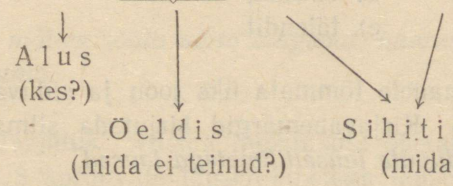

Võta lilla ehk violett pliiats.

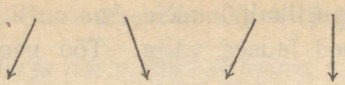

Öeldis Täiendid Sihitis
(mida tee?) (missugune?) (mis?)

Sinine ega roheline paber ei kõlba.

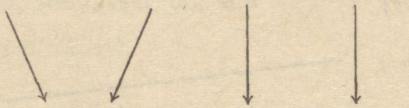

Täiendid Alus Öeldis
(missugune?) (mis?) (mida ei tee?)

Lauset, milles on mitu ühesugust lauseliiget (öeldist, alust, sihitist vm.), nimetatakse **korduvate lauseliikmetega lauseks** ehk **koondlauseks.**
Korduvate lauseliikmetega lauses (koondlauses) tavaliselt eraldatakse ühesugused lauseliikmed komadega, kusjuures kaks viimast neist seotakse sõnadega **ja, ning, ega, ehk, või.**
Ja, ning, ega, ehk, või ette koma ei asetata.

218. Harjutus. Koostada lauseid, kus on mitu:
a) öeldist,
b) alust,
d) sihitist,
e) täiendit.

Ühte liiki sõnadele tõmmata üks joon ja siduvale sõnale kaks joont alla. Kirjavahemärgid kirjutada silmapaistvalt. Pealkirjaks: *Korduvate lauseliikmetega laused.*

219. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid. Ka need on korduvate lauseliikmetega laused (koondlaused).

1.

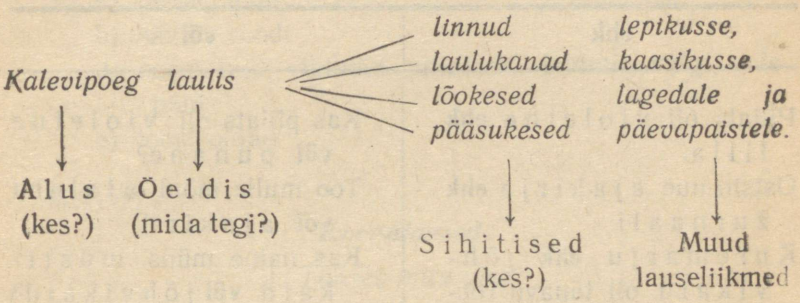

Kalevipoeg laulis linnud lepikusse, laulukanad kaasikusse, lõokesed lagedale ja *pääsukesed päevapaistele.*

2.

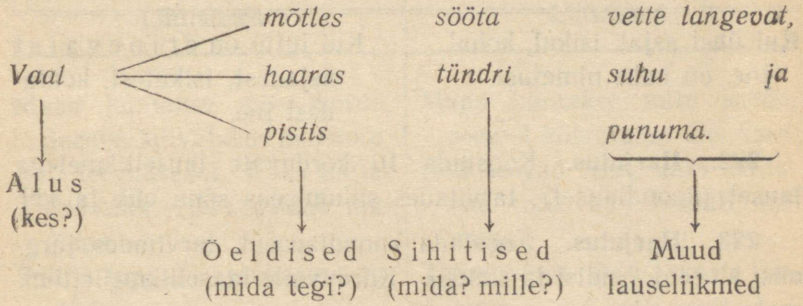

Vaal mõtles sööta vette langevat, haaras tündri suhu ja *pistis punuma.*

220. Harjutus. Otsida lugemikust õpetaja poolt määratud palast 8 korduvate lauseliikmetega lauset (koondlauset)

ja kirjutada need välja. Kirjavahemärgid kirjutada silmapaistvalt ja korduvatele lauseliikmetele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Korduvate lauseliikmetega laused (koondlaused).*

221. Ülesanne. Vaadelda siduvate sõnade **ehk** ja **või** tarvitamist korduvate lauseliikmetega lauses (koondlauses).

ehk	**või**
Pliiats oli violetne **ehk** lilla.	Kas pliiats oli violetne **või** punane?
Ostsin uue ajakirja **ehk** žurnaali.	Too mulle mõni ajaleht **või** ajakiri!
Kuremarju **ehk** jõhvikaid oli tänavu rohkesti.	Kas naine müüs mustikaid **või** jõhvikaid?
Ta asus Viljandimaale **ehk** Sakalasse.	Ta sõitis Tartu **või** Võrru.
See oli Toots **ehk** Kentuki Lõvi.	Eemal suusatas Pärt **või** Eedi.
Kui ühel asjal, isikul, kohal jne. on kaks nimetust.	Kui juttu on erinevaist asjadest, isikutest, kohtadest jne.

222. Harjutus. Koostada 10 korduvate lauseliikmetega lauset (koondlauset), tarvitades sidumiseks sõnu **ehk** ja **või**.

223. Harjutus. Koostada koondlauseid, tarvitades järgmisi aluseid, öeldisi ja sihitisi. Korduvaile lauseliikmeile tõmmata joon alla.

1. Alused:
   a) vihm, lumi, rahe
   b) õpetaja, õpilane
   d) margariin, kunstvõi
   e) kased, tammed, haavad, lepad, pärnad, vahtrad

2. Öeldised:
   a) hüppas, kukkus
   b) lauldi, mängiti, tantsiti
   d) ei kisanud, käratsenud
3. Sihitised:
   a) heinu, puid
   b) sängi, voodi
   d) raamatuid, vihikuid, pliiatseid, kumme, sulgi, sulepäid
   e) look, ohjad

Näidis:

Koondlaused.

1. *Lauses mitu alust.*

Vihm, lumi ja rahe on sademed.

38. Liitlause.

224. Ülesanne. Vaadelda ja võrrelda järgmisi lauseid:

Lihtlaused	Liitlaused
Maad küntakse mitu korda. Seemet külvatakse üks kord.	Maad küntakse mitu korda, seemet külvatakse üks kord.
Neli teevad aset. Kaks näitavad tuld. Üks heidab magama.	Neli teevad aset, kaks näitavad tuld, üks heidab magama?
Tulin tuppa. Hakkasin õppima.	Tulin tuppa **ja** hakkasin õppima.
Pilved tõusid üles. Vihma ei hakanud sadama.	Pilved tõusid üles, **aga** vihma ei hakanud sadama.
Ühe hoobiga ei lange puu. Ühest palgist ei ehitata hoonet.	Ühe hoobiga ei lange puu **ega** ühest palgist ehitata hoonet.

Liitlause koosneb kahest või mitmest lihtlausest. Liitlauses eraldatakse üksikud laused komaga või seotakse need siduvate sõnadega.

225. Harjutus. Moodustada järgmistest lihtlausetest liitlaused. Komad kirjutada silmapaistvalt, sidesõnadele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Liitlaused.*

1. Rakendatakse hobused ree ette. Sõidetakse palgiveole. 2. Lõpeb heinamaa. Algab võsastik. Seejärel tuleb mets. 3. Eemalt kostab hääli. Varsti jõutakse puulõikajate juurde. 4. Saed vinguvad. Löögid lajatavad. Oksad ragisevad. Maa väriseb langevatest puudest. 5. Veel mõni hoop. Mehed hüppavad eemale. 6. Latv lööb värisema. Siis hakkab tüvi kalduma. Ragisedes vajub puuhiiglane lumme. 7. Palgid vinnatakse reele. Voor hakkab liikuma laoplatsi poole. 8. Lumi krudiseb. Hobused puristavad. Reed nagisevad. Mehed ajavad juttu. 9. Vahepeal on saabunud õhtu. Päike on laskumas metsa taha. 10. Läänetaevas punetab. Lumele langevad pikad varjud. 11. Muutub külmemaks. Reetallad hakkavad laulma. 12. Laoplatsil veeretatakse palgid ritta. Alustatakse sõitu kodu poole. 13. Aiateibad pauguvad. Kuu paistab. Tähed sirendavad. Lumi on kui kalliskividega üle külvatud.

*** 226. Ülesanne.** Meenutada ja korrata, mida on õpitud laiendamata ja laiendatud lihtlausetest ning koondlausetest (vt. lk. 93, 116).

227. Harjutus. Märkida sulgudesse laiendamata või laiendatud lihtlause järel **L**, koondlause järel **K** ja liitlause järel **LL**. Pealkirjaks: *Lausete liigitamine.*

Võitmatu Nõukogude armee.

1941. a. juunis ründasid saksa fašistid meie maad. Nad kiitlesid, et purustavad Nõukogude armee mõne nädalaga.

Alguses roomasidki sakslaste tankidiviisid üle meie põldude ikka ligemale Moskvale. Sakslane oli oma jõududega ülekaalus, **mis** tuli sellest, **et** ta ründas ootamatult meid suurte jõududega. Nõukogude armee võitlejad panid mehiselt vastu **ja** tekitasid vaenlasele suuri kaotusi. Moskva **ja** Stalingradi all saab vaenlane tunda meie Nõukogude armee löögijõudu. Vaenlasele antakse löök löögi järel **ja** Nõukogude armee võitlejad püstitavad võidulipu Berliinis.

Siis tuli purustada lõplikult ka jaapanlased idas. Seegi ülesanne täideti.

Suur Isamaasõda lõppes. Nõukogude armee oli tugevam **kui** kunagi varem. Ta täitis väärikalt ülesande, **mis** andis talle rahvas.

(Ajakirja «Pioneer» järgi.)

Diviis — suur sõjaväeüksus.

* **228. Ülesanne.** Vaadelda järgmisi lauseid ja nende ehitust. **a.** = alus, **ö.** = öeldis.

Maia kargas trepiastmelt püsti. — *Laiendatud lihtlause.*

Maia kargas trepiastmelt püsti, *(Maia)* jooksis vankudes piki uulitsat sinna. — *Koondlause.*

Alles äsja varisesid seinad. — *Laiendatud lihtlause.*

Maia kargas trepiastmelt püsti ja jooksis vankudes piki uulitsat sinna, **kus** alles äsja varisesid seinad. — *Siin on koondlause liidetud laiendatud lihtlausega* — liitlauseks.

Püsis hajumata suitsupilv. — *Laiendatud lihtlause.*

Alles äsja varisesid seinad **ja** püsis alles hajumata suitsupilv. — *Siin koosneb liitlause kahest laiendatud lihtlausest.*

Maia kargas trepiastmelt püsti ja jooksis vankudes piki uulitsat sinna, **kus** äsja varisesid seinad ja püsis alles hajumata suitsupilv. — *Liitlause moodustavad siin koondlause ja kaks laiendatud lihtlauset.*

Lihtlauseid seotakse vahel väga keerukateks liitlauseteks. Näiteks:

Kõige enne tõusid üles saarlased, kes, lammutanud kantsi, mille varal piiskop oma mõõgasulastega neid ikkes hoidis, tulid sõjasõiduga mandrile.

229. Ülesanne. Otsida lugemikust 5 keerulist liitlauset. Kõik kirjavahemärgid kirjutada silmapaistvalt, sidesõnadele (**ja, kui, et, aga, ehk, sest, siis, või, ning** jne.) tõmmata joon alla.

230. Harjutus. Kirjutada järgmistest lausetest vihikusse ainult liitlaused. Kirjavahemärgid teha silmapaistvalt, siduvaile sõnadele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Liitlaused.*

Tõusis tuul ja hakkas tuiskama ning varsti ei olnud kolme sammugi peale enam midagi näha. Videvik muutus tihedaks pimeduseks ja lage väli uppus sellesse.

Hobune sumpas vahvalt edasi ning ma ei püüdnudki teda selles lumemöllus juhtida. Lasksin ohjad lõdvale ja lootsin hobuse teetundmisele.

Äkki jäi hobune norsates seisma ja ma nägin mingit tumedat kogu otse hobuse ees lamavat. Meenusid järsku kõik jutud tuisus väsinud ja külmunud inimestest. Ronisin ruttu reelt ja sammusin vaatama.

Oli vaid vana istmekott, mille keegi oli teele kaotanud.

Harilikult **ja** ja **ning** ette koma ei panda.

231. Harjutus. Koostada vähemalt 6 liitlauset, milles lausete sidumiseks on tarvitatud sidesõnu **ja** ja **ning**. Pealkirjaks: *Liitlaused.*

232. Ülesanne. Vaadelda järgmisi liitlauseid:

Kündmisega tahtis Kalevipoeg austada põllutööd, **mis** ta riigis pidi saama peatööks.

Majast astus välja mõõduka moega vanamees, **kes** oli kuulus Lapu tark Varrak.

Ta teadis, **mis** see oli.

Nemad nägid, **kes** see oli.

Tuletada meelde, millal tarvitame lausete sidumiseks sõna **kes**, millal sõna **mis**?

233. Ülesanne. Vaadelda, kuidas muutuvad sõnad **kes** ja **mis** käänamisel. Missugusesse sõnaliiki kuuluvad sõnad **kes, mis**?

Nimetav:	*kes, mis*
Omastav:	*kelle, mille*
Osastav:	*keda, mida*
Sisseütlev:	*kellesse, millesse*
Seesütlev:	*kelles, milles*
Alaltütlev:	*kellelt, millelt*
Kaasaütlev:	*kellega, millega*
Ilmaütlev:	*kelleta, milleta*

ja teistes käänetes:

Seestütlev:	*kellest, millest*
Alaleütlev:	*kellele, millele*
Alalütlev:	*kellel, millel*
Saav:	*kelleks, milleks*
Olev:	*kellena, millena*
Rajav:	*kellenl, milleni*

234. Ülesanne. Vaadelda lauseid, milles siduva sõnana esineb sõna **kes** või **mis** käänatult, ja kirjavahemärke.

«Ta saatis sulle selle raamatu tagasi, **mille** ta sinult laenas.»

«Ma ei saa aru, **kellest** sa kõneled.»

«Ma kõnelen poisist, **kellele** sa hiljuti raamatu andsid.»

«Ah, see on see poiss, **kellel** on lokkis juuksed.»

«Jah, seesama.»

Lausete sidumisel sõnadega **kes** ja **mis** (igas käändes) seisab liitlauses nende ees alati koma.

235. Harjutus. Koostada vähemalt 15 niisugust liitlauset, milles lausete sidumiseks on tarvitatud sõnu **kes, mis** nimetavas või mõnes muus käändes.

236. Ülesanne. Vaadelda järgmises katkendis neid liitlauseid, milles sõnade sidumiseks on tarvitatud sidesõna **et**.

Siis päris Kalevipoeg põõsast järele, kes talle nii head nõu on andnud. Põõsast tuli vastus, **et** hea nõuandja on väikemees — siil. Kalevipoeg kutsus siili lagedale, **et** teda tänada. Siil vastas, **et** ta on alasti ja seepärast häbeneb põõsast välja tulla.

237. Ülesanne. Otsida lugemikust 10 lihtsamat liitlauset, kus lausete sidumiseks on tarvitatud sidesõna **et**. Sõnale **et** tõmmata joon alla, komad kirjutada värviliselt.

238. Ülesanne. Vaadelda järgmisi liitlauseid:

Siil ei julgenud põõsast välja tulla, **sest** ta oli alasti.

Kalevipoeg andis Varrakule isa tarkuseraamatu, **seepärast et** ta oli seda lubanud.

Kalevipoeg raksas rusikaga, **nii et** kalju lõhkes.
seepärast et = **sest**

Liitlauses pannakse sõna **et** ette a l a t i k o m a. Kui sõna **et** ees on sõna **seepärast** või **nii,** pannakse koma nende ette.

239. Harjutus. Koostada 10 l i i t l a u s e t, tarvitades lausete sidumiseks sõnu **et, seepärast et** ja **nii et.**

240. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid:

Lihtlause	Liitlause
Kalevipoeg esialgu **vaid** manitses sortsipoegi. **vaid** = **ainult**	Sortsipojad ei pannud Kalevipoja manitsusi tähelegi, **vaid** jagasid hoope edasi.

Lausete sidumisel sõnaga **vaid** seisab l i i t l a u s e s sõna **vaid** ees a l a t i k o m a. L i h t l a u s e s sõna **vaid** (tähenduses: **ainult**) ette k o m a e i p a n d a.

241. Harjutus. Koostada 5 l i h t l a u s e t, kus esineb sõna **vaid.**

242. Ülesanne. Vaadelda järgmisi l i i t l a u s e i d:

Siilike mässis enese Kalevipoja kasukahõlma, **kuid** sellest piisas ainult seljale ja külgedele.

Kalevipoeg lõi kalju rusikaga lõhki, **kuid** jäi ise kättpidi kinni.

Kui l i i t l a u s e s laused on liidetud sõna **kuid** abil, pannakse selle ette a l a t i k o m a.

243. Ülesanne. Koostada 6 liitlauset, kus lausete liitmiseks on tarvitatud sõna **kuid**. Sõnale **kuid** tõmmata joon alla, komad teha värviliselt.

244. Ülesanne. Vaadelda järgmisi liitlauseid:

Kalevipoeg päris Varrakult, **kuidas** saab sõita maailma otsa. Kalevipoeg tegi nii, **kuidas** siilike õpetas.

Liitlauses on sõna **kuidas** ees alati koma.

245. Harjutus. Koostada 6 liitlauset, tarvitades lausete sidumiseks sõna **kuidas**. Sõnale **kuidas** tõmmata joon alla, komad teha värviliselt.

246. Ülesanne. Vaadelda järgmisi liitlauseid, milles laused on seotud sõna **kus** abil.

Vennad läksid otsima paika, **kus** oleks sobiv liisku heita.

Vanemad vennad jätsid jumalaga koha, **kus** nad olid kasvanud.

Liitlauses on siduva sõna **kus** ees alati koma.

247. Harjutus. Asetada järgnevais lauseis puuduvad komad vajalikkudesse kohtadesse. Seletada, miks komad nii asetatakse.

Kalevipoeg Soomes.

Kalevipoeg jõudis Soome randa **kus** ta väsinuna istus kaljurünkale. Esimesed päikesekiired hakkasid särama **kuid** inimesed alles magasid. Rannal oli Tuuslari paat ahelais kinni **kuid** röövli jälgi polnud näha kuskil. Väsinud kangelane heitis veidikeseks puhkama **et** jõudu värskendada **kuid** magas terve ööpäeva **seepärast et** ta oli väga väsinud. Teisel päeval hakkas ta otsima **kus** Tuuslari talu asetseb. Kalevipoeg rändas sisemaale **sest** rannas ei olnud Tuuslari talu näha. Ta rändas kogu päeva

ja jõudis alles õhtu eel taluni. Kalevipoeg murdis nüüd tammikust kõige tugevama tamme **et** sellega Tuuslarit karistada **ja** tõttas talu õue. Tuuslar puhkas parajasti murul ärkas kangelase sammudest **ja** tahtis põgeneda. Ta jäi hiljaks.

248. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid:

Lihtlaused	Liitlaused
Viru laiadel väljadel nähti kihavat vaenlasi **kui** sipelgaid.	Kalevipoeg laskis kohe maleva kokku kutsuda, **kui** kuulis sõjasõnumit.
Kivi lendas **kui** linnuke kõrgele pilvedesse.	Teised vennad rändasid võõrsile õnne otsima, **kui** noorem vend sai kuningaks.
kui = **nagu**	

Kui liitlauses sõnaga **kui** seotakse lauseid, siis pannakse sõna **kui** ette alati koma. Lihtlauses sõna **kui** (tähenduses: **nagu**) ette koma ei panda.

Võrdluses sõna **kui** ette koma ei panda.

249. Harjutus. Koostada lihtlauseid, milledes on sõnade **kui** ja **nagu** abil esitatud võrdlusi. Võrdlustele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Võrdlustega lihtlauseid.*

250. Harjutus. Asetada lausetesse puuduvad komad.

1. Kalevi pojad olid jahil **kui** Tuuslar nende ema ära röövis. 2. Pojad asusid **siis** teele kodu poole **kui** päike loojuma hakkas. 3. Nad aimasid halba **kui** nägid õuevärava lahti ja toaukse pärani olevat. 4. Kalevi pojad jäid väga kurvaks **kui** nad leid-

sid ema kadunud olevat. 5. Suur mure rõhus **kui** kivi noorema venna südant. 6. Vendadele selgus röövija **kui** nad leidsid mererannalt Tuuslari jälgi. 7. Pikne lõi Linda kivisambaks **kui** Tuuslar teda tahtis Soome viia. 8. Tuuslar läks **kui** pekstud koer tagasi. 9. Tuuslar puhkas **kui** Kalevipoeg õuele jõudis. 10. Kalevipoeg leinas kaua **kui** sai teada **et** ema on surnud.

251. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid:

Lihtlaused	Liitlaused
Kalevipoeg ruttas **aga** edasi. Isa **aga** ei ilmutanud end Kalevipojale.	Kalevipoeg tahtis kohe Sädemete saarele tormata, **aga** Lapu tark ei lasknud. Mõõk tungis paari tolli sügavuselt alasisse ja jäi terveks, **aga** tera läks kahekorra.

Liitlauses lausete sidumisel sõnaga **aga** on selle ees alati koma. Lihtlauses sõna **aga** ette koma ei panda.

252. Harjutus. Koostada 6 lihtlauset, kus esineb sõna **aga**, ja 6 liitlauset, kus sõna **aga** seob lauseid. Pealkirjaks: *Sõna «aga» liht- ja liitlauseis.*

253. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid:

Lihtlaused	Liitlaused
Soome sepp laskis **siis** veel mõõku tuua. Vennad läksid **siis** ema otsima.	**Kui** Kalevipoeg Peipsist läbi tuli, **siis** puhus sorts järve mässama. **Kui** Kalevipoeg tüki aega kodus oli elanud, **siis** tõusis tal himu reisida maailma otsa.

Liitlauses lausete sidumiseks tarvitatava sõna **siis** ees on alati koma. Lihtlauses sõna **siis** ette koma ei panda.

254. Harjutus. Asetada lausetesse puuduvad komad.

1. **Kui** Kalevipojale toodi sõnum **et** vaenlane on maale tunginud **siis** laskis ta kohe maleva kokku kutsuda. 2. Ta kihutas **siis** oma väega vaenlaste kallale. 3. Kalevipoeg oleks oma malevaga kõik vaenlased hävitanud **aga** tema hobune uppus vaenlasi taga ajades rappa. 4. **Kui** mõni aeg oli rahus elatud **siis** toodi uuesti sõnum **et** raudmeeste parved on maale tunginud. 5. Kalevipoeg küsis: «Aga mis **siis** meie noormehed teevad?» 6. Saadikud teatasid **et** noored seisavad norgus **sest** nende mõõk ei suuda raudrüüdes sõjamehi hävitada. 7. Kalevipoeg käskis **siis** saadikuil süüa **ja** puhata **aga** ise läks isa kalmukääpale. 8. Ta ootas **et** isa end ilmutaks **ja** teda õpetaks **ning** juhataks. 9. Kõik jäi **aga** vaikseks. 10. **Kui** Kalevipoeg rõhutuna kalmult tagasi jõudis **siis** saatis ta käskjalad välja malevat kokku kutsuma. 11. Ise mattis ta oma kulla hõbeda **ja** muud aarded maha.

255. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid:

Liitlauses on laused seotud sõna **siis** abil	Liitlauses on siduv sõna **siis** ära jäetud
Kui Kalevipoeg randa jõudis, **siis** viskas ta lauakoorma õlgadelt.	**Kui** Kalevipoeg randa jõudis, viskas ta lauakoorma õlgadelt.
Kui Kalevipoeg oma janu oli kustutanud, **siis** ei leitud järves enam piiskagi vett.	**Kui** Kalevipoeg oma janu oli kustutanud, ei leitud järves enam piiskagi vett.

Kui liitlauses lauseid siduv sõna **siis** ära jätta, siis lause mõte ja koma asukoht ei muutu.

256. Harjutus. Koostada 10 liitlauset mõeldava siduva sõnaga **siis**. Komad teha värviliselt.

257. Ülesanne. Vaadelda isesuguste liitlausete tekkimist.

1.

Tuuslar *ärkas Kalevipoja sammudest.*

kes parajasti murul magas

Saame liitlause:

Tuuslar, kes parajasti murul magas, ärkas Kalevipoja sammudest.

2.

Kalevipoeg peksis kõik lauad *sortsidega võideldes puruks.*

mis ta Pihkvast tõi

Saame liitlause:

Kalevipoeg peksis kõik lauad, mis ta Pihkvast tõi, **sortsidega võideldes puruks.**

Kui ühe lihtlause sees on teine lause, nii et tekib liitlause, siis eraldatakse need teineteisest **komadega.**

258. Ülesanne. Koostada 10 niisugust lauset, kus üks lause on teise sees. Sellele lausele, millesse teine on asetatud, tõmmata joon alla. Komad teha värviliselt.

259. **Harjutus.** Asetada lausetesse puuduvad komad.

Suur Tõll.

Saaremaal **kus** alati on elanud sitke ning vahva mererahvas valitses vapper vägimees Suur Tõll. Suur Tõll **kes** oli väga suur ja tugev ei olnud uhke ega suureline. Saarte rahvaste vastu **keda** ta valitses oli ta vastutulelik ja alati abivalmis. Tõll elas koos oma naisega **kelle** nimi oli Piret lihtsa mehe kombel Tõllustes. Kord soovis Piret **kes** paja tulele oli pannud kapsasuppi keeta. Suur Tõll **kelle** kapsaaed oli Hiiu saarel läks siis kapsaid tooma. Ta sammus läbi mere **mis** ei ulatunud talle põlvinigi kiiresti Hiiu saarele. Seal täitis ta koti **mille** ta kaasa oli võtnud kapsastega ja ruttas jälle koju. Parajasti siis **kui** ta Tõlluste õuele jõudis hakkas vesi pajas keema.

39. Kordavat.

***260. Harjutus.** Leida järgmistest lausetest, missugused neist on koondlaused, missugused liitlaused. Kirjutada liitlaused vihikusse ja tõmmata alusele üks, öeldisele kaks joont alla.

Suuskadel kooli.

Kogu öö sadas lund ja hommikuks oli maa jälle kaetud värske lumivaibaga. Eeri ja Väino otsustasid suuskadel kooli sõita. Kiiresti tõi Eeri suusad, korraldas nende sidemed ja võidis nad sobiva määrdega. Väino kontrollis kepid ning isa vaatas üle poiste saapad. Ema tõi poistele suusaülikonnad ja paksud sukad. Poisid riietusid kiiresti, sõid ja asusid teele

koolimaja poole. Ees suusatas Väino, temale järgnes Eeri. Suusad libisesid hästi ja varsti hakkas eemalt koolimaja paistma. Mäerinnakult laskudes riivas Eeri Väinot ning Väino kukkus. Eeri aitas venna üles ning sõit läks endise hooga edasi. Varsti jõudsid poisid kooliõuele, vallandasid suusad, pühkisid neilt lume, asetasid nad puukuuri ja astusid rõõmsatena koolimajja.

*261. **Harjutus.** Asetada koma, kuhu vaja.

Kuidas ma kirjutasin kirjandit.

Kui õpetaja andis meile kirjutada kirjandi siis kuulasin tähelepanelikult tema seletusi. Kodus mõtlesin kirjandist pikemalt aga kirjutama veel ei hakanud. Koostasin vaid kava. Järgmisel päeval asusin siis kirjandit kirjutama. Kirjutamisel jälgisin hoolega et ma kavast kõrvale ei kalduks. Enne ma kirjutamist ei katkestanud kui eeltöö oli valmis. Eeltöö jätsin siis mõneks päevaks seisma. Siis aga võtsin selle uuesti käsile. Kõigepealt lugesin selle läbi aga mitte vaikselt vaid kõvasti. Kui märkasin segaseid lauseid või õigekirjavigu parandasin need kohe. Seejärel arvustasin teda mõttes kui võõrast tööd. Lõpuks lugesin kirjandi veel kord enesele ette ja jälgisin seejuures vaid kirjavahemärkide asetust. Alles siis kui kõik oli korras kirjutasin kirjandi puhtalt vihikusse.

*262. **Harjutus.** Asetada koma, kuhu vaja.

Neljast vennast kolm olid usinad aga üks oli nii laisk et teda kutsuti laisaks Aaduks.

Kui vennad läksid alet põletama siis teised põletasid usinasti kogu päeva nii et higi turjalt tilkus aga laisk istus vaid alemaa serval kivil ja soris suure varbaga tuhka.

Vanemad vennad tõrelesid s i i s Aaduga a g a Aadu vastas:

«Küllap oleksin minagi usin k u i leiaksin endale paraja ameti.»

K u i õhtul hakati koju minema läksid teised jalgsi k u i d Aadu oli nii laisk e t ei viitsinud isegi astuda. Tema võttis ühe mitmeharulise juurika m i s ei olnud ära põlenud istus sellele kaksiti n a g u hobusele selga n i n g tõukas s i i s kahe kepi varal n a g u suuskadel sõites kodu poole. Sõitis s e l l e p ä r a s t e t oli laisk.

(Muinasjutu järgi.)

***263. Harjutus.** Asetada koma, kuhu vaja.

K u i pulmapidu oli otsa lõppenud ilmus kuningatütar Aadu juurde. Ei olnudki ta tore v a i d oli väikesevõitu. Ei olnudki kaunis e g a valgevereline v a i d oli hall. Ei olnud tal peas teemantkroon v a i d oli vask-kroon.

Aadu ütles:

«Sa petsid mind! Aga m i s sinna ikka parata!»

Kuningatütar vastas:

«Ma ei petnud sind k u i d mind rõhub raske mure. Mul oli õde k u i d kolm aastat tagasi jäi ta kadunuks. K u i sa võid ta tagasi tuua s i i s muutun imeilusaks.»

Kaua mõtles Aadu k u i d a s saaks kuningatütrele õe tagasi muretseda. Lõpuks võttis ta vilespilli ja hakkas seda puhuma. Kohe jooksis Aadu juurde hulk rebaseid k e s küsisid:

«Ütle meile m i s sind vaevab.»

«Ma tahan teada k u s asub mu naise õde.»

«Me teame k u s ta asub. Sügaval laanes elab hiiglane Kõma k e s hoiab teda vangis.»

(Muinasjutu järgi.)

40. Otsene kõne.

264. Ülesanne. Kirjutada järgmine pala vihikusse. Lausetes see osa, milles on antud sõna-sõnalt ühe või teise isiku jutt, kriipsutada alla. Jämendatult trükitud kirjavahemärgid teha värviliselt. Järjekorranumbreid mitte kirjutada.

Vahetunnis.

On vahetund. Õue nurgas lumimemme juures seisavad IV klassi poisid Eeri ja Tiit. Eemalt tuleb sama klassi õpilane Jaan Eeri juurde ja küsib:

«Kas sul eesti keele kirjand on juba valmis?» (1)

Lumekuule pildudes vastab Eeri:

«See tuleb alles esmaspäeval ära anda.» (2)

Tiit, kes jutlemist pealt kuulab, hüüab uhkustades sekka:

«Minul on see juba ammu valmis!» (3)

«Kui pikk ta sul tuli?» pärib kohe Jaan. (4)

«Kümme lehekülge,» vastab Tiit suurustades. (5)

«Nii pikk!» imestab Jaan. (6)

Otseses kõnes esitatakse sõna-sõnalt need sõnad, mida kõneleja ütles. Otsene kõne asetatakse **jutumärkide** vahele.

***265. Ülesanne.** Lugeda eelmist pala nii, et üks on Eeri, teine Jaan ja kolmas Tiit. Neljas lugegu lisaseletused.

266. Ülesanne. Vaadelda tähelepanelikult kirjavahemärke otsese kõne juures (nr. 153, 206, 262 jt.). Piltlikult võib otsest kõnet märkida järgmiselt:

I. (1., 2., 3.)

S :	«S ? . !»
Lisaseletus.	**Otsene kõne.**

II. (4., 5., 6.)

«S ? , !»	v
Otsene kõne.	Lisaseletus.

Märkus: S = suurtäht
v = väiketäht

267. Harjutus. Koostada näiteid igale piltlikult kujutatud otsese kõne märkimisviisile (vähemalt üks näide igaühe kohta, kokku 6 näidet). Püüda lausetega moodustada väike jutuke.

268. Ülesanne. Vaadelda järgmisi otsese kõnega lauseid:

Enne õpetaja klassi ilmumist sosistab Jaan Eerile:

«Ma tahaksin täna vastata!»

«Ma tahaksin ka!»

«Mul on täna kõik hästi õpitud. Hommikul enne koolitulekut kordasin veel üle. Koolis otsisin suurelt kaardilt ka kõik kohad üles,» seletab Jaan Eerile.

Juttudes esineb sageli otsest kõnet ilma lisaseletusteta. Kui ühe isiku otsene kõne koosneb mitmest lausest, siis lõppjutumärgid pannakse pärast **viimast lauset.**

269. Ülesanne. Kirjutada jutuke, kus esineb rohkesti otsest kõnet. Kirjavahemärgid otseses kõnes teha silmapaistvalt.

270. Harjutus. Tõmmata otsesele kõnele joon alla ja asetada puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid otseses kõnes.*

Viiu askeldab parajasti taldrikute ja märgade lappidega, kui Helle sisse astub.

Tere Viiu Mis sa siin teed pärib kohe Helle

Tere tere Panen seemneid idanema vastab Viiu

Helle ei taipa, mis Viiul käsil on, ja küsib

Aga miks sa neid nii vara kasvama paned

Ega ma neid seemneid mulda panegi Ma teen idanemisproovi

Idanemisproove tehakse ju maal Ma olen lehest mitu korda sellest lugenud Aga teil ei ole ju põldu

Aga aiamaa on

Ja sinna külvate siis vilja imestab Helle

Põldvilja küll mitte aga aedvilja küll selgitab Viiu

Nüüd tuleb Helle lähemale ja pärib

Mis seemneid sa siis idanema paned

Porgandi- ja kurgiseemneid Nendest ei tea kunagi ilma katsetamata, kuidas nad idanevad

Täiesti õige hüüab Helle Möödunud aastal külvasime porgandeid kaks korda

Viiu naeratab ja ütleb

Tänavu ole targem ja tee juba varakult idanemisproove nagu mina

*271. **Ülesanne.** Vaadelda järgmisi lauseid ja kirjavahemärke neis.

Laused sisaldavad otsest kõnet	Laused ei sisalda otsest kõnet
«Kuhu sa lähed?» küsis Jaak.	Jaak küsis, kuhu ta läheb.
Peep vastas: «Ma lähen koju.»	Peep vastas, et ta läheb koju.
«Sa tule pärast meile albumit koostama!» hüüdis Uno.	Uno hüüdis, et ta tulgu pärast neile albumit koostama.
«Tulen, tulen!»	Peep vastas, et ta tuleb.

Kui me lauses ei anna sõna-sõnalt edasi, mida üteldi, vaid jutustame sellest, saame **jutustavad laused.**

*272. **Harjutus.** Kirjutada järgnevast katkendist ümberjutustus. Ümberjutustuses otsest kõnet mitte tarvitada. Kus võimalik ja sobiv on, muuta otsese kõnega laused sõna **et** kasutades jutustavateks lauseteks. Pealkirjaks: *Ümberjutustus (ilma otsese kõneta).*

Vares keedab hernesuppi.

Ühel päeval mõtles vares:
«Vaja õige keeta hernesuppi.»
Aga varesel oli üksainus hernes. Vähe supiks.
Hiireke jooksis sealt mööda.
«Mille üle sa mõtled, vares?» küsis ta.
«Tahan keeta hernesuppi, aga mul on üksainus hernes.»

«Tee nii nagu inimesed,» õpetas hiir. «Nemad istutavad herne mulda ja ootavad, kuni sellest kasvab hulk herneid. Ja nendest nad saavad juba suppi.»

Vares lendas põllule ja istutas herne mulda. Siis ta tõi paja, kallas selle vett täis, tegi tule alla ja jäi ootama, kuni hernest kasvab mitu hernest. Ta mõtles: «Seni kui vesi keema läheb, peaksid nad mul juba käes olema.»

41. Kordavat.

***273. Harjutus.** Valida järgnevast palast 1., 2. või 3. osa, silbitada kõik sõnad sidekriipsukesega ja näidata püstjoonega, kust kohast võib neid sõnu poolitada.

1.

«Ma ei õpi koolis sugugi halvasti, a g a ikka ütleb ema, e t on vaja veel paremini õppida,» kurtsin ühel päeval vanaisale.

«Vaata, sinu ema töötab neljal teljel j a ületab oma päevanormi mitmekordselt, k u i d ta ei rahuldu sellega, s e s t võib veel paremini töötada,» ütles vanaisa. «Samuti võid sinagi paremini õppida, s e s t nõukogude kool annab õppimiseks kõik võimalused.»

2.

Ja vanaisa jutustas edasi:

«Sinu ema töötab juba 17 aastat kangruna. Varem ta töötas oma päeva, sai väikese palga, j a rohkem ta ei püüdnudki.»

«Miks ta siis ei püüdnud rohkem?» küsisin.

«Kodanlikul ajal ei hinnatud inimesi väärilselt. Naised, k e s küll tegid võrdset tööd meestega, said hoopis väiksemat

palka. Naiste tööd ei soodustatud j a naisi ei edutatud. Seepärast ei püüdnud emagi rohkem.»

3.

«Nõukogude kord tõi aga täieliku muudatuse. Naistele anti meestega võrdsed õigused. Ema asus tööle «Punases Koidus» algul kahel teljel j a varsti koguni neljal. Nüüd kannab ema austavat stahaanovlase nime n i n g tema tööd hinnatakse ka vastava töötasuga,» lõpetas vanaisa.

Edutama — kõrgemale ametile viima.

N ä i d i s:

Silbitamine ja poolitamine.

Ma ei õ-pi koo-|lis su-|gu-|gi hal-|vas-|ti . . .

***274. Harjutus.** Otsustada, kas küsimärgi e e s seisev häälik tuleb kirjutada ühe- või kahekordse tähega. Kirjavahemärgid kirjutada silmapaistvalt.

Aiatööde eel.

«Mis? sa?, isa, si?n te?d?»

«Ma? vaatan, kas? aiatööriistad on? korras.»

«Kas? ma? on? juba sula, et? tö?riistu korrastad?»

«Ma? ei sa? aru, mis? sa? naljatad,» vastas isa. «Varsti on? ju? kevad ukse e?s. Kes? na?d si?s parandab? Ei si?s ole sul? ega mul? aega selleks tööks. Näed, sel? rehal on? pi?d katki, tol? vars murdunud. Ka? su? labidas tahab parandada.»

«Jah, isal on? õigus,» mõtlesin ma ja ütlesin:

«Las? ma? tulen sulle appi.»

«Hea kül?! Si?n on? mu? labidas. Ä?r on tal? nüri. Võta vi?l ja? lükka se? teravaks. Si?s on? mul? mu? tö? jaoks rohkem aega.»

*275. **Harjutus lauseliikmete määramiseks.** Määrata palas kõik tuntud lauseliikmed. Öeldisele kirjutada **ö.**, alusele **a.**, sihitisele **s.**, täiendile **t.** ja üttele **ü.**

Kusta tegi lauakestest väikest majakest.

«Mis sa seal teed, Kusta?»

«Kuldnokkadele pesakasti, vennas. Kevad ju saabub! Varsti ilmuvad kuldnokad. Nad kaitsevad meie viljapuuaedu. Kevadel sigib aias röövikuid, põrnikaid ja lehetäisid. Ja need kõik närivad, söövad ja rikuvad puude lehti ja õisi. Kuid kuldnokk toidab end nendest. Ta hukkab iga päev tohutul hulgal röövikuid, põrnikaid ja lehetäisid. Nüüd aga seame majakese puu otsa.»

Kusta võttis pika ridva ja lõi pesakasti naeltega tugevasti ridva külge. Siis sidus ta ridva õunapuu tüve külge. Pesakasti avause seadis ta vastu lõunat. Kuldnokad armastavad seda.

276. Harjutus. Tõmmata nimisõnadele kaks, omadussõnadele üks ja pöördsõnadele laineline joon alla. Pealkirjaks: *Sõnade liigitamine.*

Kevadkülvi eel.

Otse Edasi kolhoosi südames asub väike majake. See on kolhoosi sepikoda. Viimaste kuude jooksul on siit läbi käinud kõik kolhoosi põllutööriistad. Nüüd on nende remont lõpetatud.

Alguses töötasid sepp ja tema abiline üksi, aga ühel päeval said nad endile korraga kaks abilist. Koos teiste poistega käisid Aavo ja Mart tihti sepa tööd jälgimas. Huvitav oli vaadelda, kuidas punakalt hõõguvast rauatükist valmisid põllutööriistade osad.

Ühel päeval pakkusid Aavo ja Mart end sepale abiks. Meister oli nõus. Sellest ajast on nad peaaegu igal õhtul sepapajas lõõtsa tõmbamas.

Sepatöö on raske ja vahetevahel teeb meister mõneminutilise puhkuse. Siis algab kohe elav vestlus ühismajapidamise elust. Kevade eel on kolhoosis palju tähtsaid toimetusi ja poisid arutavad need kõik sõbraliku sepaga läbi.

KÄÄNAMINE.

42. Üldisi aluseid.

*277. **Ülesanne.** Korrata, missugused sõnaliigid kuuluvad käändsõnade hulka (vt. lk. 76).

278. **Harjutus.** Leida järgmisest palast kõik käändsõnad. Nimisõnadele tõmmata kaks, omadussõnadele üks, arvsõnadele katkendiline ja asesõnadele laineline joon alla.

Meie klass.

Ma õpin Männipalu Seitsmeklassilise Kooli neljandas klassis. Meie klassis on kolmkümmend üks õpilast. Neist on seitseteist tüdrukud ja neliteist poisid. Ma istun esimeses pingis. Minu pinginaabriks on Helju Tigane. Ta on väga hoolas ja korralik õpilane ning selle pioneerisalga juht, kuhu mina kuulun.

Meie klass asetseb teisel korral. Aknast võin näha oma kodu, mis on kilomeetri kaugusel. Sagedasti vahetunnil vaatan sinna ja mõtlen kodustele.

279. **Harjutus.** Kirjutada järgmised laused ainsuse asemel mitmuses (nii nagu oleks juttu paljudest raamatutest). Harvendatult trükitud sõnadele tõmmata joon alla.

Uus raamat.

1. Antsule kingiti sünnipäevaks ilus raamat. 2. Raamatu selg oli pruunist nahast. 3. Kaaned olid raama-

tul rohelised. 4. Raamatus oli hulk jutte ja palju pilte. 5. Uus raamat oli kõige toredam Antsu väikeses raamatukogus. 6. Seda uut raamatut hoidis Ants hoolega. 7. Ta pani raamatule kohe paberi ümber. 8. Ka kirjutas ta raamatusse oma nime. 9. Kui Antsul oli aega, siis luges ta uuest raamatust jutte või vaatas pilte.

10. Ükskord läks Ants kingitud raamatuga kooli. 11. Sinna jõudis ta aga raamatuta. 12. Ta oli teel raamatu kaotanud. 13. Ants läks kohe raamatut otsima. 14. Ärevuses paistsid talle eemalt kõik teel lamavad esemed kaotatud raamatuna. 15. Üht lauaotsa pidas ta päris kindlasti oma raamatuks. 16. Lõpuks siiski märkas Ants tee ääres raamatut. 17. Kiiresti jooksis ta raamatuni ja tõstis selle üles. 18. Ta pühkis raamatult tolmu ja ruttas õnnelikuna kooli tagasi.

Näidis:

Ainsusest mitmusse.

1. *Antsule kingiti sünnipäevaks ilusad raamatud.*

280. Harjutus. Kirjutada harjutuse nr. 279 lausetest välja kõik erinevad muuted sõnast **raamat.** Leida, missugusele küsimusele iga väljakirjutatud sõna vastab. Kirjutada ka samade sõnade mitmus (vt. eelmine harjutus).

Näidis:

Ainsus ja mitmus.

Ainsus	*Küsimus*	*Mitmus*
raamat	*mis?*	*raamatud*

281. Ülesanne. Loendada eelmisest harjutusest, mitmes erinevas muutes esineb sõna **raamat**. Mis liiki on sõna **raamat**?

> K ä ä n d s õ n a d (nimi-, omadus-, arv- ja asesõnad) esinevad ainsuses ja mitmuses **14** isesuguses muutes ehk **käändes**.
> Käändsõna muutmist nimetatakse **käänamiseks**.

282. Käänete nimetused, järjekord ja küsimused on järgmised:

Käände nimetus	Küsimus	Ainsus	Mitmus
1. **Nimetav:**	kes? **mis?**	*raamat*	*raamatud*
2. **Omastav:**	kelle? **mille?**	*raamatu*	*raamatute*
3. **Osastav:**	keda? **mida?**	*raamatut*	*raamatuid*
4. **Sisseütlev:**	kellesse? **millesse?**	*raamatusse*	*raamatutesse*
5. **Seesütlev:**	kelles? **milles?**	*raamatus*	*raamatutes*
6. **Seestütlev:**	kellest? **millest?**	*raamatust*	*raamatutest*
7. **Alaleütlev:**	kellele? **millele?**	*raamatule*	*raamatutele*
8. **Alalütlev:**	kellel? **millel?**	*raamatul*	*raamatutel*
9. **Alaltütlev:**	kellelt? **millelt?**	*raamatult*	*raamatutelt*
10. **Saav:**	kelleks? **milleks?**	*raamatuks*	*raamatuteks*
11. **Olev:**	kellena? **millena?**	*raamatuna*	*raamatutena*
12. **Rajav:**	kelleni? **milleni?**	*raamatuni*	*raamatuteni*
13. **Kaasaütlev:**	kellega? **millega?**	*raamatuga*	*raamatutega*
14. **Ilmaütlev:**	kelleta? **milleta?**	*raamatuta*	*raamatuteta*

Tuletada meelde, millal tarvitame küsimusi **kes? keda? kelle?** jne., millal küsimusi **mis? mida? mille?** jne. Missuguseid käändeid on juba varem tundma õpitud?

283. Ülesanne. Vaadelda järgmisi tabeleid:

1.

Käände nimetus ja küsimus		Ainsus		Mitmus		
		Sõna tüvi	Käände lõpp	Sõna tüvi	Mitmuse tunnus	Käände lõpp
Nimetav:	mis?	raamat	—	raamatu-	*-d*	—
Omastav:	mille?	raamatu	—	raamatu-	*-te*	—
Osastav:	mida?	raamatu-	**-t**	raamatu-		**-id**
Sisseütlev:	millesse?	raamatu-	**-sse**	raamatu-	*-te-*	**-sse**
Seesütlev:	milles?	raamatu-	**-s**	raamatu-	*-te-*	**-s**
Seestütlev:	millest?	raamatu-	**-st**	raamatu-	*-te-*	**-st**
Alaleütlev:	millele?	raamatu-	**-le**	raamatu-	*-te-*	**-le**
Alalütlev:	millel?	raamatu-	**-l**	raamatu-	*-te-*	**-l**
Alaltütlev:	millelt?	raamatu-	**-lt**	raamatu-	*-te-*	**-lt**
Saav:	milleks?	raamatu-	**-ks**	raamatu-	*-te-*	**-ks**
Olev:	millena?	raamatu-	**-na**	raamatu-	*-te-*	**-na**
Rajav:	milleni?	raamatu-	**-ni**	raamatu-	*-te-*	**-ni**
Kaasaütlev:	millega?	raamatu-	**-ga**	raamatu-	*-te-*	**-ga**
Ilmaütlev:	milleta?	raamatu-	**-ta**	raamatu-	*-te-*	**-ta**

Käände nimetus ja küsimus		Ainsus		Mitmus		
		Sõna tüvi	Käände lõpp	Sõna tüvi	Mitmuse tunnus	Käände lõpp
Nimetav:	kes?	taat	—	taadi-	*-d*	—
Omastav:	kelle?	taadi	—	taati-	*-de*	—
Osastav:	keda?	taati	—	taati-		**-sid**
				taate		—
Sisseütlev:	kellesse?	taadi-	**-sse**	taati-	*-de-*	**-sse**
Seesütlev:	kelles?	taadi-	**-s**	taati-	*-de-*	**-s**
Seestütlev:	kellest?	taadi-	**-st**	taati-	*-de-*	**-st**
Alaleütlev:	kellele?	taadi-	**-le**	taati-	*-de-*	**-le**
Alalütlev:	kellel?	taadi-	**-l**	taati-	*-de-*	**-l**
Alaltütlev:	kellelt?	taadi-	**-lt**	taati-	*-de-*	**-lt**
Saav:	kelleks?	taadi-	**-ks**	taati-	*-de-*	**-ks**
Olev:	kellena?	taadi-	**-na**	taati-	*-de-*	**-na**
Rajav:	kelleni?	taadi-	**-ni**	taati-	*-de-*	**-ni**
Kaasaütlev:	kellega?	taadi-	**-ga**	taati-	*-de-*	**-ga**
Ilmaütlev:	kelleta?	taadi-	**-ta**	taati-	*-de-*	**-ta**

284. Ülesanne. Uurida tabelist (vt. nr. 282):

Mille poolest erineb ainsus mitmusest?

Mis on m i t m u s e t u n n u s e k s?

Missugune sarnasus on küsimusel ja käändelõpul?

285. Harjutus. Leida harvendatult trükitud sõnadele küsimus ja määrata, missuguses ainsuse või mitmuse käändes sõna on. Küsimus ja käände nimetus kirjutada sõna järel sulgudesse. Ainsus märkida tähega **a.**, mitmus tähega **m.**

Suurvee ajal.

1.

Ja kui siis läks kevadeks ja Pedja oma vetega Emajõkke tuli, oi-oi! Üleöö kerkis vesi nii kõrgele, et madalate majade alumisel korral sulksus ta aknalauani, ulatus poolde ahju, lakkus teisele korrale viivat treppi juba keskpaigast. Täiskasvanud tänitasid ja kirusid, noorsugu aga rõõmustas, lõdisedes ja külmetades. Õuedes ujus puuhalge ja takutorte, keerles pesupali ja toober, tiirles tünne. Aga tubades, seal nähti kausse ja puulusikaid reisil olevat, ujus vana rattata vokk imeliku vee-elukana ringi, trepiastmetel kükitas konni ja nad vaatasid nii kevadiselt rõõmsate silmadega ringi.

2.

Ja ühel kevadel suurvee ajal lõi perenaine alumiselt korralt roobivarrega surnuks suure havi, kes eksles pikas vööruses, lüües sabaga tigedalt laksu, otsekui ei meeldiks temale, et vaeste inimeste elamud linna ääres on nii kitsad ja keerukad. Ükskord tuli isegi suur siga ujudes. Ta oli vee kerkides ja surmahirmus pillutanud putka enese ümbert ja ujus röhkides inimeste elamusse õigust nõudma... Nii oli vanas Tartus luhaäärsetel tänavatel aastat kakskümmend viis tagasi.

Näidis:

Käänete määramine.

Ja kui siis läks kevadeks (milleks? — a. saav) . . .

286. **Harjutus.** Eraldada harvendatult trükitud sõnades käändelõpp püstkriipsuga.

Kevade tulekul.

Voolavates rennides, kraavides ja loikudes algab uus elu. Kui aga vähegi aega on, siis elavad lapsed tundide kaupa vete ääres. Ise vahel poolest säärest saadik märjad, ninad enestel punased, jalad külmetavad, aga kevad ei lase toas viibida. Siin kaevatakse labidatega kraavisid, seal päästetakse rämpsust tekkinud veepais lahti; siin meisterdatakse pilbastest vesirattaid, seal lastakse laastusid laevadena mööda niresid edasi! Kõikidele jätkub igas paigas tööd ja tegemist hommikust õhtuni.

Näidis:

Käändelõpud.

Voolavate|s . . .

43. Sõnade käänamist.

287. **Ülesanne.** Vaadelda sõna **sepp** käänamist.

Ainsus.

1. **Nimetav:** kes? *Sepp rautab hobust.*
2. **Omastav:** kelle? *Sepa käed on tugevad.*
3. **Osastav:** keda? *Poiss hüüdis seppa.*
4. **Sisseütlev:** kellesse? *Mis puutub meie sepasse, siis on ta mees omal kohal.*
5. **Seesütlev:** kelles? *Keegi ei pettunud uues sepas.*

6. **Seestütlev:** kellest? *Lehes oli kirjutatud naaber-kolhoosi eeskujulikust s e p a s t.*

7. **Alaleütlev:** kellele? *Põllutöörtistade remondi kiire teostamise eest avaldati sovhoosi s e p a l e kiitust.*

8. **Alalütlev:** kellel? *S e p a l peab olema palju jõudu.*

9. **Alaltütlev:** kellelt? *S e p a l t tuldi nõu küsima.*

10. **Saav:** kelleks? *Minu vend õpib s e p a k s.*

11. **Olev:** kellena? *Ta töötab s e p a n a juba ligi 10 aastat.*

12. **Rajav:** kelleni? *Ma jooksin s e p a n i.*

13. **Kaasaütlev:** kellega? *Brigadir pidas s e p a g a viljaniitja remondi asjas nõu.*

14. **Ilmaütlev:** kelleta? *Pajuste küla on juba pikemat aega s e p a t a.*

Mitmus.

1. **Nimetav:** kes? *S e p a d pidasid koosolekut.*

2. **Omastav:** kelle? *Ajalehes kirjutati s e p p a d e uutest töövõitudest.*

3. **Osastav:** keda? *Vabrikus töötab palju s e p p i.*

4. **Sisseütlev:** kellesse? *Mis puutub selle vabriku s e p p a d e s s e, siis on nad kõik tublid mehed.*

5. **Seesütlev:** kelles? *Kas keegi julgeb neis s e p p a d e s kahelda?*

6. **Seestütlev:** kellest? *Seinalehes kirjutati s e p p a d e s t, kes ületasid norme viiekordselt.*

7. **Alaleütlev:** kellele? *S e p p a d e l e ehitati uus pesuruum.*

8. **Alalütlev:** kellel? *S e p p a d e l on nahast põlled.*

9. **Alaltütlev:** kellelt? *S e p p a d e l t oodati uusi töövõite.*

10. **Saav:** kelleks? *Tööstuskooli lõpetajad tunnistati õppinud s e p p a d e k s.*

11. **Olev:** kellena? *Nad töötavad vabrikus s e p p a d e n a.*

12. **Rajav:** kelleni? *Kuuldused naabertehase töösaavutustest ulatusid s e p p a d e n t.*

13. **Kaasaütlev:** kellega? *Mulle meeldib seppadega jutelda.*

14. **Ilmaütlev:** kelleta? *Kui me noori ei õpeta, võime jääda seppadeta.*

288. Harjutus. Käänata lausetes ainsuses ja mitmuses sõna **sepp** eeskujul sõna **kott**. Sõnale **kott** tõmmata kõikides käänetes joon alla. Pealkirjaks: *Sõna «kott» käänamine.*

289. Harjutus. Lugeda pala ja määrata, missuguses ainsuse või mitmuse käändes esinevad harvendatult trükitud sõnad.

Võidulipud.

Nõukogude armee lipud, võidulipud, on lehvinud uhkelt paljude riikide pealinnades. Nende lippude all on võidelnud miljonid julged sõdurid ja võitnud vastaseid ka kõige raskemais lahinguis.

Iga võitlejat haarab ülev tunne, kui väeosa ette tuuakse punane lipp — väeüksuse au, valvsuse, kuulsuse ja pühaduse võrdkuju.

Igal lipul on oma ajalugu. Nähes oma väeosa lippu, meenuvad igale sõjamehele möödunud võitlused, rünnakud, võidukad tormijooksud ja vaenlase purustamine, mis lõppes ajalooliste võitudega.

Venemaal on olnud väeosadel lippe juba ammu. Vene rahva ajaloos on need lipud olnud alati kodumaa kuulsuse võrdkujuks ja on tuletanud meelde igale võitlejale kodumaa kaitsmise püha kohust. Esimestele vene kaardiväe-polkudele annetas Peeter I lipud pealkirjaga: «Nende lippudega võida».

Armastus ja uhkus väeosa lipu vastu on kandunud armee ridades aastast aastasse ja vaimustanud sõdureid surematuiks kangelastegudeks.

Nõukogude Liidus on kõige rikkalikum kogu vaenlastelt võetud lippudest. Muuseumides hoitakse 360 rootsi

l i p p u — Karl XII ajast, 370 preisi l i p p u, üle 200 Napoleoni väeosade l i p u, ligi 1000 türgi l i p p u, samuti itaalia, ungari, soome jne. l i p p e.

Võiduparaadil 24. juunil 1945 Moskvas Punasel väljakul heideti Lenini mausoleumi ette vastase vangivõetud väeosade arvukatest l i p p u d e s t 200 haakristiga l i p p u. Need l i p u d olid meie võidukate lahingute sõjasaak. Saksa fašistid lootsid nende l i p p u d e g a marssida Moskva Punasele väljakule, kuid ei saanud. Nendele l i p p u d e l e sai osaks olla heidetud põrmu meie võidukate vägede ette.

(«Noorte Hääle» järgi.)

290. Ülesanne. Jälgida sõna **lukk** käänamisel, kuidas käändeid üksteisest tuletatakse.

		Ainsus	Mitmus
Nim.:	mis?	lukk	l u k u - **d**
Omast.:	mille?	l u k u	**lukku** - *de*
Osast.:	mida?	**lukku**	**lukke e. lukku** - ***sid***
Sisseütl.:	millesse?	—l u k u - ***sse*** e. lukku	—**lukku***de* - ***sse***
Seesütl.:	milles?	→ l u k u - ***s***	→**lukku***de* - ***s***
Seestütl.:	millest?	→ l u k u - ***st***	→**lukku***de* - ***st***
Alaleütl.:	millele?	→ l u k u - ***le***	→**lukku***de* - ***le***
Alalütl.:	millel?	→ l u k u - ***l***	→**lukku***de* - ***l***
Alaltütl.:	millelt?	→ l u k u - ***lt***	→**lukku***de* - ***lt***
Saav:	milleks?	→ l u k u - ***ks***	→**lukku***de* - ***ks***
Olev:	millena?	→ l u k u - ***na***	→**lukku***de* - ***na***
Rajav:	milleni?	→ l u k u - ***ni***	→**lukku***de* - ***ni***
Kaasaütl.:	millega?	→ l u k u - ***ga***	→**lukku***de* - ***ga***
Ilmaütl.:	milleta?	→ l u k u - ***ta***	→**lukku***de* - ***ta***

Tuletada meelde, missuguseid käändeid on vaja teada, et sõna kõikides käänetes käänata?

291. Ülesanne. Eelmise ülesande põhjal märkida vihikusse, missugused käänded tuletatakse: 1) ainsuse omastavast, 2) ainsuse osastavast, 3) mitmuse omastavast. Pealkirjaks: *Käänete tuletamine.*

Põhikääneteks nimetatakse **ainsuse** ja **mitmuse omastavat.** Ainsuse omastava järgi käänatakse kõik ainsuse käänded alates sisseütlevast ja siit saadakse ka mitmuse nimetav. Mitmuse omastava järgi käänatakse kõik mitmuse käänded alates sisseütlevast.

292. Ülesanne. Otsida rohkesti sõnu, mida käänatakse nagu sõna **sepp** (lühidalt — **sepp**-tüübilisi sõnu). Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **sepp** käänatakse: **kott, kukk,** . . .*

293. Ülesanne. Vaadelda sõna **sepp** käänamisel tüve häälikute muutusi.

	Tugevas astmes.		**Nõrgas astmes.**	
	Ainsus.	Mitmus.	Ainsus.	Mitmus.
Nimetav:	**sepp** (III)			sepa|d (II)
Omastav:		seppa|de (III)	sepa (II)	
Osastav:	seppa (III)	seppi (III) e. seppa|sid (III)		
Sisseütlev:		seppa|desse (III)	sepa|sse (II)	
Seesütlev:		seppa|des (III)	sepa|s (II)	
		jne.	jne.	

Nendel sõnadel, millede käänamisel **tüves** mõni häälik muudab väldet, on kaks astet: tugev ja nõrk.

294. Ülesanne. Uurida, missugustes käänetes on **sepp**-tüüpi sõnad tugevas, missugustes nõrgas astmes.

295. Harjutus. Tõmmata nendele sõnadele, mis on tugevas astmes, joon alla. Pealkirjaks: *Sõnad tugevas ja nõrgas astmes.*

Juttudele, jutuks, jutud, mõtetes, mõtte, mõttes, seebiga, seepidel, seebid, seepideks, seepide, (ühe) lille, (mitu) lille, lillele, lilledega, lilled, koobas, koobastes, koopa, koopani, noor, noore, noortele, noori, tikkudel, tikkudeta, tiku, tikuga, tikkude, kassi (saba), kass, (silitasin) kassi, kassidel, taat, taatidega, taadile, taadid, taadiga.

296. Harjutus. Otsustada, kas sõna, milles on küsimärk, tuleb kirjutada tugevas või nõrgas astmes. Sõnadele, mis on tugevas astmes, tõmmata joon alla.

1. Väikesel Annel oli palju nuk?e. 2. Kõige armsam oli talle aga üks suur nuk?. 3. Täna hommikul äratas ta selle nuk?u, pesi märja lap?iga tema näo, kammis tema tuk?a, sidus lok?idesse pik?a paela, pani talle siniste täp?idega kuue ja pik?ade varrukatega jak?i ülle, pik?ad suk?ad ja väikesed tut?idega kingad jalga ning punase lot?iga mütsi pähe. 4. Teiste nuk?ude juures Anne nii palju aega ei viitnud. 5. Siis küpsetas ta nuk?udele pap?itük?idest käk?e ja keetis pot?itäie sup?i. 6. Käk?idele riputas ta liiva suhkruks peale, sup?ile pani valgeid kivitük?e pek?iks juurde. 7. Kui nuk?ud olid toidetud, otsis Anne kap?ist nuk?ulap?ide kot?i üles ja hakkas rut?uga nuk?udele uusi tek?e õmblema. 8. Tek?ide pealisriideks võttis ta ühe pruuni kollaste jut?idega lap?i, mille ta hiljuti sai Sep?a Aimelt kahe pap?ist kuk?e ja tük?i vat?i vastu. 9. Tek?idele pani Anne vat?i alla, et tek?id saaksid hästi soojad. 10. Uutest vat?itek?idest tundis Anne suurt rõõmu.

Näidis:

Sepp-tüüpi sõnade õigekirjutust.

Väikesel Annel oli palju nukke.

***297. Ülesanne.** Korrata omadussõna (vt. lk. 65—67).

298. Ülesanne. Vaadelda nimisõna käänamist koos omadussõnaga. Jälgida eriti olevat, rajavat, kaasaütlevat ja ilmaütlevat käänet.

		Ainsus	Mitmus
Nimetav:	kes?	õnnelik kodanik	õnnelikud kodanikud
Omastav:	kelle?	õnneliku kodaniku	**õnnelikkude kodanikkude**
Osastav:	keda?	**õnnelikku kodanikku**	õnnelikke kodanikke e. õnnelikkusid kodanikkusid
Sisseütl.:	kellesse?	→õnnelikusse kodanikusse	→**õnnelikkudesse kodanikkudesse**
Seesütl.:	kelles?	→õnnelikus kodanikus	→**õnnelikkudes kodanikkudes**
Seestütl.:	kellest?	→õnnelikust kodanikust	→**õnnelikkudest kodanikkudest**
Alaleütl.:	kellele?	→õnnelikule kodanikule	→**õnnelikkudele kodanikkudele**
Alalütl.:	kellel?	→õnnelikul kodanikul	→**õnnelikkudel kodanikkudel**
Alaltütl.:	kellelt?	→õnnelikult kodanikult	→**õnnelikkudelt kodanikkudelt**
Saav:	kelleks?	→õnnelikuks kodanikuks	→**õnnelikkudeks kodanikkudeks**
Olev:	kellena?	→õnneliku kodanikuna	→**õnnelikkude kodanikkudena**
Rajav:	kelleni?	→õnneliku kodanikuni	→**õnnelikkude kodanikkudeni**
Kaasaütl.:	kellega?	→õnneliku kodanikuga	→**õnnelikkude kodanikkudega**
Ilmaütl.:	kelleta?	→õnneliku kodanikuta	→**õnnelikkude kodanikkudeta**

Kui nimisõna käänatakse koos omadussõnaga, siis omadussõnal puudub **olevas, rajavas, kaasaütlevas** ja **ilmaütlevas** käändelõpp.

299. Ülesanne. Otsida rohkesti **õnnelik**-tüüpi sõnu. Kirjutada vihikusse:

*Nagu **õnnelik** käänatakse: **kirjalik**, **kodanik**, **tähestik**, **olevik**, **habemik**, **kõverik**, **põletik**, **lagendik**, . . .*

300. Harjutus. Käänata lauseis ainsuse ja mitmuse alaleütlevas, olevas, rajavas, kaasaütlevas ja ilmaütlevas käändes **piklik ümbrik** ja **harilik kapp.**

Näidis:

Omadussõna koos nimisõnaga.

Kirjutasin piklikule ümbrikule aadressi. Õde kleepis piklikkudele ümbrikkudele markisid.

301. Harjutus. Käänata mõnd **õnnelik**-tüüpi sõna ainsuse ja mitmuse kõigis käänetes kuni seesütlevani.

302. Ülesanne. Missugustes käänetes on **õnnelik**-tüüpi sõna tugevas, missugustes nõrgas astmes?

303. Ülesanne. Võrrelda sõna **sepp** ja sõna **õnnelik** käänamist.

304. Harjutus. Jätkata **õnnelik**-tüüpi sõnade ainsuse omastava ja osastava käände moodustamist. Jämendatult trükitud lõppudele tõmmata joon alla.

Keeleline vaatlus.

Ainsuse omastav	**Ainsuse osastav**
kelle? mille?	keda? mida?
õnneli**ku**	õnneli**kku**
kirjani**ku**	kirjani**kku**
ümbri**ku**	ümbri**kku**

jne.

305. Harjutus. Koostada vähemalt 10 lauset, milles esineb ainsuse omastavas ja osastavas käändes õnnelik-tüüpi sõnu (vt. eelmist harjutust).

Näidis:

Lauseid õnnelik-tüüpi sõnadega.

Ostsin viis ümbrikku. Ühe ümbriku andsin õele.

306. Ülesanne. Vaadelda sõna **jõgi** käänamist.

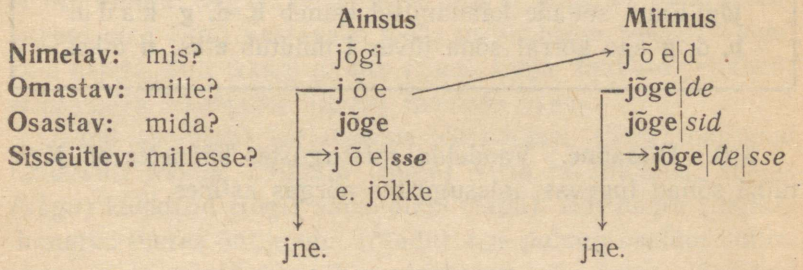

307. Harjutus. Käänata lausetes sõna **tuba** ainsuses ja mitmuses.

308. Ülesanne. Leida rohkesti **jõgi**-tüüpi sõnu. Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **jõgi** käänatakse: tuba, õde, vagu, . . .*

309. Ülesanne. Vaadelda muutusi **jõgi**-tüüpi sõnade tüvedes. Lisada näiteid.

Kadu jõgi-tüüpi sõnades.

Ainsuse nimetav kes? mis?	**Ainsuse omastav** kelle? mille?
tõ*d*e	tõe
jõ**g**i	jõe
vi**g**a	vea
va**g**u	va**o**
u*b*a	**o**a
lu**g**u	**l**oo

jne.

jõgi-tüüpi sõnade käänamisel esineb **b, d, g** k a d u.
b, d, g kao korral sõna tüves **i** muutub **e**-ks, **u** **o**-ks.

310. Ülesanne. Vaadelda, missugustes käänetes on **jõgi**-tüüpi sõnad tugevas, missugustes nõrgas astmes.

Jõgi-tüüpi sõnade

	tugev aste (tüves **b, d, g**).		**nõrk aste** (**b, d, g** on tüvest kadunud).	
	A i n s u s	M i t m u s	A i n s u s	M i t m u s
Nimetav:	jõgi			jõe|d
Omastav:		jõge|de	jõe	
Osastav:	jõge	jõge|sid		
Sisseütlev:		jõge|desse	jõe|sse (e. jõkke)	

jne.

Märkus: Tugeva ja nõrga astme määramisel **ei arvestata** lõputa ainsuse sisseütlevat (*jõkke, kappi, tuppa, lauta* jne.).

Sõna on nõrgas astmes, kui tüvest on b, d, g **kadunud.**

311. Harjutus. Lugeda sulgudes asetsevad sõnad vajalikkudes käänetes.

Seakarjas.

Kui ma olin poisike, sain ühel ilusal hommikul (õde) käsu, et ma mingu (siga) karjamaale. Ma ei pidanud seda ametit sugugi oma (iga) vastavaks tööks ja tõmbasin (nägu) vingu, kuid asjata. Tuli ikkagi minna (siga) karja. Igavuse peletamiseks võtsin huvitavate (lugu) raamatu kaasa.

Algul oli (siga) karjatamine päris lõbus. (Siga) hakkasid rahulikult sööma. Lõikasin (nuga) vitsa ja kuulasin, kuidas (kägu) kukkusid (jõgi) ääres pikki (lugu). Siis nägin (hagu-) -hunniku juures üht madu. (Madu) aga polnud usaldust minu vastu ja ta puges ühe (hagu-) (-kubu) alla peitu. Seejärel süvenesin raamatu huvitavatesse (lugu). Vaevalt sain mõne (rida) lugeda, kui märkasin, et (siga) pole kusagil näha. Et (siga) (kadu) ei saanud olla häid tagajärgi, siis ruttasin neid otsima. Otsisin (jõgi) äärest, otsisin heina-(-ladu) juurest, kuid (siga) ei olnud kusagil näha. Olin vihane kogu (siga) (sugu), kuid see aitas vähe. Lõpuks märkasin (siga-)-karja vana kartulikuhja aseme juures. Jooksin sinna ja karistasin (siga) omavolilise (tegu) pärast kõvasti.

Sellest (lugu) võtsin õpetust ega korranud sel päeval enam oma (viga). Ei pööranud kordagi oma (nägu) (siga) poolt, ei kuulanud (kägu) kukkumist, ei lugenud raamatust enam

ühtegi (lugu). Nii sain alati õigel ajal (jagu), kui mõni (siga) tahtis kaugemale kõndida.

Lõunaks ajasin (siga-)-karja täies koosseisus lauta, viskasin sinna mõne (kubu) õlgi ja läksin (tuba), kus mulle (õde) poolt anti suur kausitäis (uba-)-suppi (siga-)-jalgadega.

312. Ülesanne. Missuguses a s t m e s on järgmised sõnad?

lugu, loo, kubu, koo, sugu, soo.

313. Ülesanne. Vaadelda sõna **käsi** käänamist.

		Ainsus	**Mitmus**
Nimetav:	mis?	käsi	k ä e|*d*
Omastav:	mille?	k ä e	**käte**
Osastav:	mida?	kätt	käsi
Sisseütlev:	millesse?	k ä e|*sse*	**käte**|*sse*
		e. kätte	
		jne.	jne.

314. Harjutus. Käänata kõikides ainsuse ja mitmuse käänetes **tarvilik vesi.**

315. Ülesanne. Vaadelda sõnade **käsi, vesi** käänamist. Missugustes käänetes on nad tugevas, missugustes nõrgas astmes? Mispärast?

316. Ülesanne. Märkida vihikusse:

*Nagu sõna **käsi** käänatakse: vesi, süsi, mesi, tõsi, susi (hunt), lüsi (vikati vars), . . .*

317. Ülesanne. Vaadelda täishäälikute teisenemist s-i kadumisel **käsi**-tüüpi sõnade juures. Lisada näiteid juurde.

Kao esinemine käsi-tüüpi sõnades.

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse omastav kelle? mille?
käsi	käe
susi	soe
lüsi	löe

jne.

Sõna tüves hääliku **s** (ja **b, d, g**) kao juures **i** muutub **e**-ks, **u** — **o**-ks ja **ü** — **ö**-ks.

318. Ülesanne. Vaadelda **käsi**-tüüpi sõnade ainsuse nimetavat ja mitmuse osastavat.

Keeleline vaatlus.

Ainsuse nimetav kes? mis?	Mitmuse osastav keda? mida?
käsi	käsi
süsi	süsi
susi	susi
lüsi	lüsi
tõsi	tõsi

Märkus: Mitte segada: tõde, tõe, tõde.
tõsi, tõe, tõtt.

Seepärast tuleb kõnelda ja kirjutada:

Pesin käsi (mida?). Ema pani süsi (mida?) triikrauda. Mets oli susi (keda?) täis. Isa valmistas talvel hulk lüsi (mida?).

319. Harjutus. Koostada lauseid, milles esineb **käsi, süsi, lüsi** mitmuse osastavas käändes. Iga sõna kohta koostada vähemalt 5 lauset. Pealkirjaks: *Lauseid käsi-tüüpi sõnadega.*

320. Ülesanne. Vaadelda sõna **uus** käänamist ja käänata selle järgi kõikides käänetes **uus köis.**

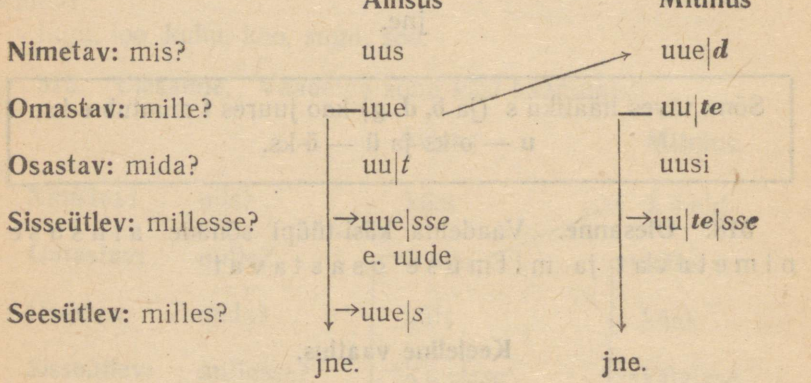

321. Ülesanne. Vaadelda, missuguse hääliku kadu esineb **uus**-tüüpi sõnade käänamisel. Missugustes käänetes on sõna **uus** tugevas, missugustes nõrgas astmes?

322. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **uus** käänatakse: **köis, viis, kuus, õis, täis, põis,** . . .*

323. Harjutus. Käänata ainsuses **viis õit.**

324. Harjutus. Moodustada ainsuse sisseütlev ja mitmuse omastav **uus**-tüüpi sõnadest.

Näidis:

Keeleline vaatlus.

Ainsuse sisseütlev	**Mitmuse omastav**
kellesse? millesse?	kelle? mille?
uude (e. uuesse)	**uute**

325. **Harjutus.** Koostada lauseid, milles esineb **uus, köis, viis, kuus, õis, täis, põis** l õ p u t a ainsuse sisseütlevas ja mitmuse omastavas.

N ä i d i s: *Kolisime uude korterisse. Uute õpilaste vastuvõtmine algab suvel.*

326. **Ülesanne.** Vaadelda sõna **mõte** käänamist.

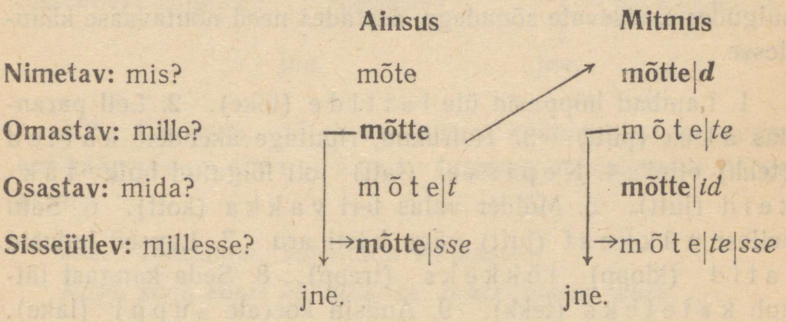

327. **Harjutus.** Käänata kõrvuti kõigis käändeis sõnad **mõte** ja **kett,** nagu näidises on näidatud. Mis tüüpi sõna on **kett?**

N ä i d i s:

Käänamise võrdlemine.

	Ainsus	Mitmus
Nimetav: mis?	mõ*t*e, kett	mõtted, ke*t*id
Omastav: mille?	mõtte, ke*t*i	mõ*t*ete, kett*id*e
Osastav: mida?	mõ*t*et, ketti	mõtteid, kette
Sisseütlev: millesse?	mõttesse, ke*t*isse	mõ*t*etesse, kett*id*esse

jne.

328. Ülesanne. Vaadelda eelmisest käänamisest, missugustes käänetes on sõna **mõte** tugevas, missugustes nõrgas astmes. Võrrelda sõna **mõte** tugevusastmeid sõna **kett** tugevusastmetega.

329. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

*Nagu **mõte** käänatakse: hüpe, lüke, . . .*

330. Harjutus. Asendada harvendatult trükitud sõnad sulgudes asetsevate sõnadega, asetades need nõutavasse käändesse.

1. Lambad hüppasid üle l a t t i d e (tõke). 2. Lell parandas ä k e t (pütt). 3. Tüdrukud, riputage akendele k a t t e d (tekk) ette! 4. K e p i s s e (latt) oli lõigatud hulk t ä k k e i d (jutt). 5. Mölder valas teri v a k k a (kott). 6. Sain sellest n ü k k e s t (jutt) väga hästi aru. 7. Lapsed ladusid l a t i d (klopp) t õ k k e k s (trepp). 8. Seda kangast jätkub k a t e t e k s (tekk). 9. Andsin koerale s u p p i (lake). 10. Ärge valage h a p p e s s e (kapp) vett! 11. H e k k i d e s t (tõke) ronisime kiiresti üle. 12. Tütarlapsed jooksid l ä t t e n i (lepp). 13. Isa pani kaevule uued r a k k e d (kett). 14. Poisid kustutasid t u l e t u k k e (lõke). 15. Ma ei tea, mis oli k a t t e (papp) all. 16. Neil j u t t u d e l (mõte) ei ole alust. 17. Õpetasin poistele mõned lihtsad t r i k i d (võte). 18. Võimlemistunnis harjutati h ü p p e i d (kükk). 19. S u k k a d e (sokk) kannad olid katki.

N ä i d i s:

Harjutus sepp- ja mõte-tüüpi sõnadega.

Lambad hüppasid üle tõkete.

331. Ülesanne. Vaadelda sõna **ratas** käänamist. Jätkata käänamist.

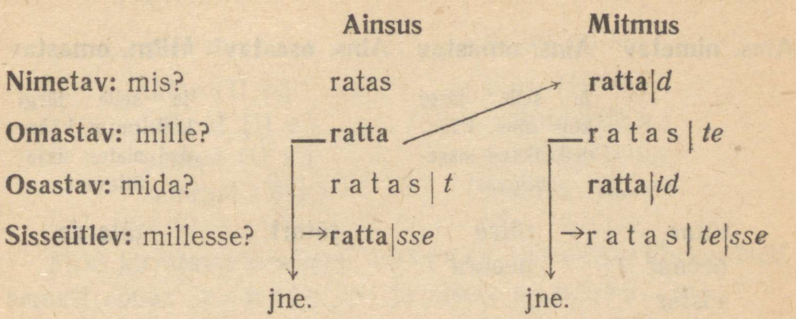

332. Ülesanne. Jälgida eelmisest käänamisest, missugustes käänetes on sõna r a t a s tugevas, missugustes nõrgas astmes.

333. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

Nagu sõna ***ratas*** *käänatakse:* ***rukis, mätas, okas,*** *. . .*

334. Harjutus. Moodustada 15 lauset, milles esineb sõna r u k i s mitmesugustes ainsuse ja mitmuse käänetes. Pealkirjaks: *Lauseid sõnaga «rukis».*

335. Ülesanne. Vaadelda sõna **tütar** käänamist. Jätkata käänamist.

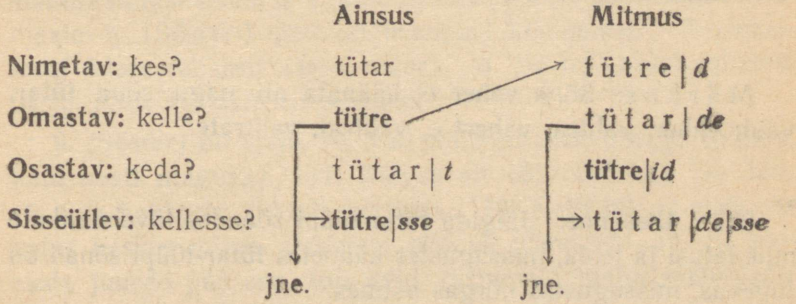

336. Harjutus. Moodustada kõigist antud **tütar**-tüüpi sõnadest ainsuse omastav ja osastav ning mitmuse omastav.

Ains. nimetav	Ains. omastav ja selle järgi kõik ains. käänded alates sisseütlevast	Ains. osastav	Mitm. omastav ja selle järgi kõik mitm. käänded alates sisseütlevast
tütar	tütre	tütart	tütarde
peenar	peenra	. . .	. . .
sõstar	. . .	. . .	. . .
pipar	. . .	. . .	. . .
kakar	. . .	. . .	. . .
tatar	. . .	. . .	. . .
küünar	küünra	. . .	. . .
västar	. . .	. . .	. . .
kannel	kandle	. . .	. . .
küünal	küünla	. . .	. . .
pastel	. . .	. . .	. . .
katel	. . .	. . .	. . .
pannal	pandla	. . .	. . .
sammal	sambla	. . .	. . .
tungal	. . .	. . .	. . .
vemmal	vembla	. . .	. . .
aken	. . .	. . .	. . .

Märkus: Sõna **vaher** ei käänata nii nagu sõna **tütar**, vaid: vaher, vahtra, vahert e. vahtrat, vahtrate.

337. Ülesanne. Jälgida **tütar**-tüüpi sõnades tüvehäälikute muudatusi ja leida, missugustes käänetes **tütar**-tüüpi sõnad on tugevas, missugustes nõrgas astmes.

Ainsuse nimetav	Ainsuse omastav
kes? mis?	kelle? mille?
tütar (II v.)	tütre (III v.)
küünal (II v.)	küünla (III v.)
pannal (II v.)	pandla (III v.)
sammal (II v.)	sambla (III v.)

Miks kirjutatakse sõnas t ü t r e **t** III vältes ühekordselt, samuti sõnas p a n d l a **n** ja sõnas s a m b l a **m**?

338. Harjutus. Moodustada vähemalt 15 lauset, milles esinevad sõnad t ü t a r, k ü ü n a l ja a k e n mitmesugustes ainsuse ja mitmuse käänetes. Pealkirjaks: *Lauseid tütar-tüüpi sõnadega.*

339. Harjutus. Sulgudes asetsevad sõnad on a i n s u s e n i m e t a v a s käändes. Asetada need lause sisule vastavasse käändesse. Pealkirjaks: *Tütar-tüüpi sõnade käänamine.*

1. Meie ligidal metsas kasvab rohkesti (sõstar-)-põõsaid. 2. Ühel pärastlõunal panin (pannal) (pastel) jalga, võtsin väikese (katel) kaasa ja läksin (sõstar) korjama. 3. Algul tuli minna mööda põllu-(-peenar). 4. Põllu-(-peenar) leidsin mõningad maasikad. 5. (Tatar-)-põllu juurest pöördusin heinamaale. 6. (Sõstar-)-mets on teinepool heinamaad. 7. Heinamaal õitses rohkesti kari-(-kakar). 8. Kari-(-kakar) punusin pärja, mille asetasin enesele pähe.

9. (Sõstar) oli palju. 10. Nad olid küll peened nagu (pipar), kuid hästi magusad. 11. Kõigepealt sõin (sõstar) isu täis. 12. Siis hakkasin (katel) korjama. 13. Halb oli, et põõsaste vahel kasvas mitme (küünar) pikkusi nõgeseid. 14. Et põõsaste juurde pääseda, tuli neid (vemmal) maha materdada.

15. Varsti oli (katel) (sõstar) täis. 16. Istusin siis veel veidi (sammal) ja imetlesin suuri kuuski, mis kui hiigel-(-tungal) taeva poole tõusid.

17. Õhtul istusime naaberpere (tütar) rõdul (aken) juures (küünal-)-valgel, kuulasime venna (kannel-)-mängu, sõime (sõstar) ja ajasime kaua juttu.

340. Ülesanne. Vaadelda sõna **võti** käänamist. Jätkata käänamist.

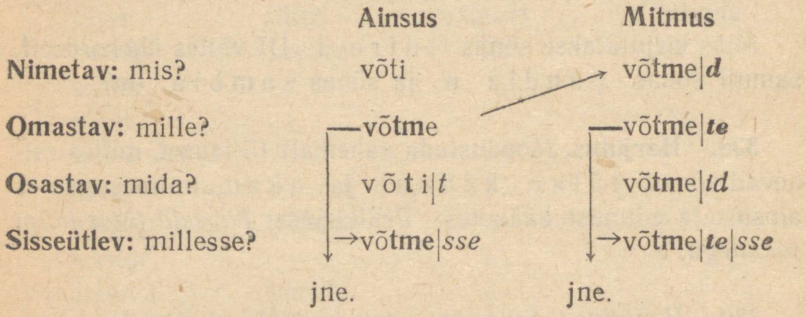

341. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **võti** käänatakse: mitu, seeme, ranne, anne, kümme, seitse, täide, . . .*

342. Ülesanne. Vaadelda **võti**-tüüpi sõnade tüvehäälikute muudatusi käänamisel ja leida, missugustes käänetes **võti**-tüüpi sõnad on tugevas, missugustes nõrgas astmes.

Keeleline vaatlus.

Ainsuse nimetav	Ainsuse omastav
kes? mis?	kelle? mille?
võti (II v.)	võtme (III v.)
ranne (II v.)	randme (III v.)
kümme (II v.)	kümne (III v.)
seeme (II v.)	seemne (III v.)

Miks kirjutatakse sõnas võtme t III vältes ühekordselt, samuti sõnas randme n, sõnas kümne m?

343. Harjutus. Kirjutada järgmised numbrid sõnadega. 7., 10., 30., 27., 73., 777., 10 007., 570.

344. Harjutus. Moodustada vähemalt 12 lauset, milles esineb sõna täide mitmuse saavas, olevas ja ilmaütlevas käändes. Pealkirjaks: *Lauseid sõnaga «täide».*

345. Ülesanne. Uurida käänamistest, missugused **käändelõpud** on ainsuse osastaval. Kirjutada kokkuvõte vihikusse (vt. lk. 8). Kokkuvõte varustada näidetega.

346. Harjutus. Jätkata järgmist harjutust.

Ainsuse osastava ja mitmuse nimetava võrdlemine.

Ainsuse osastav	**Mitmuse nimetav**
keda? mida?	kes? mis?
raamatut	raamatud
huvitavat	huvitavad
paksemat	paksemad
kaustikut	kaustikud

jne.

***347. Ülesanne.** Korrata lauseliikmeist alust, sihitist ja täiendit.

348. Harjutus. Kasutada harjutuses nr. 346 esinevaid sõnu alusena, sihitisena ja täiendina. Märkida alus a-ga, sihitis s-iga ja täiend t-ga. Tööd teha näidise eeskujul.

Näidis: *Ma soovin paksemat raamatut (mida?).*
t. s.

Tooge paremad kaustikud (mis?) minu kättel
t. s.

Paremad kaustikud (mis?) on nähtusel.
t. s.

*349. **Harjutus.** Kirjutada sulgudes olevad sõnad nõutavas käändes ja tõmmata neile joon alla.

1. Ma mõistan teha tikkudega **paar** (huvitav vigur). 2. Aia nurgas kasvas **kolm** (sirge toomingas). 3. **Kaks** (osav ja julge sõdur) läksid luurele. 4. **Mõned** (vanemad tabelid) viidi parandada. 5. Paul, too kõik (tume pudel) siia riiulile! 6. Siin on veel **viis** (tume pudel). 7. Karbis oli **mitu** (kõrge krae). 8. Tee ääres kasvas **paar** (jäme puu). 9. Näitusel olid **mõned** (väga hea töö). 10. Meile anti lahendada **kümme** (kerge ülesanne). 11. Ostsin **paar** (odav pliiats). 12. Osta **mõned** (odav pliiats)! 13. Tuba valgustasid **kaks** (hele latern). 14. Seina ääres seisis **mitu** (madal riiul). 15. Ma olin **kaks** (kuu) ja **kolm** (nädal) haige. 16. Lisa lahusesse **mõned** (tilk) (kange soolhape)! 17. Värvimiseks kulus **kaks** (kilo) (hea värnits). 18. Vajan **paar** (hea hapu kurk). 19. Võtsin abiks **mõned** (nupukas tüdruk). 20. **Neli** (vanem tüdruk) pandi korrapidajateks.

44. Kordavat.

*350. **Harjutus.** Koostada 5 laiendamata lihtlauset, 5 laiendatud lihtlauset, 5 koondlauset ja 5 liitlauset.

*351. **Harjutus.** Kirjutada antud arvud s õ n a d e g a. Pealkirjaks: *Arvsõnade kirjutamine.*

Nõukogude Liidu 4. stalinlik viisaastak algas 1946. aastal ja lõpeb 1950. aastaga.

Eesti NSV-s toodetakse 1950. aastal: põlevkivi 8 410 000 tonni, turvast 665 000 tonni, paberit 35 000 tonni, tsementi 160 000 tonni, aknaklaasi 1 400 000 ruutmeetrit, puuvillast riiet 121 400 000 meetrit, võid 9 000 000 kilo, liha 20 000 000 kilo, kalu 20 000 000 kilo, piiritust 6 000 000 liitrit, elektrienergiat 395 000 000 kilovatt-tundi.

1950. aastal ületame 1940. aasta toodangu peaaegu kõigil aladel, paljudel isegi mitmekordselt.

*352. **Harjutus.** Määrata suuliselt järgnevas palas jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute välde.

Jakob Kunderi kangelastegu.

See oli 1945. aasta kevadel Kuramaal.

Otse ees, kuhu sööstis leitnant Jakob Kunder oma meestega, lamas sakslaste dzott. Kuulipildujatuli selle mustavast avausest ei vaikinud hetkekski.

Rünnak murdus.

Ei olnud võimalust tõusmiseks, rääkimata rünnaku jätkamisest — surm vaatas mustavast avausest otse näkku.

Siis nägid maapinnale liibunud sõjamehed pilti, mis pani võpatama isegi nende paljudes lahingutes karastatud südamed: nende ees, otse vaenlase dzotile sööstis inimene, mees sinelis, kes näis olevat unustanud, et ta on surelik!

Oli midagi üleloomulikku selles hirmsas kahevõitluses, mis toimus inimese, kes oli lagedal, ning maa-aluses kindluses kuulipilduja taga kükitava hitlerlase vahel.

Võib-olla oli Jakob Kunder juba kuulidest tabatud, kuid ta liikus edasi nagu vibust lastud nool, mis, kord saanud hoo, ei saa peatuda ega kalduda kõrvale.

Tarmukalt tõusis ta käsi, paiskus ette ja granaat lendas dzotile. Terav plahvatus kattis dzoti musta suitsusambaga.

Siis vakatus kõik järsku, kuid hetke pärast täitus õhk veel marulisema kuulipilduja-raginaga.

Jakob Kunder sööstis edasi ja paiskas uue granaadi.

Kuulipilduja-ragin lõigati jälle pooleks, tekkis kummaline vaikus ja siis purskusid tumeda plahvatuse saatel dzoti laskeavast mustad suitsupilved. Granaat oli lennanud läbi laskeava dzoti sisemusse.

Maapinnale liibunud sõjamehed hüppasid müriseva hurraaga püsti.

Kuid samal silmapilgul lõikus õhku jälle kuulipilduja tärin. Mehed otse kangestusid. Nende komandör lõi jalgel vaaruma ning langes kokku.

Kuid ainult hetkeks. Vaaruvana ajas ta enese püsti. Tuli mustavast avausest jooksis otse ta kehha, kuid ometi astus ta dzoti poole.

Oli jäänud paar sammu dzoti laskeavani. Pingutades rebis ta end edasi, et jõuda enne eesmärgini, kui elu lahkub tema kehast.

Ja mehed nägid: Jakob Kunder sirgus äkki otsekui hiiglaseks ja viskus siis kogu oma suuruses vaenlase dzoti surmakülvavale avausele, kattes selle oma noore kehaga.

Tol kevadepäeval astus leitnant Jakob Kunder igavesti elavate sangarite, Nõukogude Liidu kangelaste aurivvi.

(«Noorte Hääle» ainetel.)

Dzott — kindlustatud tulistuspunkt.

*353. **Harjutus.** Asetada puuduvad kirjavahemärgid ja kirjutada sinna suur algustäht, kus see on nõutav.

Eksamite eel.

Emakeele tunnis teatas meile õpetaja
kevadel tuleb eesti keeles kirjalik ja suuline eksam
järgneval vahetunnil olime kõik õues kobaras koos
mina küll eksamit ei karda sest ma kordan kogu aeg seda mida varem oleme õppinud kinnitas Selma
Ants seevastu oli veidi mures ja arutas pooleldi omaette
luuletusi pean küll kordama hakkama mõned neist on mul tublisti ununenud
aga me peame teistele ka mõtlema tuletas pioneer Mai meile meelde
õige kinnitasime tema arvamist
Helga näiteks ei ole õigekirjutuses kuigi tugev
ma võtan Helga enese hoole alla lubas Selma õhinal

ja Olev andis omalt poolt head nõu tehke rohkesti ettеütlusi

meie ühine otsus oli et kui kõike korrata ja üksteist aidata siis läheb kevadel kõigil emakeele eksam hästi

*354. **Harjutus.** Tõmmata k ä ä n d s õ n a d e l e joon alla.

Pioneeride koondusel.

Meie pioneerisalk pidas täna koonduse, kus arutasime salgaliikmete õppe-edukuse küsimust. Iga pioneer kandis ette, missugused hinded ta möödunud kuul oli saanud.

Kõige parem õppija meie salgas on Tiiu Kuusik. Tal on kõik viied. Urve Sepal on aga võimlemine, laulmine ja joonistamine rahuldav. Vanem-pioneerijuht selgitas meile, et need ained on ka tähtsad ja Urve lubas neid hindeid tublisti parandada. Mina olin saanud vene keelest ükskord ühe kahegi. Vene keele hääldamine on mul halb. Salk määras mulle abistajaks Niina Smirnova, meie klassi kõige parema vene keele lugeja.

Nii arutasime ja uurisime, mis põhjusel ühel või teisel õppimine ei edene, ja selgitasime, kuidas õppe-edukust tõsta. Pioneer on eeskujulik õppija. Meie tahame seda alati meeles pidada.

M ä r k u s: Mõningatele asesõnadele (asesõnad on ka käändsõnad) on juba joon alla tõmmatud.

PÖÖRAMINE.

45. Kordavat ja süvendavat pöördsõnast.

*355. **Ülesanne.** Korrata pöördsõnast ja öeldisest õpitut (vt. lk. 76—82).

356. **Harjutus.** Tõmmata pöördsõnadele joon alla ja kirjutada öeldisele **ö.** Kui öeldis koosneb mitmest sõnast, tõmmata nende kohale kriipsuke, millele kirjutada **ö.**

Kooliümbrust korrastamas.

Valge lumivaip oli sulanud ja kõik talvel kogunenud praht tuli järsku nähtavale. Otsustasime koolimaja ümbruse korrastamiseks korraldada pühapäevaku.

Pühapäeval kogunesimegi tarvilikkude tööriistadega kooli ja asusime ühes õpetajatega tööle. Tüdrukud koos naisõpetajatega hakkasid õue riisuma. Väiksemad poisid kärutasid hulgakesi prahi kompostihunnikusse. Meesõpetajad ühes suuremate poistega asusid mõnest kohast lagunenud aeda parandama ja korraldama. Igaüks oli hoolsas töös. Keegi ei taht-nud ega mõtelnud laiselda. Lõpuks ladusime ühiselt puudki korralikult riita.

Pärast mõnetunnilist lõbusat tööd saime kõik korda. Koolimaja ümbrust ei tundnud enam äragi. Rõõmsal meelel läksime pärast tööd koju. Olime teinud hulga kasulikku tööd.

Kompost — rammus muld, mis saadakse prahi mädanemisel.

N ä i d i s:

Pöördsõnade ja öeldise määramine.

ö.

Valge lumivaip oli sulanud . . .

Tuletada meelde, missugusteks õpitud lauseliikmeteks võivad olla pöördsõnad!

357. Harjutus. Kirjutada järgnevast katkendist p ö ö r d s õ n a d välja, leida neile vastav küsimus ja tõmmata **ma-** ja **da**-tegevusnimes olevatele sõnadele joon alla.

Liiklemisõnnetus.

Vaevalt oli hele kellahelin läbinud avaraid klassiruume, kui koolimaja täitus suminaga nagu mesipuu. Tunnid lõppesid ning õpilaspere kiirustas koduteele.

Juba jooksiski lõbus salgake nooremate klasside õpilasi koolimajast tänavale. Lembit, kes oli alati ülemeelik ja vallatu, haaras oma sõbralt Heinolt portfelli ja pistis nagu nool piki sõiduteed jooksma. Ka Heino ei jäänud enam mõtlema. Kohe sööstis ta Lembitule järele, ilma et oleks tal aega olnud kuulata vanema kaasõpilase, pioneer Antsu manitsevat keeldu.

Jooksnud nii natuke maad, jõudsid poisid elavasse liiklemiskeerisesse. Vallatud poisid murdsid endale kõnniteel rahvamurrus ning sõiduteel liikuvate autode vahel julgesti teed. Nad müksasid inimesi, said noomida, kuid tormamist nad ei jätnud.

Tuut, tuut... kõlas äkki otse poiste selja taga auto signaal. See tähendas, et lapsed vabastaksid sõidutee. Mis tegi aga Heino? Ta hakkas veelgi kiiremini jooksma ja püüdis auto eest läbi lipsata. Ja mis juhtus? Heino põrkas autoga kokku, sest juhil on võimatu autot silmapilkselt pidurdada. Et autojuht suutis masina pöörata järsult vasakule, jäi suurem õnnetus tulemata. Heino sai vaid kriimustada ja müksata. Ainult õnnelik juhus päästis ta raskest liiklemisõnnetusest.

Näidis:

Pöördsõnadele vastavad küsimused.

Pöördsõna muutes või algvormis oli	*Küsimus*
. . . . .	. . . . .
jooksma	*mida tegema?*

Pöördsõna esineb väga paljudes muudetes. Pöördsõna muutmist nimetatakse **pööramiseks.**

*358. **Ülesanne.** Korrata, millal on käändsõna tugevas, millal nõrgas astmes (vt. lk. 150, 156, 158).

359. **Ülesanne.** Vaadelda muudatusi pöördsõnas.

1.

Pöördsõna vorme	Tugev aste	Nõrk aste
õppima	õppi + ma (p III vältes)	
õppida	õppi + da	
õpin		õpi + n (p II v.)
õppisid	õppi + sid	
õppinud	õppi + nud	
õpiksin		õpi + ksin

2.

Pöördsõna vorme	Tugev aste	Nõrk aste
hakkama	hakka + ma (k III vältes)	
hakata		haka + ta (k II v.)
hakkavad	hakka + vad	
hakanud		haka + nud
hakaku!		haka + ku
hakka!	hakka + —	

3.

Pöördsõna vorme	Tugev aste	Nõrk aste
jätma	jät + ma (t ülipikk)	
jätame		jäta + me (t pikk, II v.)
jätaksite		jäta + ksite
jätnud	jät + nud	

Miks kirjutatakse sõnas *jätma, jätnud* ülipikk (III vältes) t ühekordselt?

4.

Pöördsõna vorme	Tugev aste	Nõrk aste
algama	alga + ma	
alata		ala + ta (g kadu)
alanud		ala + nud
algavad	alga + vad	
algaksime	alga + ksime	

Neil pöördsõnadel, millede pööramisel tüves mõni häälik m u u d a b oma pikkust (väldet) või k a o b, on kaks astet: **tugev** ja **nõrk.**
Mõnede pöördsõnade tüvi jääb alati muutmatuks (*nätt. kirjuta + ma, kirjuta + n* jne.).

*360. **Ülesanne.** Korrata da-tegevusnimest varem õpitut (lk. 81).

361. Ülesanne. Vaadelda, millal on da-tegevusnime lõpp -da, millal -ta. Teha samasugune tabel teiste näidetega.

da-tegevusnime tuletamine.

ma-tegevusnimi mida tegema?	da-tegevusnimi mida teha?	
	lõpuga -da	lõpuga -ta
õppi|ma	**õppi**|*da*	—
kammi|ma	**kammi**|*da*	—
sega|ma	**sega**|*da*	—
kirjuta|ma	**kirjuta**|*da*	—
hakka|ma	—	*haka*|**ta**
ärka|ma	—	*ärga*|**ta**
alga|ma	—	*ala*|**ta**
pööra|ma (ö ülipikk)	—	*pööra*|**ta** (ö pikk)
A g a:		
õmble|ma	*õmmel*|*da*	—
kõnele|ma	*kõnel*|*da*	—
naer|ma	*naer*|*da*	—
pöör|ma	*pöör*|*da*	—
kään|ma	*kään*|*da*	—
seis|ma	—	**seis**|**ta**

Kui pöördsõna tüvi m a - t e g e v u s n i m e l ja d a - t e g e v u s n i m e l on **ühesugune,** on da-tegevusnime lõpp **-da,** kui aga tüvi on **erinev,** on da-tegevusnime lõpp **-ta.**

l, n, r järel on da-tegevusnime lõpp alati **-da, s** järel alati **-ta.**

362. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **-da** või **-ta**.

1. Nüüd tuleb kõigil ruta—, tõta— ja joos—. 2. Tööta ei tohi keegi seis—. 3. Kõige enne tuleb vaibad kokku rulli— ja toad ning tolm pühki—. 4. Siis on tarvis raamatud korralda—, lilled uuenda— ja põrandad pes—. 5. See pesu jääb Ainole paranda—, paiga— ja triiki—. 6. Ka nööbid tuleb ette õmmel—. 7. Sul aga tuleb aida— vaipa kloppi— ja uued õled kotti toppi—. 8. Tarvis on ka kartuleid koori— ja puid saagi—, lõhku— ning tuppa kan—. 9. Tuli on vaja põlema süüda—. Hiljem tuleb kööki vett pumba— ja katel veega täi—.

46. Pöörded, ainsus ja mitmus.

363. Ülesanne. Vaadelda pöördsõna pööramist.

	Ainsus	Mitmus
1. pööre:	(ma) õpi|**n**	(me) õpi|**me**
2. pööre:	(sa) õpi|**d**	(te) õpi|**te**
3. pööre:	(ta) õpi|**b**	(nad) õpi|**vad**

Pöördsõnal on **ainsus** ja **mitmus**.
Pöördsõnal on nii ainsuses kui ka mitmuses **kolm** pööret:
1., 2. ja 3.

364. Ülesanne. Tõmmata järgmises palas p ö ö r d s õ n a d e l e joon alla. Õ e l d i s e kohale kirjutada **õ.** ja öeldise järele sulgudesse, mitmendas pöördes ta on.

Võidujooks.

Seisame kolmekesi, mina, Jaan ja Valdur, pärast tunde kooli õuel. Otsustame enne kojuminekut korraldada võidujooksu teekäänuni ja sealt tagasi. Kiiresti ruttame maanteele, seame endid ritta ja minu käskluse peale pistame kor-

raga jooksma. Alguses veab Jaan. Tihedalt tema kannul lippab Valdur. Mina jooksen tagasihoidlikult ja jään alguses teistest tublisti maha. Niisugune järjestus püsib tükk aega. Siis aga väsivad kaaslased liiga kiirest jooksmisest ja ma jõuan neile järele. Varsti möödun neist ja jõuan esimesena tagasi. Teisele kohale tuleb Valdur ja viimasele Jaan. Me kõik kolm lõõtsutame ja õhetame näost. Jalutame seejärel võidujooksust jutustades natuke aega ringi, võtame siis koolikotid ja sammume koju.

N ä i d i s:

Võidujooks.

õ.
Seisame (mitm. 1. p.) kolmekest...

47. Ajad.

365. Harjutus. Kirjutada järgmine katkend nii, et need pöördsõnad, mis on õeldiseks, näitaksid m ö ö d u n u d t e g e v u s t. Õeldisele tõmmata joon alla.

Selle aja sees tuleb aga peaaegu märkamata kevad, õhk läheb äkki selgeks ja päikesel on valgust puistata igale poole. Lõokesed sillerdavad kõrgel õhus, kuldnokad vilistavad õues üksteise võidu, mets on täis suminat ja kevadehääli. Kaanjärves juba supeldakse. Koorin enese riidest lahti ja lasen tuulel paitada kihelevat nahka. Tunnen lõbu olemasolust. Eksamid on möödas. Võin joosta päikeses ja tuultes.

N ä i d i s:

Möödunud tegevus.

Selle aja sees tuli...

Tegevus võib olla kahes a j a s: **olevikus** ja **minevikus.**
Olevik näitab praegust, käesolevat tegevust.
Minevik näitab möödunud tegevust.

366. Ülesanne. Järgmistes lausetes esineb pöördsõnade kolm mineviku vormi. **Lihtminevik** on trükitud **jämendatult,** teistest üks h a r v e n d a t u l t, teine *kaldkirjas.* Vaadelda eriti **lihtmineviku** vorme. Kirjutada need välja, esitada küsimus ja lisada neid ise juurde.

1. Vahetunnil **teatas** Ilme mulle, et ta o n seinalehele j o o n i s t a n u d mõned pildid. 2. Ta **andis** need minu kätte. 3. **Vaatasin** neid suure huviga, sest pildid *olid* hästi *õnnestunud.* 4. Ühele pildile *oli* Ilme *joonistanud* suure vabriku, teisele kündja. 5. **Viisime** siis pildid hulgakesi õpetaja kätte. 6. Õpetaja **kiitis** Ilmet ja **küsis,** kas me ka o l e m e seinalehe kaastööle m õ e l n u d. 7. Ta *oli tahtnud* sellest juba klassis juttu teha, et mõned o n seinalehe hoopis ära u n u s t a n u d.

N ä i d i s:

Pöördsõnad lihtminevikus.

teatas — mida tegi?

. . . . . .

vaatasin — mida tegin?

jne.

Lihtminevikku väljendatakse ü h e sõnaga. **Lihtminevik** vastab küsimustele m i d a t e g i n? m i d a t e g i? jne.

367. Ülesanne. Vaadelda pöördsõna **õppima** pööramist olevikus ja lihtminevikus.

Arv	Pööre	Olevik	Lihtminevik
Ainsus	1. (ma)	õpi|**n**	õppi|**si**|**n**
	2. (sa)	õpi|**d**	õppi|**si**|**d**
	3. (ta)	õpi|**b**	õppi|**s**
Mitmus	1. (me)	õpi|**me**	õppi|**si**|**me**
	2. (te)	õpi|**te**	õppi|**si**|**te**
	3. (nad)	õpi|**vad**	õppi|**si**|**d**

Selgitada:

Missuguses minevikus kirjutati harjutus nr. 365?

368. Harjutus. Koostada 10 lauset, milles öeldis on lihtminevikus.

369. Ülesanne. Vaadelda lihtmineviku moodustamist. Missuguses astmes on lihtminevik? Jätkata seda.

Keeleline vaatlus.

ma-tegevusnimi	Nõrgas astmes	Lihtminevik
õppi|ma	õpin	õppi|sin
kukku|ma	kukun	kukku|sid
sattu|ma	satun	sattu|s
luge|ma	loen	luge|sime
pida|ma	pean	pida|site
hakka|ma	hakanud	hakka|sid
soovi|ma	soovin	soovi|sin

Nendel pöördsõnadel, milledel on tugev ja nõrk aste, on **lihtminevik** alati **tugevas astmes**, nagu **ma**-tegevusnimigi.

48. Kõneviisid.

1. Kindel kõneviis.

370. Ülesanne. Vaadelda järgmistes lausetes harvendatult trükitud öeldisi.

1. Koit õ p i b eesti keelt. 2. Ma õ p p i s i n ajalugu. Mis me nüüd õppima h a k k a m e?

> Pöördsõna **kindlas kõneviisis** näitab, et temaga väljendatud tegevus on **kindel**.

371. Ülesanne. Vaadelda ülesandes nr. 367 toodud sõna **õppima** pööramist. Missuguses kõneviisis on see pööratud?

372. Harjutus. Koostada jutuke kindlas kõneviisis. Öeldistele tõmmata joon alla.

2. Tingiv kõneviis.

373. Ülesanne. Vaadelda järgmistes lausetes harvendatult trükitud öeldisi.

1. Kui Olev veel hoolikamalt õ p i k s, l õ p e t a k s ta kevadel klassi kiituskirjaga. 2. Me a i t a k s i m e sind, kui me vabad o l e k s i m e. 3. T a h a k s i n vastata!

> Pöördsõna **tingivas kõneviisis** näitab, et tegevus võib toimuda teatavatel **tingimustel**.

374. Ülesanne. Vaadelda sõna **õppima** pööramist tingivas kõneviisis.

Tingiv kõneviis.

Olevik.

Ainsus	Mitmus
1. pööre: (ma) õpi|*ksi*|**n**	(me) õpi|*ksi*|**me**
2. pööre: (sa) õpi|*ksi*|**d**	(te) õpi|*ksi*|**te**
3. pööre: (ta) õpi|*ks*	(nad) õpi|*ksi*|**d**

375. Ülesanne. Vaadelda ja jätkata tingiva kõneviisi oleviku tuletamist.

Kindla kõneviisi olevik	**Tingiva kõneviisi olevik**
õpi|n	õpi|ksi|**n**
hakka|d	hakka|ksi|**d**
loe|b	loe|ks
muutu|me	muutu|ksi|me
õmble|vad	õmble|ksi|d

jne.

Tingiva kõneviisi olevik tuletatakse **kindla kõneviisi olevikust.**

376. Harjutus. Asetada kriipsu asemele tingiva kõneviisi oleviku tunnused ja pöörete lõpud, nagu on nõutav.

Kosel,
28. aprillil 1950. a.

Armas Petja!

Kooliaasta lõpuni pole enam palju aega. On vaja, et hakka— mõtlema, kuidas koolivaheaega veeta. Me heameelel näe—, et tule— Volodjaga suveks meile ja veeda— puhkeaja maal.

Te saak— siin kogu aeg olla värskes õhus, juua sooja piima ja kosu— kindlasti tublisti. Sulle õpeta— selgeks ujumise. Ka rattasõidu või— sa siin selgeks õppida. Iga päev harjuta— teiega vene keeles rääkimist, sa vennaga jälle õpi— juurde eesti keelt. Jõudumööda tööta— ka kolhoosis: rohi— juurvilju, käi— karjas, hoolitse— noorloomade eest. Kui sa tea—, kui toredad nad on!

Oleks hea, kui võta— ka õngitsemistarbeid kaasa. Siis käi— vahel ka kalaõnne proovimas. Tegevust ole— meil siin rohkesti. Ei ole karta, et teil igav hakk—. Õhtuti koos teiste lastega spordi— ja mängi— palli. Volodja või— hakata meie treeneriks — ta on ju tubli sportlane. Kui hoolsalt harjuta—, siis sügiseks jõua— toredate tulemusteni.

Minu isa ja ema paluvad, et te mõtle— kõige selle üle järele ja varsti teata—, kas võib jääda teid ootama.

Tervitades ja head edu soovides
Sinu Aarne.

377. Harjutus. Koostada 7 lauset, milles öeldis on tingiva kõneviisi oleviku ainsuse 1. pöördes. Pärast muuta samu lauseid nii, et öeldist tuleb tarvitada ainsuse 3. pöördes.

Näidis:

Lauseid tingiva kõneviisi oleviku ainsuse 1. ja 3. pöördes.

1. Kui ma raamatu saaksin, siis hakkaksin kohe lugema.
2. Kui ta raamatu saaks, siis hakkaks ta kohe lugema.

3. Käskiv kõneviis.

378. Ülesanne. Vaadelda järgmistes lausetes harvendatult trükitud öeldisi.

1. Sa õpi korralikult! 2. Te korrake kõike põhjalikult! 3. Ta tulgu kohe siia!

Käskivas kõneviisis pöördsõna avaldab **käsku, soovi.**

379. Ülesanne. Vaadelda sõnade **õppima** ja **hakkama** pööramist käskivas kõneviisis.

1. (ma)	—	
2. (sa)	õpi!	hakka!
3. (ta)	õppi|**gu!**	haka|**ku!**
1. (me)	õppi|**gem!**	haka|**kem!**
2. (te)	õppi|**ge!**	haka|**ke!**
3. (nad)	õppi|**gu!**	haka|**ku!**

Käskiva kõneviisi lõpus on: **-gu, -gem, -ge** või **-ku, -kem, -ke.**

380. Ülesanne. Vaadelda ja jätkata käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöörde tuletamist.

Käskiva kõneviisi tuletamine.

Kindla kõneviisi oleviku ⟶	**Käskiva kõneviisi ainsuse**
1. pööre	**2. pööre**
õpi|n	õpi!
marsi|n	marsi!
hakka|n	hakka!
saada|n	saada!
tee|n	tee!
alga|n	alga!
õmble|n	õmble!

jne.

Käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre tuletatakse **kindla kõneviisi oleviku 1. pöördest.**

381. Harjutus. Koostada 10 lauset. Öeldisena tarvitada pöördsõnu käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördes. Öeldisele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Lauseid öeldisega käskiva kõneviisi 2. pöördes.*

382. Ülesanne. Vaadelda ja jätkata käskiva kõneviisi ainsuse 3. pöörde ja mitmuse 1., 2. ja 3. pöörde tuletamist.

Käskiva kõneviisi tuletamine.

1.

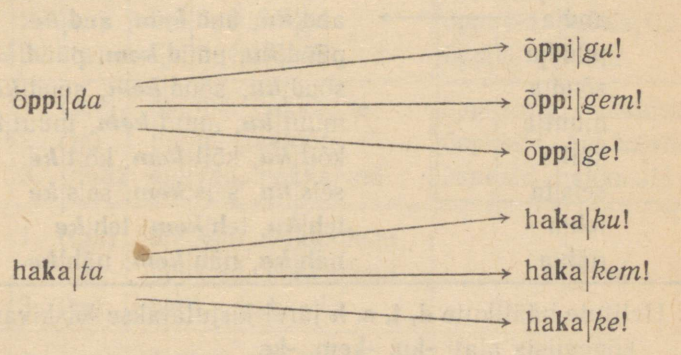

jne.

Käskiva kõneviisi **kõik pöörded** peale ainsuse 2. pöörde tuletatakse **da-tegevusnimest.**
Kui da-tegevusnime lõpp on **-da**, on käskiva kõneviisi lõpus harilikult **-gu, -gem, -ge.** Kui da-tegevusnime lõpp on aga **-ta**, siis on käskiva kõneviisi lõpus **-ku, -kem, -ke.**

2.

da-tegevusnimi		Käskiva kõneviisi vorme
õmmel|da	⟶	õmmel|*gu*, õmmel|*gem*, õmmel|*ge*
ütel|da		ütel|*gu*, ütel|*gem*, ütel|*ge*
tull|a		tul|*gu*, tul|*gem*, tul|*ge*
minn|a		min|*gu*, min|*gem*, min|*ge*
surr|a		sur|*gu*, sur|*gem*, sur|*ge*

Heliliste häälikute **l, n, r** järel kirjutatakse käskivas kõneviisis alati **-gu, -gem, -ge.**

3.

da-tegevusnimi		Käskiva kõneviisi vorme
and|a	⟶	and|***ku***, and|***kem***, and|***ke***
püüd|a		püüd|***ku***, püüd|***kem***, püüd|***ke***
sõud|a		sõud|***ku***, sõud|***kem***, sõud|***ke***
muut|a		muut|***ku***, muut|***kem***, muut|***ke***
köit|a		köit|***ku***, köit|***kem***, köit|***ke***
seis|ta		seis|***ku***, seis|***kem***, seis|***ke***
teh|a		teh|***ku***, teh|***kem***, teh|***ke***
näh|a		näh|***ku***, näh|***kem***, näh|***ke***

Helitute häälikute **d, t, s, h** järel kirjutatakse käskivas kõneviisis alati **-ku, -kem, -ke.**

383. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **g** või **k**.

1. Ol—e vait! 2. Peit—em end nüüd kiiresti! 3. Jooks—e poisile appi! 4. Tul—u keegi siia! 5. Lapsed, püüd—e kana kinni! 6. Ta kast—u täna lilli! 7. Võidel—e võiduni! 8. Hüüd—e lapsed tuppa! 9. Nad sead—u raamat korda! 10. Jät—em jonni, jät—em viha! 11. Näh—u igaüks, kuidas sa töötad! 12. Tütarlapsed min—u teise klassi! 13. Sõud—em taktis! 14. Te hoid—e siit otsast kinni! 15. Kõnel—e, lapsed, valjemini! 16. Teh—e uks lahti! 17. Tiiu ja Linda,

lüps—e nüüd lehmad! 18. Tüdrukud, kat—e laud! 19. Pes—e iga päev hambaid! 20. Nad kand—u puid tuppa! 21. Jooks—em kiiremini! 22. Künd—e kuni lõunani, traktoristid!

49. Pöördsõnade pööramist!

384. Ülesanne. Võrrelda **õppima** ja **hakkama** pööramist. da-tegevusnimi: õppida, hakata; kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: õpin, hakkan.

Kõneviis	Arv	Pööre	Olevik	Lihtminevik
Kindel kõneviis	Ainsus	1. (ma)	õpi|n, hakka|n	õppi|sin, hakka|sin
		2. (sa)	õpi|d, hakka|d	õppi|sid, hakka|sid
		3. (ta)	õpi|b, hakka|b	õppi|s, hakka|s
	Mitmus	1. (me)	õpi|me, hakka|me	õppi|sime, hakka|sime
		2. (te)	õpi|te, hakka|te	õppi|site, hakka|site
		3. (nad)	õpi|vad, hakka|vad	õppi|sid, hakka|sid
Tingiv kõneviis	Ainsus	1. (ma)	õpi|ksin, hakka|ksin	*puudub*
		2. (sa)	õpi|ksid, hakka|ksid	
		3. (ta)	õpi|ks, hakka|ks	
	Mitmus	1. (me)	õpi|ksime, hakka|ksime	*puudub*
		2. (te)	õpi|ksite, hakka|ksite	
		3. (nad)	õpi|ksid, hakka|ksid	
Käskiv kõneviis	Ainsus	1. (ma)	— —	*puudub*
		2. (sa)	õpi! hakka!	
		3. (ta)	õppi|gu! haka|ku!	
	Mitmus	1. (me)	õppi|gem, haka|kem!	*puudub*
		2. (te)	õppi|ge! haka|ke!	
		3. (nad)	õppi|gu! haka|ku!	

385. Ülesanne. Uurida:

1) millal on sõna õ p p i m a tugevas, millal nõrgas astmes;

2) millal on sõna h a k k a m a tugevas, millal nõrgas astmes.

Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **õppima** pööratakse: kukkuma, sattuma, ...*

*Nagu sõna **hakkama** pööratakse: hüppama, ruttama, ...*

386. Ülesanne. Sõna **marssima** pööratakse nagu sõna **õppima**. Meenutada, kus oli sõnast **marssima** eespool juttu.

Koostada 10 lauset. Öeldiseks tarvitada sõna **marssima** muuteid. Öeldisele tõmmata joon alla.

387. Harjutus. Asetada sulgudes olevad pöördsõnad lause sisule vastavasse muutesse ja tõmmata neile joon alla.

Suurel vahetunnil (lippama) Jüri ja Ando salaja võimlasse, et (hakkama) seal riistadel harjutama. Riistvõimlemine (pakkuma) ju kõigile poistele suurt lõbu. Nad (lükkama) hobuse keset saali ja (hüppama) sellest paar korda üle. Siis (tõttama) Ando kõie juurde, mis laes (rippuma) ja (ronima) üles. Jüri (õppima) sel ajal rööbaspuudel tiriseisu. Kui Ando (hakkama) alla ronima, (hüppama) Jüri kõie juurde ja (lükkama) selle kiikuma. Ando (sattuma) ärevusse, (laskma) käed lahti ja (kukkuma) maha. Ta (saama) haiget ja (hakkama) nutma, nii et saal (rõkkama). Korrapidaja õpetaja (kuulma) nuttu, (lükkama) ukse lahti ja (ruttama) poiste juurde. Mõlemad (saama) (riidlema), et nad (tikkuma) keelu vastaselt võimlasse. (Rappima), (müttama) ja (hüppama) siis, kui on võimlemistund.

N ä i d i s:

Pöördsõnade vajalikku muutesse asetamine.

Suurel vahetunnil lippavad ....

388. **Harjutus.** Asetada sulgudes asetsevad pöördsõnad käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördesse ja tõmmata neile joon alla.

«Helle, (lükkama) mänguasjad kõrvale ja (tõttama) mulle appi!» hüüdis ema. «Kõige esiteks (kloppima) see kott puhtaks, (ruttama) tuppa ja (lappima) augud kinni! Siis (noppima) istutamiseks parajad sibulad välja, (toppima) nad kotti, (lippama) aeda ja (tippima) nad peenrale! Kui see valmis on, (hakkima) seakartulid peeneks ja (pakkuma) põrsastele piima! (Lükkama) ka lehmale lakast heinu alla! Siis (ruttama) naabri poole ja vii talle porgandiseemneid.»

389. **Ülesanne.** Vaadelda pöördsõna **lugema** pööramist.

da-tegevusnimi: lugeda; kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: loen.

Kindel kõneviis.

	Olevik		**Lihtminevik**	
	Ainsus	Mitmus	Ainsus	Mitmus
1.	(ma) loe|n	(me) loe|me	(ma) luge|si|n	(me) luge|si|me
2.	(sa) loe|d	(te) loe|te	(sa) luge|si|d	(te) luge|si|te
3.	(ta) loe|b	(nad) loe|vad	(ta) luge|s	(nad) luge|si|d

Tingiv kõneviis.

Olevik

	Ainsus	Mitmus
1.	(ma) loe|ksi|n	(me) loe|ksi|me
2.	(sa) loe|ksi|d	(te) loe|ksi|te
3.	(ta) loe|ks	(nad) loe|ksi|d

Käskiv kõneviis.

Olevik

Ainsus	Mitmus
1. (ma) —	(me) luge|gem!
2. (sa) loe!	(te) luge|ge!
3. (ta) luge|gu!	(nad) luge|gu!

390. Ülesanne. Vaadelda pööramisest, millal on sõna **lugema** tugevas, millal nõrgas astmes.

391. Harjutus. Pöörata kindlas, tingivas ja käskivas kõneviisis sõna **küdema.**

392. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **lugema** pööratakse:*

siduma, kaduma, küdema, laduma, sugema, pugema, kuduma, tagama, pügama, kudema, liguma, . . .

***393. Ülesanne.** Korrata nr. 308 ja 316.

394. Harjutus. Moodustada **lugema**-tüübilistest sõnadest kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre.

Keeleline vaatlus.

ma-tegevusnimi	**Kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre**
lugema	loen
siduma	seon
küdema	köen
kuduma	koon

jne.

395. Ülesanne. Missuguste häälikute kadu esineb **lugema**-tüübiliste sõnade pööramisel?

Millega asendub **b, d, g** kao korral **ma**-tegevusnimes olev **i, u, ü?**

396. Ülesanne. Vaadelda sõna **jätma** pööramist. da-tegevusnimi: **jätta;** kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: **jätan.**

Kõneviis	Arv	Pööre	Olevik	Lihtminevik
Kindel kõneviis	Ainsus	1. (ma) 2. (sa) 3. (ta)	jätan jätad jätab	jätsin jätsid jättis
	Mitmus	1. (me) 2. (te) 3. (nad)	jätame jätate jätavad	jätsime jätsite jätsid
Tingiv kõneviis	Ainsus	1. (ma) 2. (sa) 3. (ta)	jätaksin jätaksid jätaks	puudub
	Mitmus	1. (me) 2. (te) 3. (nad)	jätaksime jätaksite jätaksid	puudub
Käskiv kõneviis	Ainsus	1. (ma) 2. (sa) 3. (ta)	— jäta! jätku!	puudub
	Mitmus	1. (me) 2. (te) 3. (nad)	jätkem! jätku! jätke!	puudub

397. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad kindla kõneviisi olevikku.

1. Minu isa (põdema) juba pikemat aega. 2. Ma (lugema) veel kümme lehekülge. 3. Vaata, kas ahi (küdema)! 4. Kuhu te (pugema)? 5. Sepad (taguma) rauda. 6. Konn (kudema)

varakevadel 7. Luba, ma (siduma) selle koti suu kinni. 8. Ema (kuduma) villast kleidiriiet. 9. Nad (pidama) palju lambaid. 10. Tule, ma (sugema) su juuksed siledaks! 11. Ta (laduma) need puud riita. 12. Isa (siduma) praegu koormat. 13. Naised (pügama) lambaid. 14. Kana (nägema) õhtul halvasti. 15. Ma (pugema) nüüd peitu. 16. Ahi (küdema). 17. Aeg (kaduma) kiiresti. 18. Õpilased (pidama) hoolsalt õppima. 19. Meie karusmarjad (põdema) jahukastet.

398. Ülesanne. Uurida, missugustes vormides on sõna **jätma** tugevas, missugustes nõrgas astmes.

Miks kirjutatakse sõnades **jätsin, jätnud** ülipikk **t** ühekordse tähega?

399. Harjutus. Pöörata sõna **jätma** eeskujul sõna **võtma.**

Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **jätma** pööratakse: võtma, katma, . . .*

400. Harjutus. Kirjutada lausetes kriipsu asemele **t** või **tt.**

1. Aias tossas kü—is. 2. Suits ma—is kogu ümbruse ja ka—is selle halli looriga. 3. Kütise tegemisel tuleb praht ka—a mätastega ja jä—a suitsu jaoks ainult mõni auk. 4. Kui auke ei jä—a, siis tuli lämbub. 5. Vanaisa jä—is mind vendadega tulevalvuriks. 6. «Ka—ke kütist hoolsamini! 7. Võ—a labidas ja ma—a see koht kinni! 8. Ka siit tuleb veel mätastega ma—a ja ka—a!» käsutasin kogu aeg.

9. Vanasti arvati, et ka—ku saab peletada suitsuga. 10. Ka—ku korral suitsetati ruume. 11. Ka—k aga võ—is ja jä—is, kuidas ise heaks arvas. 12. Kui suits ma—is meil hingamist, naljatasime, et meil ei ole nüüd vaja ka—ku karta. 13. Aga näod kü—is kü—is punaseks ja ka—is paksu nõekorraga.

401. Ülesanne. Pöörata sõna **algama**. Põhivormid on järgmised:

ma-tegevusnimi: alga|ma

da-tegevusnimi: ala|ta

kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: alga|n

402. Ülesanne. Vaadelda pööramisest, millal on sõna **algama** tugevas, millal nõrgas astmes. Missugune nähtus esineb sõna tüves?

403. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **algama** pööratakse: salgama, kargama, . . .*

Tähele panna!

algama — alata — algan

Aga:

pelgama — peljata — pelgan
sülgama — süljata — sülgan
hülgama — hüljata — hülgan
kordama — korrata — kordan
valdama — vallata — valdan

404. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse muutesse ja tõmmata neile joon alla.

Eksamite eel.

Varsti (algama) eksamid. Ei saa (salgama), et nüüd tuleb (hülgama) kõik kõrvaline ja (algama) tõsiselt kordamist. Eksameid (pelgama) muidugi ei tule, kuid muretult ringi (kargama) ka ei ole õige. Eks vanasõnagi ütle, et kui tahad õppimisega saada korda, siis (kordama), (kordama), (kordama).

Ma (algama) kordamist juba sügisel. Kui tahad õpitut hästi (valdama), siis tuleb ju pidevalt (kordama). Kunagi ei tohi (põlgama) seda tööd asjatuks.

Mõned meie klassist (pelgama) eksameid. See ei ole õige. Tuleb (jätma) ärevus! On veel aega (kordama). Tuleb ainult tööga kohe (algama).

(Algama) lõppkordamist, (kordama) kõike põhjalikult ja (hiilgama) eksamitel eeskujulikkude teadmistega!

405. Ülesanne. Pöörata sõna **õmblema.**

ma-tegevusnimi: õmble|ma

da-tegevusnimi: õmmel|da

kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: õmblen

406. Ülesanne. Kirjutada välja, missugustes vormides ja kõneviiside aegades ning pööretes on sõna **õmblema** tugevas, missugustes nõrgas astmes. Missugune nähe esineb sõna **õmblema** tüves pööramisel?

Näidis:

Tugevas astmes.

*ma-tegevusnimi: **õmblema***

*kindla kõneviisi oleviku kõik pöörded: **õmblen, õmbled** jne. jne.*

407. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

*Nagu **õmblema** pööratakse: lendlema, võrdlema, . . .*

408. Ülesanne. Pöörata sõna **mõtlema.**

ma-tegevusnimi: mõtle|ma

da-tegevusnimi: mõtel|da ehk mõelda

kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: mõtle|n

Märkus: Võime tarvitada:

mõtelda, mõtelge, mõtelgu jne. (rõhulises asendis)

ehk: mõelda, mõelge, mõelgu jne. (rõhutus asendis).

Mõlemad vormid on õiged.

409. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

*Nagu **mõtlema** pööratakse ka sõna **ütlema** (ütelda e. öelda, ütelge e. öelge jne.).*

410. Harjutus. Asetada sulgudes asetsevad sõnad lause sisule vastavasse muutesse ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Pöördsõnade vajalikku muutesse asetamine.*

1. «Eile (õmblema) enesele põlle,» (ütlema) mulle ühel päeval mu pinginaaber Õie.

2. Ma (armastama) väga (õmblema). 3. Alles hiljuti (õmblema) oma õe nukule uue kleidi. 4. Suuremaid asju (õmblema) ma seni ei ole **julgenud.**

5. «(Hakkama) üheskoos õmblema. 6. Kahekesi (õmblema) on palju lõbusam,» (tegema) ma pinginaabrile ettepaneku.

7. Nüüd me (õmblema) +gi üheskoos enestele põlli. 8. Ei saa (ütlema), et töö oleks kerge. 9. Ma ei osanud (mõtlema) +gi, et lihtsat põlle (õmblema) on nii keeruline. 10. Kogu aeg (pidama) Õie ema meid juhatama, et nüüd (õmblema) nii, (lõikama) siit ja (palistama) seda. 11. Sagedasti (võrdlema), kummal (tulema) töö korralikum. 12. Kiiruses ei saa ma ennast Õiega (võrdlema). 13. Tema näpud lausa (lendlema).

14. Ei tea veel (ütlema), mida siis (hakkama) õmblema, kui põlled valmis (saama). 15. Oleme üht-teist (mõtlema), kuid kindlat ei tea veel midagi (ütlema). 16. Kindel on aga, et (õmblema) edaspidi üheskoos mõnegi ilusa asja.

50. Eitav ja jaatav kõne.

411. Ülesanne. Vaadelda järgmist tabelit:

Jaatav kõne (öeldis jaatab, käsib)	Eitav kõne (öeldis eitab, keelab)
Vello k o r j a s tuhka.	Helve **ei** k o r j a n u d tuhka.
Isa k i i d a b Vellot.	Isa **ei** k i i d a Helvet.
Helve p e a k s ka tuhka koguma.	Tuha kogumist **ei** t o h i k s keegi unustada.
K o g u g e tuhka!	Ärge j ä t k e tuhka kogumata!

Pöördsõna tegevus on j a a t a v või e i t a v. Jaatamine annab **jaatava**, eitamine **eitava kõne.** Eitava kõne juures tarvitatakse abisõnu **ei, ära, ärge.**

Tuletada meelde, missuguses k õ n e s on eespool kõik sõnad seni pööratud?

412. Harjutus. Koostada lauseid, milles öeldis on e i t a v a s k õ n e s.

413. Ülesanne. Pöörata suuliselt kõigi kõneviiside ja aegade e i t a v a s k õ n e s mõnd eespool jaatavas kõnes pööratud pöördsõna.

51. Tegija- ja teonimi.

414. Harjutus. Moodustada antud näidete eeskujul pöördsõnadest n i m i s õ n a l i s i v o r m e.

ma-tegevusnimi	Tegijanimi	Teonimi
õppi|ma	õppi|ja	õppi|mine
kukku|ma	kukku|ja	kukku|mine
luge|ma	luge|ja	luge|mine
jät|ma	jät|ja	jät|mine
tule|ma	tuli|ja	tule|mine
pese|ma	pesi|ja	pese|mine

jne.

Tegijanime tunnus on **-ja, teonime** tunnus on **-mine. Tegija- ja teonimi** on nagu ma-tegevusnimigi **alati tugevas** astmes.

415. Harjutus. Koostada 10 lauset, milles esineb t e g i j a n i m i.

52. Kordavat.

*416. **Harjutus.** Kirjutada küsimärkidega sõnad õiges tugevusastmes.

1. Kui tunnid lõp?evad, lähme nurmenuk?e nop?ima. 2. Nop?i mulle mõni karukäp?! 3. Urve tik?is rät?i, Irma lap?is tek?i, Mati lak?is kep?i. 4. Tek?is küsimus, kes hakkab kot?e lap?ima. 5. Õp?i suk?a kuduma! 6. Joostes kuk?usid tik?ud rüp?est maha. 7. Koer lak?ub kap?ast sup?i. 8. Lep?ige seekord nende jut?udega. 9. Kuk?ed tük?isid kaklema. 10. Pak?ige munad tak?udesse ja siduge rät?isse! 11. Halb ilm rik?uks meie jalutuskäigu. 12. Need lep?ad kip?uvad põldu varjama. 13. Ta top?is tak?ud kot?i! 14. Kui mul aega oleks, lap?iksin su jak?i otsekohe. 15. Mars?ige kiiresti edasi! 16. Trük?in teadaande valgele pap?ile! 17. Varsti lõp?eb koolitöö.

*417. **Ülesanne.** Täita lüngad sulgudes olevate harvendatud sõnadega käskiva kõneviisi nõutavas pöördes. Jälgida kirjavahemärke.

1. Vanemad poisid — pingid klassist välja (k a n d m a — mitmuse 3. pöördes)! 2. Te — liiva tooma (m i n e m a — mitmuse 2. pöördes)! 3. Sa — poisid kokku (h ü ü d m a — ainsuse 2. pöördes)! 4. — Peetrile ja Ülole, et nad — aknaid (ü t l e m a — ainsuse 3. pöördes; k i t t i m a — mitm. 3. p.)! 5. Te — redelit (h o i d m a — mitm. 2. p.)! 6. Valdeko, — naelad sirgeks (t a g u m a — ains. 2. p.)! 7. — liimivärvi valmistama (õ p p i m a — mitm. 1. p.)! 8. Ants, ära — kliisterdamisel tapeeti (r i k k u m a — ains. 2. p.)! 9. —, Virve, kapp ajalehtedega (k a t m a — ains. 2. p.)! 10. Milvi — nööri otsast kinni (p i d a m a — ains. 3. p.)! 11. — vasar Antsu kätte (a n d m a — ains. 3. p.)! 12. Ärge — tellingutelt alla (k u k k u m a — mitm. 2. p.)! 13. — naelad üles, Eero (n o p p i m a — ains. 2. p.)! 14. Ilmar, — kolm meetripikkust lauda (s a a g i m a — ains. 2. p.)! 15. — suuri naelu (a n d m a —

mitm. 2. p.)! 16. Poisid — pildiraamid üle (l a k k i m a — mitm. 3. p.)! 17. — mulle, Heljo ja Juta, appi (t u l e m a — mitm. 2. p.)! 18. — savi (t o o m a — mitm. 1. p.)! 19. Nad — värvi juurde (t e g e m a — mitm. 3. p.)! 20. — puud riita (l a d u m a — ains. 2. p.)! 21. Tüdrukud — vanu käterätte (l a p p i m a — mitm. 3. p.)! 22. Ta — eeskoja aknad puhtaks (p e s e m a — ains. 3. p.)! 23. Ära — töö juures (t u k k u m a — ains. 2. p.)! 24. — töötajatele võileibu (p a k k u m a — mitm. 1. p.)! 25. Olev, — pingid kohale (s e a d m a — ains. 2. p.)! 26. Helga, — mitu last on tööl (l u g e m a — ains. 2. p.)!

N ä i d i s:

*Vanemad poisid **kandku** pingid klassist välja!*

***418. Harjutus.** Kirjutada kriipsu asemele **k, p, t** või **b, d, g.**

Viljapäid korjamas.

1.

Pioneerikoondusel võ—sime vas—u o—suse teos—ada Edu kolhoosi põldudel varisenud viljapeade kogumine. Naaberkooli pioneerid ku—susime selles järjekor—sele so—sialis—likule võis—lusele. Enesele sea—sime ülesandeks koguda igaüks vähemalt 3 kilogrammi viljapäid.

Koondusel arutasime ja mur—sime pead, kuidas korjamist kõige jõu—samini teos—ada. Igakül—selt asja kaaludes lei—simegi lahenduse. O—sus—asime muuta tavalist korjamisviisi. Kui hoi—sid ühe käega korvi, siis sai viljapäid noppida ainult vaba käega. Kui jä—sid korvi maha, noppisid kahe käega ja kan—sid pead korvi, siis vii—sid asjatult aega edasi-tagasi käimisega.

Jõu—sime tulemusele, et kui korjata põlle, mille alumised o—sad on pis—etud vöö vahele, siis peaks kahe käega korjamine minema eriti jõu—salt.

Määratud päeval olime põlledega varus—atult ae—sasti kohal. Vars—i tulid hoo—sat marsilaulu lauldes ka naaberkooli la—sed — igaühel kaasas korvike.

Koos kolhoosi esimehega lä—sime rukkikõrrele. Kum—ki kool sai omaette põllu.

Tööd alus—ades tun—sime ärevust, kas suudame võis—luse võita. Tea—sime, et teised püü—sid teha kõik, et võit langeks neile. Töötasime seepärast eriti pin—salt. Kui põll sai kul—seid viljapäid täis, kan—sime need kiires—i kogumis—ohta.

Õh—ul võ—sime töötulemused kokku. Meie kool korjas ül—se 72 kilo. Naaberkooli õpilased jõu—sid korjata tunduvalt vähem. Nii tulime tänu uu—sele korjamisviisile võis—lusel hõl—salt võitjaiks. Kaotajad hüü—sid meile hurraa! ja kii—sid meid ra—sionaliseerijaiks. Kolhoosinoored ku—susid meid siis sööma ja an—sid pärast teele kaasa roh—esti õunu.

Ratsionaliseerima — uute töövõtetega ja muul viisil tööviljakust tõstma.

53. Astmevaheldus.

***419. Ülesanne.** Korrata, missugustel eespool käänama õpitud käändsõnadel on kaks tugevusastet — tugev ja nõrk.

420. Ülesanne. Esitada 5 käändsõna ainsuse nimetavas käändes, mille käänamisel t ü v e s esineb:

1) häälikute v ä l t e m u u t u s,
2) häälikute k a d u,
3) ei esine häälikute vältemuutusi ega kadu.

421. Ülesanne. Vaadelda, missuguste käänete põhjal saab määrata, kas käändsõnal on tugev ja nõrk aste. Lisada näiteid juurde.

Käändsõna tugeva ja nõrga astme määramine.

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse omastav kelle? mille?	Kas esineb või ei esine tugev ja nõrk aste?
sepp (p ülipikk, III v.)	sepa (p pikk, II vältes)	Esineb
kaustik	**kaustiku**	Ei esine
tütar (t II vältes)	tütre (t III vältes)	Esineb
jõgi	jõe (g kadu)	„
	jne.	

Käändsõnade tugeva ja nõrga astme määramiseks vaadeldakse sõna **ainsuse nimetavat** ja **omastavat** käänet.
Kahtluse korral vaadelda ka ains. osastavat.
Sõnades, millel on tugev ja nõrk aste, on ains. omastava aste alati vastupidine ains. nimet. ja osast. käändele.

Tuletada meelde, mispärast ei ole teisi käändeid vaja vaadelda? Mida on teada tugeva ja nõrga astme määramisel lõputa ainsuse sisseütlevast (jõkke, lumme, kappi jne.)?

422. **Ülesanne.** Esitada rohkesti käändsõnu, millel ei ole tugevat ega nõrka astet.

Näidis:

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse omastav kelle? mille?	Ainsuse osastav keda? mida?
ema	**ema**	**ema**
raamat	**raamatu**	**raamatu**|t
töö	**töö**	**töö**|d
	jne.	

423. Ülesanne. Esitada 5 pöördsõna ma-tegevusnimes, mille t ü v e s pööramisel:

1) esineb h ä ä l i k u t e v ä l t e m u u t u s,

2) esineb h ä ä l i k u t e k a d u,

3) ei esine häälikute vältemuutust ega kadu.

424. Ülesanne. Vaadelda, missuguste vormide põhjal saab määrata, kas pöördsõnal on tugev ja nõrk aste. Jätkata määramist.

Pöördsõna tugeva ja nõrga astme määramine.

da-tegevusnimi mida teha?	Kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre mida teen?	Kas esineb või ei esine tugev ja nõrk aste?
õp**pi**|da (**p** ülipikk, III v.)	õ**pi**|n (**p** pikk, II v.)	Esineb
haka|ta (**k** II v.)	ha**kka**|n (**k** III v.)	„
luge|da	loe|n (g kadu)	„
vala|da	**vala**|n	Ei esine
hukku|da	hukku|n	„
soovi|da (**o** ülipikk, III v.)	soovi|n (**o** pikk, II v.)	Esineb

jne.

Pöördsõna tugeva ja nõrga astme määramisel vaadeldakse da-t e g e v u s n i m e ja k i n d l a k õ n e v i i s i o l e v i k u a i n s u s e 1. p ö ö r e t.

Nähtust, et sõna **tüvi** on kord tugevas, kord nõrgas astmes (vahetab tugevusastet), nimetatakse **astmevahelduseks.** Neid sõnu, milles esineb astmevaheldus, nimetatakse **astmevahelduslikkudeks,** teisi **ilma astmevahelduseta sõnadeks.**

425. Ülesanne. Määrata antud sõnadest 10 kirjalikult, teised suuliselt, kas need on astmevahelduslikud või mitte. Kirjalik määramine teha näidise eeskujul.

Maa, kool, jutt, siga, kuur, rukis, krae, tuulik, linn, hani, pipar, saal, taat, truu, rike, tuba, vaat, võti, lukk, kümme, mätas, mõte, kuub, kodanik, lill, luba, võte, summa, tuju, lapp, hea, viis, püss, hapu, mõõk, vesi, teade, olevik, kate, ratas, uss, vana, pütt, saabas.

Näidis:

Käändsõnade astmevahelduse määramine.

Ains. nimetav	Ains. omastav	Otsus:
tänav	tänava	Ilma astmevahelduseta, kadu ega vältemuutust pole
kukk	kuke	Astmevahelduslik, vältemuutus
vagu	vao	Astmevahelduslik, hääliku g kadu

jne.

426. Ülesanne. Määrata antud pöördsõnadest vabal valikul 10 kirjalikult, teised suuliselt, kas need on astmevahelduslikud. Kirjalik määramine teha näidise eeskujul.

Kaduma, lubama, käänama, lappima, õmblema, kirjutama, vaatama, muutuma, rändama, ruttama, joonistama, magama, põdema, puuduma, kargama, andma, uppuma.

Näidis:

Pöördsõnade astmevahelduse määramine.

da-tegevusnimi	Kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre	Otsus:
maga|da	**maga**|n	Ilma astmevaheldu-seta
kukku|da (k III v.)	kuku|n (k II v.)	Astmevahelduslik, vältemuutus
puge|da	poe|n (g kadu)	Astmevahelduslik, hääliku kadu

jne.

54. Kordavat.

*427. **Ülesanne.** Anda seletus, mispärast harvendatult trükitud sõnad nii tuleb kirjutada. Erilist tähelepanu pöörata jämendatud tähtedega märgitud häälikutele.

Saunas.

1.

Õhtupoolikul h a **k k** a s i n sauna k ü t m a. Saun asetses metsa ääres järve k a l d a l. Esiteks k a **n d** s i n k a t l a s s e üle k ü **m** n e ä **m** b r i vett. Siis t o **p p** i s i n o k s i a h j u

ja süütasin tule. Et suits välja läheks, avasin akna ja ukse. Aeg-ajalt segasin tuld ja lisasin oksi juurde. Vahepeal jooksin metsa, kus kasvas noori kaski, ja tegin paar värsket vihta. Kui ahjus tukid olid põlenud, viskasin sütele vett, et vingu ei tuleks. Siis võtsin kaltsu ja pesin lavalt ja pinkidelt tahma. Tõin veel viis pange külma vett ja heitsin paar korda leili. Lõpuks tõmbasin akna ning ukse kinni ja läksin teisi sauna kutsuma.

2.

Ema istus akna juures, paikas pesu ja õmbles nööpe ette. Ta andis meile puhta pesu. Võtsime veel kaks kaussi, seebi ja astusime sauna poole. Ees läks isa, siis mina ja viimasena vend Ilmar.

Isa on meil väga kange leili võtja. Me vennaga istusime lava kõige alumisel astmel, kui isa vihtles. Pärast vihtlemist jooksis isa järve ujuma. Tal on hea tervis. Kui nühkisin Ilmarit, läks tal seep silma ja ta hakkas nutma. Poiss ei jätnud enne nuttu, kui isa lubas teda karistada. Lõpuks olime kõik puhtad. Panime särgid selga, püksid jalga, musta pesu kimpu ja sammusime koju. Toas andis ema meile suure kausi täie kirsse.

*428. **Harjutus kokku- ja lahkukirjutamisele.** Kirjutada sulgudes asetsevad sõnad kokku või lahku, nagu on nõutav.

1. Kevadel õitseb (heina maadel) (varsa kabi) ehk (konna kapsas). 2. (Varsa kabja) lehe piirjooned on ju (varsa kabja) jälje moodi. 3. (Hani jalg) meenutab natuke (hane jala) jälge ja sai sellest oma nime. 4. Ja eks (hiire kõrva) vili ole (hiire kõrva) moodi. 5. Suured kui (härgade silmad) on (härja silmad), väikesed valged kui (särgede silmad) vees kasvavad (särje silmad). 6. (Hundi hamba) õied on (hundi

hammaste) taolised, (nõia hamba) õied on kõverad ja kollased nagu (muinas jutu) (nõia hambad). 7. Kuna (rebase saba) pea on nagu (rebase saba), saigi ta säärase nime. 8. (Peni keele) moodi on jälle (peni keele) leht, (käo põlle) leht sobiks väga käole põlleks. 9. (Karu käpp) on üleni karvane nagu (karu käpp), (kassi käpp) aga pehme ja roosa nagu (kassi käpp). 10. (Kopsu rohtu) on inimesed tarvitanud (kopsu rohuks). 11. Igal (taime nimel) on oma mõte. 12. Eks ole rahvas tähelepanelikult jälginud (taimede omadusi) ja välimust. 13. Mispärast nimetatakse ühte lindu (künni linnuks), teist (lepa linnuks), ühte lille (rukki lilleks) teist (või lilleks)?

*429. **Harjutus.** Seletada, kus ja missugused kirjavahemärgid on jäetud asetamata.

1.

Muistsel ajal kui maad valitsesid julmad vürstid elas kuskil merekaldal vanake oma ainsa pojaga. Nad elatasid end kalapüügist Vanamees oli raskest tööst üsna küüru vajunud Nende vara koosnes ainult auklikust paadist ja vanast noodast

Noor kalur aga kelle nimi oli Tair polnud sugugi nukker Ta oli alati rõõmus ja armastas laulda Tema laulu kuulsus oli varsti tuntud Sageli sõitsid inimesed kaugematest nurkadest teda kuulama

Kord tõmbas vanamees nooda kaldale ja silmas seal kuldkarpkala Ta imestus oli suur Vanake ütles pojale

Valva hoolega seda haruldast kala mina jooksen vahepeal sellest vürstile teatama Ta tasub meile selle eest kindlasti hästi

Vanamees lahkus Tair jälgis mõtlikult karpkala vaevlemist ja takerdumist noodas Tal hakkas imekalast kahju ning viskas ta tagasi merre

Vaevalt oli veel kala sulpsatamist kuulda kui kohale jõudis vürst suurearvulise saatjaskonnaga

Noh kus on see haruldane kala

Tair kummardas ja ütles

Mul hakkas haruldasest kalast kahju ja ma lasksin ta tagasi merre

Ah sina nurjatu käratas vürst vanamehele Sina kavatsesid mind narrida Kas on siis kuldkarpkala olemas pöördus ta esimese vesiiri poole kelle habe ulatus maani

Olen maailmas elanud enam kui sada aastat kuid pole sellist imet veel kuulnud vastas halli habemega vesiir

Kuigi vana kalur kinnitas et oli püüdnud kuldkarpkala ei uskunud vürst seda siiski Karistuseks käskis ta teenreil panna noor kalur kõidikuisse visata auklikku paati ja lükata merele

(Turkmeenia muinasjutust.)

Vesiir — ministri nimetus.

***430. Harjutus.** Määrata järgmistes lausetes kõik tuntud l a u s e l i i k m e d. Alusele kirjutada **a.**, öeldisele **ö.**, sihitisele **s.** ja täiendile **t.** Pealkirjaks: *Lauseliikmete määramine.*

Omal ajal tekkis Moskva linn tähtsa veetee äärde. Aja jooksul Moskva jõgi kuivas. Jõgi jäi madalaks. Madala vee tõttu võisid jõge mööda Moskvasse sõita ainult väikesed laevad. Moskva veevärk kannatas veepuuduse all. Seltsimees Stalini ettepanekul ühendati Moskva jõgi üle 100 kilomeetri pikkuse kanali abil Volga jõega. Volga vesi voolab mööda seda kanalit Moskva jõkke. Nüüd pääsevad seda sügava veega teed mööda Nõukogude Liidu pealinna isegi suured Volga aurikud. Moskva veevärk sai külluses puhast vett.

(N. Mihhailovi «Meie kodumaa» järgi.)

*431. **Harjutus sõnade liitumisele.** Otsustada, kas sulgudes asetsev sõna on liitsõna või täiend ühes selle lauseliikmega, mida ta laiendab, ja kirjutada, nagu on nõutav.

Asume kooliaeda korrastama.

Meie (kooli aed) vajab korrastamist. Talve jooksul on mõningaid (aia latid) murdunud, (pea värav) viltu vajunud, (tee rajad) kumeruse kaotanud ja (iste pingid) luitunud. (Vilja puude) ja (marja põõsaste) võrades on kuivanud oksi. (Aja lehest) aga loeme, kuidas igal pool pioneerid ja teised (kooli lapsed) (kooli aedu) korrastavad.

Nii arutasime IV (klassi juhatajaga) (kooli maja) õuel ühel (vahe tunnil). Otsustasime seada oma (kooli aia) korda.

Uue Elu kolhoosilt saame (kruusa veoks) (hobu veoki). (Väravate postid) korrastab (maja hoidja). (Värvimis tööd) võttis oma hooleks 1. (pioneeri salk). (Aia latid) uuendatakse (vanem pioneeri juhi) juhatusel 2. salga pioneeride poolt.

(Lipu varda) ümber teeme (viis nurga) ja istutame sinna (punaseid astreid). (Tee ääred) lõikame sirgeks ja katame (kruusa korraga). (Lille peenraid) rajame (kooli maja) ette ja mitmele poole aeda. (Õuna puude tüved) lupjame valgeks. (Puude võradest) lõikame kuivanud oksad välja.

Tööle hakkame tuleval (püha päeval). (Mai kuu) algus on (aia töödeks) ju kõige sobivam. (Naaber kooli) aga kutsume (kooli aia) korrastamises sotsialistlikule võistlusele.

*432. **Harjutus.** Panna puuduvad kirjavahemärgid.

Kas sa tunned oma kodukohta?

Paljud noored unistavad ainult reisimisest. Kas nad aga ei unusta et meie suur maa algab juba nende maja ukse eest Sa unistad kaugetest maadest kuid sinu ümber on osa kodumaad mida sinu esivanemad oma higiga on niisutanud

Kas sa aga tunned oma kodukohta Kas sa tead millal tekkis ja kuidas kasvas sinu kodulinn Kas sa tunned oma linna ümbrust nii hästi et sa pimedaski seal ära ei eksi Kas sa tunned nimepidi kõiki puid ja lilli mis kasvavad lähimas metsas Kas sa tunned hääle järgi kõiki linde kes seal elavad Kas sa tead kui kaugele saab sõita jõel mis sinu külast läbi voolab Sa ei aimagi kui palju huvitavat on sinu ümber päris sinu lähedal

Õpi kõike seda tundma ja armastama

(N. Mihhailovi «Meie kodumaa» järgi.)

***433. Harjutus.** Kirjutada pärisnimed suure algustähega.

Sõit mereranda.

1.

Otsustasime pühapäeval sõita kuressaarest välja ja veeta päev mändjala ilusal mereranniкul. Alustame teekonda jalgratastel lossi tänavalt. Läbime pargi ja lootsi tänava, ületame tori ja loode silla ning jõuame loode maanteele. Varsti jõuame loode tammikuni. Paremal pool teest linnulahe roostikus käratsevad kajakad — vist on neil jälle mingi omavaheline tüli.

Teeristil pöörame vasakule sõrve maanteele. Varsti algab pikk nasva küla, mida poolitab nasva jõgi. See on imelik jõgi. Kord voolab ta merest mullutu lahte, kord vastupidi — selle järgi, kummas veeseis on kõrgem. Siinsed kalurid püüavad suvel merest rohkesti maitsvaid lestakalu, mis nasva lestade nime all on tuntud üle kogu saaremaa.

2.

Edasi viib laudsile tee mändjala küla poole. Vasakul särab päikeses suur katel, sõrve säärest piiratud liivi lahe osa.

Eemal sinetab abruka saar, kuulsate abruka pähklite kasvukoht. Tähelepanelikumal vaatlemisel võib märgata abruka saare naabruses madala vahase saare piirjooni. Hoopis vasakul roomassaare sadama kohal ajab oma pea ussina püsti sadama tuletorn.

Veel natuke sõitu ja olemegi mändjala küla alguses. Me aga sõidame edasi. Algab männik, mis kasvab kitsa ribana sõrve maantee ja ranna vahel. Natuke enne kalda peret pöördume männikusse. Läbime selle ja jõuame randa, kus veedame supeldes ning puhtal liival päevitades kogu päeva.

---

434. Harjutus lausete liigitamisele. Märkida iga lause järel sulgudesse, kas see on lihtlause (L), koondlause (K) või liitlause (LL).

Suvel kolhoosis.

Suveks on mul koos teiste lastega juba omavahel läbi arutatud, mida kolhoosis tegema hakata.

Kõigepealt tahame hoolitseda selle eest, et kolhoosiaias poleks ühtki umbrohuliblet. Siis sirguvad köögiviljad hästi suureks ja saak tuleb sügisel rikkalik. Muidugi ei unusta me korras hoida ka oma isiklikke peenramaid. Iga head saaki andev maalapike lisab kolhoosi jõukusele ühe osakese.

Siis on veel amet, mida igaüks meist hästi oskab — karjaskäimine. Ainult nii suurt karja kui kolhoosikari ei ole meist ennem keegi karjatanud. Siiski otsustasime selle ameti võtta oma hooleks.

Üldse aga paneme igal pool käed külge, kus meist on abi, olgu see põllul, heinamaal, karjalaudas või ehitustööde juures.

SISUKORD.

		Lk.
1.	Kordavat	5
2.	Lause ja sõna	12
3.	Jutustav, küsi-, käsk-, hüüd- ja soovlause	13
4.	Liitsõnad	14
5.	Sõnade algvorm	15
6.	Täht ja häälik	18
7.	Tähestik	20
8.	Suur- ja väiketähtede kasutamine	21
9.	Täis- ja kaashäälikud	24
10.	Helilised ja helitud häälikud	25
11.	Millal kirjutame liite -ki, millal -gi	26
12.	Silbitamine	28
13.	Lühike, pikk ja ülipikk täishäälik	32
14.	Ühesilbilised sõnad, milledes ülipikk täishäälik märgitakse ühekordse tähega	36
15.	Lühike, pikk ja ülipikk kaashäälik	38
16.	Ühesilbilised sõnad, milledes ülipikk kaashäälik märgitakse ühekordse tähega	42
17.	Kordavat	43
18.	Hääliküühendid	45
19.	Kaksiktäishäälikud	47
20.	Kaashäälikute ühendid	50
21.	Silbitamine ja poolitamine	58
22.	Nimisõnad	60
23.	Omadussõnad	65
24.	Arvsõnad	69
25.	Asesõnad	73
26.	Käändsõnad	76
27.	Pöördsõnad	76
28.	Kordavat	82
29.	Kuidas sõnad on lauses üksteisega seotud	86

Lauseliikmed.

Lk.

30. Öeldis 90
31. Alus 92
32. Sihitis 96
33. Täiend 100
34. Täiend ja liitsõna 105
35. Üte 107
36. Kordavat 110
37. Korduvate lauseliikmetega lause (koondlause) 114
38. Liitlause 119
39. Kordavat 131
40. Otsene kõne 134
41. Kordavat 138

Käänamine.

42. Üldisi aluseid 141
43. Sõnade käänamist 147
44. Kordavat 168

Pööramine.

45. Kordavat ja süvendavat pöördsõnast 171
46. Pöörded, ainsus ja mitmus 177
47. Ajad 178
48. Kõneviisid 181
49. Pöördsõnade pööramist 187
50. Eitav ja jaatav kõne 195
51. Tegija- ja teonimi 196
52. Kordavat 197
53. Astmevaheldus 199
54. Kordavat 203

V trükk

Vastutav toimetaja
A. Selmet

Kaanejoonise valmistanud
V. Tomassov

Keeleline toimetaja
H. Seping

Ladumisele antud 15. XII 1949. Trükkimisele antud 9. I 1950. Trükiarv 10 000. Paber 56×79, 1/16. Trükipoognaid 13,25. MB-01157. Trükikoda „Noor-Eesti", Tartu, Kastani 38. Tellimise nr. 1659

На эстонском языке

В. Ордлик. Учебник родного языка для IV класса

Rbl. 4.70

A-1935

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00504978 0